

esdevingut majoritària” per definir una situació de desigualtat numèrica a favor de la llengua advinguda més recentment en un territori. L’avaluació per part de l’equip de redacció de l’observació de Jacqueline Hall sobre aquest aspecte, féu valorar que s’havia de trobar una altra fórmula per dir el mateix. En aquell moment no es trobà però quedà apuntat com a feina a fer de cara al proper esborrany.

c) Altres canvis significatius per al vuitè esborrany

- En el Preàmbul

Destaquem dos canvis que, si bé no reemplacen l’orientació global del Preàmbul, sí que representen un parell d’idees recurrents en l’equip de redacció:

. el primer és en el penúltim paràgraf d’aquesta part: hom expressa la voluntat d’inventar nous models d’organització política de la diversitat. Si no es compleix aquest factor difícilment es podrà avançar en la planificació lingüística pròpiament, donat que molt pocs models emprats fins ara en els àmbits o nivells polítics, no ha estat prou positiu ni afavoridor, ni ha permès la participació efectiva de totes les comunitats en el seu disseny. Vet ací, doncs, un dels eixos ideològics (en podríem dir així) de l’equip de redacció;

. el segon canvi (realitzat en el darrer paràgraf del Preàmbul) amb la supressió de l’enunciat “*i no dels Estats*”, també obeeix a una altra voluntat general de l’equip: fer una Declaració clara (si convenia contundent), gens ambigua, però evitant l’enfrontament directe amb aquells que, en definitiva, un dia havien de decidir el pas del document cap a una Convenció. Per tant, si diem que la Declaració parteix de les comunitats, ja se sobreentén que no parteix de ningú més, i, és clar, era innecessari afegir de qui no havia de partir mai.

- En el Títol preliminar

L’esforç per aconseguir un títol que reflectís el quadre de definicions global de la

Declaració continuava essent un dels propòsits més fermes de l'equip de redacció. En el vuitè esborrany el concepte de comunitat lingüística experimentà un perit canvi d'orientació. L'enunciat de l'article 3 postula que la Declaració entén com a comunitat lingüística històrica (i obvia l'adjectiu territorial), tot col·lectiu que ha desenvolupat una llengua comú en un *territori*, per tant l'opció de l'equip fou definir comunitat desplaçant el territori a l'àrea de desenvolupament de la llengua, no pas a excloure'l com a factor definitori, ben al contrari, hom pensà que així prenia el contingut que mereixia. I, encara més, hom afegí a territori la proposició "*o un altre àmbit propi*", que deixava les portes obertes a una definició més àmplia de territori.

En l'article 2 s'estableix, encara d'una forma molt poc elaborada, que la comunitat lingüística no inclou els grups de persones de recent implantació en un territori.

Faltava molt, encara, per confegir aquest Títol que es resistia a tenir una forma definitiva. Hom proposà com a feina d'estiu de pensar en com definir la comunitat lingüística i com establir la gradació de drets amb les altres llengües parlades en el territori de les comunitats, temes, aquests, tan urgents de resoldre com transcendents per al futur desenvolupament de la Declaració perquè podien determinar la resta de continguts.

- En el Títol primer

S'inverteix l'ordre dels apartats del primer article i es desdobra l'article 6 per donar més rellevància als principis declarats: la facultat d'autoorganització atribuïda a les comunitats lingüístiques i el dret de disposar dels "mitjans necessaris per a garantir la transmissió i projecció futures de les llengües"⁵⁷³.

- En la secció II: ensenyament

Els últims articles de la secció es refongueren en els tres apartats del primer article

⁵⁷³ Veg. Annex 2. Document 10. Article 6.

d'aquesta secció, el 22, on es definia l'orientació que havia de tenir l'ensenyament en la Declaració: fomentar la capacitat d'autoexpressió en la llengua pròpia, contribuir al manteniment de la llengua, fomentar la diversitat lingüística i les relacions harmonioses entre les diferents comunitats.

- En la secció VI: àmbit socioeconòmic

Traslladant el mateix esquema utilitzat en la Secció II, l'equip creà un primer article (el 41), on en tres punts s'expliquen les línies generals que regeixen els postulats dels articles següents: dret d'ús de la llengua pròpia en totes les activitats socioeconòmiques dins dels territoris; dret a disposar de totes les eines per a l'exercici de l'activitat professional; i un tercer apartat que remarca que l'ús d'altres llengües només queda justificat quan així ho requereixi l'activitat professional⁵⁷⁴.

A continuació l'equip va intentar ordenar conceptualment els articles d'aquesta secció fins als usos més particulars: les transaccions econòmiques i els seus documents (article 42); les organitzacions laborals (article 43); la imatge, retolació, publicitat, etc. (article 44); les relacions laborals (article 45); les activitats laborals o professionals (article 46); i, finalment, declara el dret de tota comunitat a disposar de tots els actes jurídics de naturalesa econòmica en la llengua pròpia (article 47).

Aquests són els canvis més significatius realitzats en el setè esborrany i reflectits en la nova redacció del vuitè.

⁵⁷⁴ És el cas dels guies turístics, per exemple, o de les empreses d'exportació.

4.9. Vuitè esborrany

4.9.1. Propostes per a la reelaboració del Títol preliminar

Tal com hem exposat en el punt 2.1.3. d'aquest treball, Xavier Lamuela va fer arribar a la coordinació, el dia 24 de juliol de 1995, un document que significà el punt de partida definitiu de la redacció del Títol preliminar. Amb aquestes aportacions es començà a desencallar una part que havia estat present en tots els debats de l'equip de redacció i que mai no havia arribat a formular-se com ara. Ni de bon tros el redactat és el definitiu, ni tampoc les idees que s'hi expressen són les que s'acabarien formulant i acceptant, però la proposta actuà com a guia, com a revulsiu, finalment.

L'equip de redacció tenia el repte de presentar-se davant del Comitè d'experts amb un document ben acabat i lligat, on no hi tinguessin cabuda les ambigüitats i reflectís, a més, l'esperit de la Declaració. En gran part la tasca estava centrada en la confecció del Títol preliminar (que ja s'havia convertit en un dels reptes permanents de cada sessió de treball). Amb aquest objectiu entomà la reunió del dia 13 de setembre de 1995, que, gràcies a les propostes esmentades, fou altament productiva tal i com veurem a continuació.

a) El Títol preliminar

- Canvi de nom

El primer acord pres fou el canvi de nom del Títol preliminar. Hom considerà que la proposta d'anomenar-lo *Precisions conceptuals* en substitució de l'anterior *Definicions*, reflectia més rigorosament allò que l'equip volia expressar en el contingut del Títol, que no era res més que oferir les precisions sobre els conceptes i els principis generals de la Declaració. Com ja ha quedat prou expressat anteriorment, aquest esforç de precisar els conceptes des de l'inici del document

continuava essent, per a l'equip, un dels seus maldecaps i alhora esdevenia la clau per a poder redactar amb més precisió la resta de l'articulat. Dit d'una altra manera: a mida que hom avançava conceptualment, també redactava amb més precisió els articles referents als àmbits d'ús de la llengua, i els drets establerts adquirien encara més solidesa. És per això que, malgrat el canvi de nom de títol i de l'ampliació del contingut dels articles sobre precisions conceptuals, hom s'imposà de continuar pensant-hi i de formular noves propostes per afinar encara molt més (per precisar els conceptes).

- Comunitat lingüística

En l'article 1 l'equip hi va introduir tres apartats. En el primer es definia la comunitat lingüística tal i com ja ho feia l'anterior esborrany. Només un petit canvi: l'àmbit de desenvolupament de la llengua torna a ser el territori exclusivament. La supressió de la frase "*o un altre àmbit propi*" per ampliar el concepte de territori no semblà adequada si teníem en compte que en els següents apartats hom precisava els casos especials de territorialitat.

En el segon apartat de l'article 1 es decidí de traslladar-hi l'article 48 del vuitè esborrany, que es dedicava a descriure els casos especials. Aquest desplaçament era anunciat de feia unes quantes reunions. L'interrogant de si calia o no un títol per als casos especials poc a poc s'anava resolent amb el convenciment que no n'hi ha de casos especials sinó que hi ha situacions diverses i que aquestes s'han de descriure i precisar en el títol dedicat a les precisions conceptuals, altrament, seria crear un grup proper a la marginalitat. Per això, en aquest apartat, hom precisa que es troben en el territori propi d'una comunitat també els col·lectius separats per fronteres polítiques o administratives (i)⁵⁷⁵; els illots lingüístics (ii); i les comunitats que comparteixen tant un espai geogràfic com una historicitat semblant

⁵⁷⁵ La casuística sobre aquest punt és llarguíssima, i no cal anar gaire lluny per trobar comunitats lingüístiques fragmentades políticament o administrativa per fronteres arbitràries des de molts punt de vista.

(iii)⁵⁷⁶.

Finalment, en el tercer apartat hom entén que les àrees històriques de desplaçament són el territori propi de les comunitats lingüístiques nòmades i que, per tant, aquestes també són comunitat lingüística i han de ser contemplades plenament com a subjectes de dret.

- Casos exclosos

El paràgraf primer de l'article 2 pretenia exposar la igualtat de totes les llengües i, per tant, la no pertinença de les qualificacions de la llengua com a regional, minoritària i d'altres, que contribueixen més a augmentar la consciència de desigualtat que a oferir la imatge de la diversitat ben entesa.

Els dos paràgrafs següents pretenien precisar dues situacions que la Declaració no podia considerar ni acceptar dins del concepte de comunitat lingüística: en primer lloc les llengües assentades recentment en un territori, per tant amb una historicitat molt relativa que les constitueixi com a comunitat; i en segon lloc la llengua que s'ha imposat com a oficial en el territori quan només ho és de l'estat on aquest pertany (encara que hi realitzi funcions administratives o d'altres). Aquests dos darrers paràgrafs, si bé es van redactar amb tot el convenciment teòric, no es van escriure amb la certesa d'estar realitzant un apartat coherent amb la Declaració. Efectivament, a l'equip no l'acabava de convèncer el to negatiu i marginal del verb excloure. Era clar, d'una banda, que el document no incloïa, en el concepte de comunitat lingüística, els grups que es descrivien, però també es veia que no acabàvem de trobar la fórmula d'establir uns drets lingüístics graduals, que també contemplessin aquestes situacions. En definitiva, no acabava de convèncer la forma i també es veia que calia una reformulació i ampliació del contingut.

- Integració i assimilació, encara

⁵⁷⁶ Xavier Lamuela insistí en precisar aquesta qüestió per reflectir alguns casos on es dona aquesta situació.

En l'article 3 hom intentà reescriure els conceptes d'integració i d'assimilació, continuant amb la idea que aquests dos fenòmens són el resultat d'una opció personal dels individus que viuen en un territori d'una comunitat lingüística diferent a la seva. Xavier Lamuela va proposar la definició d'integració com una nova socialització de les persones en la societat d'acollida o receptora, bo i mantenint les seves característiques culturals d'origen i mantenint, amb la seva cultura d'origen, totes les referències desitjades. Una autèntica integració, però, es realitza quan les persones advingudes són capaces de compartir amb la societat receptora prou valors i comportaments que assegurin el funcionament pacífic de la societat i el respecte pels valors culturals, socials i lingüístics autòctons. L'equip de redacció optà finalment per aquesta definició que incloïa el supòsit d'opció personal i també de deure vers la societat d'acollida, perquè interpretà que aquesta relació, plantejada així, és la menys traumàtica i la que pot assegurar d'una manera més justa una pau duradora (que vol dir un respecte mutu, fet amb convenciment i no a cops de decret o de forces pacificadoras internacionals).

I l'assimilació és l'opció totalment voluntària d'un individu que decideix canviar els seus valors culturals, les seves referències i el seu tarannà pels de la comunitat receptora o d'acollida.

Aquesta proposta de redacció, a cavall entre totes les tendències que hom havia examinat i debatut, es perfilava com a definitiva: ningú no discutia el fons de la qüestió, ara ja només restava acabar de definir com s'emmarcaven aquestes definicions dins dels principis de dret: o sigui, formulat com un dret i/o com un deure. De moment l'interrogant quedava damunt la taula.

- Grups lingüístics que concorren en un mateix territori

No obstant, el pas important del novè esborrany fou la inclusió de l'article 4, que expressava la voluntat de definir els drets dels grups lingüístics que comparteixen territori amb les comunitats lingüístiques. L'equip acordà que el marc per a definir i

desenvolupar aquests drets no és altre que aquell que derivi de la gradació dels drets establerts per a les comunitats, els grups i les persones. Per tant la formulació de les precisions conceptuals passava cada cop més per establir aquest marc gradual o contínuum de relació entre les diverses realitats subjectes de gaudir dels drets lingüístics. Per aquest motiu, la redacció d'aquest article fou celebrada per l'avenç que va suposar i perquè desencallava finalment un tema que havia estat objecte de debat fins aleshores. La redacció, però, no convencia ningú perquè encara no responia, ni de lluny, amb la intenció final de l'equip que, en aquest cas, era descriure de forma molt clara, sense equívocs, la gradació a què cal sotmetre els drets lingüístics proclamats en la Declaració.

b) Títol segon, secció II: ensenyament

De feia força sessions algunes veus de l'equip de redacció expressaven la conveniència d'incloure dins de l'articulat de la Declaració, concretament en la secció dedicada a l'ensenyament, el dret de les comunitats a conèixer les llengües vinculades a la pròpia tradició cultural (les llengües substituïdes, literàries o sagrades) que en el moment actual havien estat substituïdes per altres o havien estat fruit de l'evolució natural i, per tant, no eren les llengües habituals d'ús de la pròpia comunitat però ho havien estat antigament. El dret de tota comunitat a mantenir els vincles amb els seus orígens culturals no podia passar per alt en una Declaració, i més tenint present la importància d'aquests vincles per a moltes cultures ancestrals que encara mantenen el contacte lingüístic amb la seva pròpia antigor cultural. L'article fou aprovat i aplaudit, car suposà una incorporació conceptual molt pertinent a la Declaració i cobria un buit que feia força sessions que s'intentava omplir⁵⁷⁷.

c) Secció IV: mitjans de comunicació

⁵⁷⁷ El text d'aquest nou article, el 27, es redactà de la següent manera en el Novè esberrany: "*Tota comunitat lingüística té dret a rebre un ensenyament que li permeti el coneixement i l'ús adequat de les llengües vinculades a la pròpia tradició cultural, tals com les llengües substituïdes, literàries o sagrades diferents de la llengua habitual d'ús de la pròpia comunitat*". (Veg. Annex 2. Document 11).

En aquesta secció es realitzà un nou pas endavant amb la redacció de l'article 38⁵⁷⁸. Hom considerà que calia assegurar la presència dins dels mitjans de comunicació de les llengües altres que es parlen en el territori d'una comunitat lingüística, sense perjudici per als drets d'aquestes comunitats. Aquesta presència havia de ser equitativa i harmoniosa amb l'exercici dels drets propis d'altres grups o comunitats del territori. L'equip acordà que l'establiment d'aquest dret calia repensar-lo perquè de la seva redacció podia dependre una interpretació errònia que minvés els drets de presència de la llengua pròpia del territori als mitjans de comunicació. És per això que l'article es redactà amb el convenciment que aquest dret calia tenir-lo en compte, però també que s'havia de revisar i contrastar amb l'opinió d'altres experts. El reconeixement d'aquest dret desplaçà un altre cop l'atenció al Títol preliminar: calia la redacció, urgent, dels drets de les comunitats, dels grups i de les persones per poder establir de forma coherent la resta de derivats.

d) Secció VI: àmbit socioeconòmic

Els canvis realitzats dins de l'àmbit socioeconòmic, malgrat ser quantitativament importants, com es pot observar en el novè esborrany⁵⁷⁹, afecten l'ajustament de la redacció i no pas el contingut en si, raó per la qual obviem de comentar-los.

e) Disposicions finals

La decisió d'incloure les situacions especials dins del Títol preliminar féu desaparèixer el Títol III del vuitè esborrany. També desaparegué el Títol IV, dedicat, en principi, a redactar les obligacions dels poders públics. Hom cregué que no era competència de la Declaració de fixar uns deures derivats d'un desplegament dels principis generals formulats, sinó que calia expressar clarament que l'aplicació de la Declaració s'ha de realitzar amb el compromís dels poders públics, el quals han de

⁵⁷⁸ També és un article de nova inclusió en el Novè esborrany.

⁵⁷⁹ A l'Annex 2. Document 11, que correspon al Novè esborrany de la Declaració, reproduïm aquests canvis: hem subratllat els fragments de nova redacció i hem ratllat els fragments suprimits.

prendre totes les mesures necessàries per garantir l'acompliment dels principis generals. Per això l'equip optà per allargar les disposicions finals amb una redacció general sobre aquest afer⁵⁸⁰.

⁵⁸⁰ Amb aquesta decisió hom tancava un altre debat de fons: la Declaració havia de ser un document de principis o d'obligacions? L'equip, com hem explicat es decantà pel primer, ja que entengué que abans de res calia un document de drets, de principis, que tracés i expliqués les línies bàsiques irrenunciabls per a les comunitats lingüístiques pel que fa als seus drets. No obstant això, també s'optà per escriure com un principi més el compromís que han d'adquirir els poders públics per a garantir el ple desplegament de la Declaració.

4.10. Novè esborrany

4.10.1. Reunió presencial del Comitè d'experts

La reunió presencial d'experts es realitzà a Barcelona els dies 29 i 30 de setembre de 1995⁵⁸¹. La trobada s'encetà amb una exposició detallada per part d'Isidor Marí, en nom dels membres de l'equip de redacció, de la forma com hom havia estructurat i concebut la Declaració. Amb aquesta presentació hom pretenia assegurar una comprensió completa del document. Així mateix l'equip va remarcar que en aquesta trobada calia evitar d'arribar a un acord unànim, tanmateix calia fer un esforç per fer les propostes que poguessin millorar el contingut de forma qualitativa.

Isidor Marí, doncs, explicà que la voluntat dels organitzadors se centrava en lliurar a la UNESCO una *Declaració universal de drets lingüístics* consensuada pel màxim nombre possible d'ONG i centres PEN. Aquest document havia de ser la base d'una Convenció o Protocol internacional sobre drets lingüístics, aprovat per l'Assemblea General de Nacions Unides. Per tant el repte era tan ambiciós com evident.

Els assistents demanaren que la presentació es realitzés per blocs perquè d'aquesta manera es facilitava la realització d'observacions. Vist això, hom presentà l'estructura general del text. Explicàrem les raons per les quals hi ha dues parts abans de l'articulat, cosa que no és gaire habitual en textos d'aquest caire. Els *Preliminars*, que tenen dues parts: una primera on es reproduïxen els textos internacionals de referència; i una segona on es concreten les situacions i els factors reals que marquen l'estat de les llengües i llur destí⁵⁸². Aquest gruix de preliminar, que suposava el marc de referència de tota la Declaració, allò que el

⁵⁸¹ Veg. el punt 3.2.3. d'aquest treball, on reflectim l'ordre del dia d'aquesta trobada i també els aspectes organitzatius. Aquí tractarem, només, les qüestions de contingut d'aquella reunió.

⁵⁸² Allò que es coneix com els atesos (o els considerants).

document vol corregir per tal d'assegurar la pau lingüística, desemboca en el *Preàmbul*. Aquest, tanmateix, ja pertany a la part declarativa, i no pas a la part expositiva. Amb això els redactors van voler donar molt d'èmfasi a la filosofia de la Declaració, que és justament allò que pretén aquest Preàmbul: descriure de forma molt succinta els trets que caracteritzen la situació mundial actual i els eixos fonamentals sobre els quals s'ha de basar qualsevol model cultural que opti per garantir i afavorir la supervivència de les llengües. L'equip s'esforçà en explicar molt bé aquestes dues parts perquè la seva comprensió era cabdal per entendre la resta de la Declaració. Així, hom va continuar remarcant que aquests dos preàmbuls havien abocat a començar el document amb un *Títol preliminar* on s'explicaven, dispositivament, les precisions conceptuals clares i sense ambigüitats que regirien aquest document. Aquestes precisions conceptuals aboquen a un *Títol primer* destinat a disposar els principis generals de la Declaració. Un cop definit i establert aquest camp general, hom explicà que el següent pas havia de ser el normatiu pròpiament. Així, tot el *Títol segon* estava dividit en les seccions que corresponien als diferents àmbits d'ús de la llengua i en les propostes concretes de com calia regular-ne l'ús. Finalment l'equip de redacció féu notar als experts que les *Disposicions finals* eren incompletes ja que, malgrat que se sabia amb més o menys precisió el seu contingut, encara no s'havien redactat. En l'esborrany que tenien al davant només n'hi havia dues que feien referència al compromís dels poders públics.

Un cop realitzada l'exposició inicial, la reunió prosseguí amb la lectura de la Declaració sencera. Els experts realitzaren, primer, els seus comentaris a mode d'observacions generals, per continuar amb les remarques sectorials, capítol per capítol.

A continuació reproduïm les intervencions i les propostes més pertinents que es realitzaren durant les sessions de treball. Les hem dividit en dues parts per respectar el plantejament de la reunió i, aquestes, les hem agrupat per blocs temàtics per facilitar-ne la comprensió. Dins de cada un d'aquests blocs hem respectat l'ordre cronològic de les intervencions.

En aquesta reunió no es tractava d'arribar a cap conclusió ni a cap acord. Ja hem explicat que la voluntat dels organitzadors fou, en tot moment, de poder tenir un espai de reflexió sobre un document i recollir les propostes de les persones convocades, membres totes elles del Comitè internacional d'experts, per tal de millorar el text i fer-lo cada cop més proper a una Declaració universal.

4.10.1.1. Remarques generals⁵⁸³

- Drets culturals o drets lingüístics?

Tore Modeen encetà el tema sobre el títol de la Declaració. Segons la seva opinió, el fet de parlar de drets lingüístics exclusivament restringia molt el camp d'acció jurídica de protecció dels drets formulats. Per tant la seva proposta es basà en canviar de títol per un que podria formular-se de la següent manera: *Declaració dels drets culturals i lingüístics*.

Aureli Argemí respongué que la cultura és tractada dins de la Declaració com un àmbit d'ús de la llengua. En cap cas, argumentà, no s'havia volgut fer una Declaració àmplia on els drets lingüístics es diluïssin enmig del mar de la Cultura (amb majúscules).

En aquest mateix sentit s'expressà Joan Ramon Solé, bo i afegint que des del punt de vista jurídic hi ha algunes Convencions, a nivell internacional, que s'ocupen dels drets culturals, fins i tot, continuà, les Convencions que parlen dels drets de les minories basen gran part del seu aparell dispositiu en la cultura i en la diversitat cultural. I així com podem constatar aquesta obvietat jurídica, també podem assegurar que hi ha una manca de desenvolupament de la qüestió lingüística enfront de la cultural per motius diversos⁵⁸⁴. Per tant cal que la iniciativa empresa

⁵⁸³ Tal com hem expressat a la introducció d'aquesta tesi, un dels seus objectius principals és la descripció del procés de redacció de la Declaració. Per aquest motiu hem optat per reproduir la sessió de treball amb el grup d'experts com si es tractés d'una acta de reunió, expressant amb fidelitat l'opinió de cada una de les persones que hi intervingueren. Ens basem en els apunts presos per l'autor del treball durant aquestes reunions.

⁵⁸⁴ L'autor d'aquesta remarca no volgué entrar en polèmica amb el promotor de la idea, però del cert que un aprofundiment gens agosarat d'aquest tema conduiria per camins poc esperançadors: si la regulació internacional ha basat la seva aportació en el fet cultural i ha arraconat la llengua no ha estat per casualitat. Tampoc els motius els hem de cercar en cap convenciment d'ordre conceptual. Creiem que la tria del dret cultural respon a una voluntat política força generalitzada de no afrontar els drets lingüístics perquè això suposaria la pèrdua de parcel·les de poder; nogensmenys els grans dominis damunt de pobles i cultures s'han instrumentalitzat a partir de la imposició d'una llengua. Com apuntà el senyor Széppe més tard, la cultura, tot i ser molt important, gaudeix de millor salut que la llengua, i quan la llengua desapareix sol arrossegar-la. Cal doncs, fer una Declaració valenta de

pel Comitè organitzador de la CMDL tingui ressò perquè cal una Declaració internacional específica de drets lingüístics, car en el context mundial hi ha un buit jurídic i això expressa la indefensió de les comunitats lingüístiques, també és un dels motius que moltes situacions de les llengües ara mateix siguin irreversibles.

- Filosofia de la Declaració

Un dels fonaments de la Declaració, segons Pilar García Negro, rau en el propi valor del Dret. Aquest es fa i existeix per exercir-lo i, per tant, la Declaració hauria de preveure la fórmula de compromís concreta de cada un dels poders públics que interactuen en un territori, i inventar els mecanismes perquè aquells s'obliguin a acomplir les disposicions establertes en la Declaració. Potser per això la filosofia de la Declaració s'hauria de basar en uns articles més concrets, fàcils d'entendre i que duguin implícit el compromís dels estats.

Per l'advocat bretó, Yann Choucq, la Declaració no és un document normatiu sinó que, com el seu nom indica, és un text declaratiu, i allò que es proclama solen ser els principis bàsics d'un cos normatiu que després cal desplegar amb paciència, però abans de fer aquesta feina cal assegurar un acord, una convenció, sobre els principis que han de regir qualsevol aplicació. En aquest sentit expressà que la Declaració era un text adequat i estava segur que amb les aportacions de la resta de membres de la CMDL milloraria perquè permetria incloure alguns punts de vista que encara hi faltaven.

En general, els experts acceptaren el rol pedagògic de la Declaració.

- Terminologia: minories, llengües minoritàries, regionals, etc.?

Maria Pilar García Negro obrí les observacions referides a aquest tema. La representant gallega afirmà estar d'acord amb l'abolició del terme minoria i tota la terminologia que en pugui derivar aplicada a les llengües, i alertà els responsables

drets lingüístics.

de la redacció última de la Declaració que no caiguessin en el parany d'utilitzar els termes jurídics *promoure* i *defensar* (i altres d'aquest mateix estil, tan corrents en els documents europeus) perquè porten implícita la càrrega jurídica que divideix els drets en uns de primera i altres de segona categoria⁵⁸⁵.

Sobre aquest punt Isidor Marí, en nom de l'equip, recomanà la lectura de l'article 2.1 de l'esborrany en curs⁵⁸⁶ de la Declaració, on es recull explícitament la voluntat de fer una Declaració per a totes les llengües i es rebutgen tots els determinatius referents a la situació numèrica o d'estatus de les llengües.

- Dret col·lectiu o dret individual

El primer expert que plantejà dubtes sobre si el subjecte de dret d'aquesta Declaració havia de ser la comunitat o l'individu, fou Michel Candelier. Pel president de la FIPLV, el fet de redactar un text basat en la col·lectivitat estava renyit amb la universalitat que pretenia també el document, ja que marginava justament l'element que, segons ell, la feia justament universal: la persona. Per això li semblà un text exclusivista.

György Széppe intervingué en aquest punt per defensar el document. Expressà el seu acord total en basar el dret lingüístic en la col·lectivitat perquè és un fet inqüestionable que la llengua és una realitat col·lectiva i la seva existència està lligada al caire de grup. Mostrà el seu acord, però també expressà la necessitat de millorar o precisar la definició de comunitat lingüística i proposà a l'equip d'experts que fes l'esforç de definir millor el concepte basant-se en els drets humans de segona generació per tal d'harmonitzar-los. Proposà també que en aquesta definició hom tingués en compte els membres de les diàspores. Argumentà que la majoria de llengües que conviuen un territori ancestralment ho han fet de manera

⁵⁸⁵ Usà l'exemple conegut de la frase utilitzada en certs sectors de la francofonia: "*defendre le français et promouvoir le corse*", prou indicativa de la declaració d'intencions desiguals per una i altra llengua.

⁵⁸⁶ Es tracta del Novè esborrant. (Annex 2. Document 11).

pacífica i enriquidora. Que el problema de les llengües sempre ha estat extern a elles mateixes i que per això és evident de protegir-les en el seu estat més natural: la comunitat. Segons l'autor si es fes prevaler el dret individual hom actuaria contra natura i provocaria el trencament de l'equilibri natural que hi ha entre les llengües d'un territori.

Angéline Martel preguntà pel fet que la Declaració tracta només de les comunitats lingüístiques històriques lligades a un concepte de territorialitat que restringeix els drets de les comunitats de desplaçats.

L'equip respongué que si havia parlat de comunitat lingüística amb una historicitat era perquè els altres grups no es podien definir com a tals, ja que pertanyen, del cert, a una altra comunitat i s'han desplaçat o han arribat a un territori per motius diversos. La historicitat és el dret adquirit per la via natural d'un poble que ha desenvolupat la seva vida sense alterar els elements propis de la vida col·lectiva i ha sotmès els canvis lingüístics als intercanvis habituals i no pas a factors com la colonització, la invasió o l'exterminació. Per això la Declaració ha d'emmarcar la comunitat en una historicitat desenvolupada dins d'un territori. Només definint correctament territori⁵⁸⁷ es podran emmarcar els casos anomenats especials.

Maria Pilar Garcia Negro anà més enllà ja que per ella el fet de parlar de dret col·lectiu dins d'una declaració de drets lingüístics representava una redundància, una repetició: no hi ha llengua sense col·lectiu.

- Autoregulació de les comunitats lingüístiques

La professora de la Universitat de Québec, Angéline Martel, expressà el seu dubte sobre la tria del terme autodeterminació en alguns punts de la Declaració. De fet, l'equip va respondre ràpidament que l'ús d'aquest terme en un context com el de la

⁵⁸⁷ La idea de millorar la definició de territori fou proposada pels redactors i acceptada per la majoria dels presents a la reunió. Així el concepte no s'havia de basar en criteris d'ordre geogràfic exclusivament sinó que calia afegir-hi els criteris de caire funcional i d'àmbit social.

Declaració de drets lingüístics no era del tot adequat i que, en les darreres opcions hom havia treballat sobre el terme autoregulació per definir simplement el dret de cada una de les comunitats lingüístiques a disposar lliurement del present i del futur de la seva llengua⁵⁸⁸.

- Una Declaració “aeconòmica”

Aquesta fou la inquietud manifestada per alguns dels experts presents en la reunió de Barcelona, sobretot aquells que coneixien millor la realitat de la majoria de les comunitats lingüístiques del món: com es pot obligar ningú que no té cobertes les necessitats bàsiques a fer unes despeses tan grans per a l'aplicació dels principis de la Declaració?

L'equip reconegué una mancança greu en aquest sentit i es comprometé a mirar d'incloure alguna disposició que abordés aquest tema amb solvència, potser dins de les disposicions finals⁵⁸⁹.

D'altra banda, l'equip de redacció explicà que era conscient que hi ha molts drets que no es poden exercir sense mitjans, però que això mai no pot ser motiu ni excusa per a deixar de declarar-los. Les comunitats tampoc no es poden permetre el luxe de renunciar als seus drets per aquesta mancança. Ben altrament, cal proclamar-los, i després cercar les fonts de finançament per a garantir-los⁵⁹⁰.

⁵⁸⁸ Finalment aquest dret es formulà en l'article 8 de la versió final de la Declaració i hom hagué de cedir a les pressions d'un bon nombre d'experts internacionals que desaconsellaren qualsevol mot que connotés amb autodeterminació. Per això hom optà per una solució de redacció força neutra que no perjudicava del tot el contingut. La fórmula acceptada finalment i suggerida en aquesta mateixa reunió d'experts fou: el dret de les comunitats a organitzar i gestionar els propis recursos per tal d'assegurar l'ús de la llengua en totes les funcions socials.

⁵⁸⁹ Tal com veurem més endavant, aquesta demanda fou inclosa de manera genèrica en la disposició addicional primera del text definitiu, on s'obliga els poders públics a habilitar fons internacionals per donar suport a les comunitats mancades dels recursos necessaris per a implantar els principis de la declaració.

⁵⁹⁰ En aquest punt el president de la FIPLV, Michel Candelier, insistí en la necessitat de redactar ben clarament que el finançament s'ha de basar en criteris solidaris i compensatoris, proposta que fou recollida pels redactors.

L'opinió generalitzada se centrava en el convenciment que no s'ha de canviar el dret en funció dels recursos, sinó que són aquests que han d'ajudar a desplegar els drets.

- Diglòssia o no diglòssia

Del Québec també arribà la sensació que la Declaració partia d'un punt de no diglòssia, quan, segons l'autora de l'observació, la majoria de situacions de conflicte lingüístic es defineixen sota el paraigua de la diglòssia.

La resposta de l'equip sobre aquest punt fou força contundent car pels redactors, el punt de partida d'una declaració de drets lingüístics sempre ha de ser antidiglòssic: ha d'oferir la possibilitat d'obrir els camins de la plenitud dels drets de la llengua territorial davant de la resta que poden conviure en el territori; per tant, cal rebutjar qualsevol distribució jeràrquica de les llengües, qualsevol forma que estableixi diferències entre elles basades en criteris sempre extralingüístics. La Declaració havia optat des d'un bon començament pel plurilingüisme, el poliglotisme i la convivència entre les llengües.

- El futur del document

Ha de ser una Convenció o una Carta de les llengües, és evident, perquè hi ha un buit jurídic internacional que cal omplir urgentment. Malgrat aquest acord unànim, alguns experts també alertaren que la Declaració, tal i com estava en aquell moment, recull les exigències i les necessitats de moltes comunitats lingüístiques (i això es valorà com un fet sense precedents), però també avisaren dels problemes que tindria un text d'aquestes característiques per esdevenir un document de naturalesa jurídica. Aquest avís no restà indiferent l'equip de redacció que també esmerçà molts esforços a debatre l'aplicabilitat de la Declaració.

4.10.1.2. Remarques sectorials

- Preliminars i Preàmbul

La proposta dels experts es concretà en la demanda d'incloure en els Preliminars de la Declaració altres textos de referència d'àmbit internacional. En aquest mateix sentit, l'opinió més àmplia optava per la supressió d'alguns documents citats en l'esborrany de la Declaració que donaven encara una orientació excessivament europea i l'ampliació a altres documents més significatius d'àmbit més universal⁵⁹¹.

Altres persones indicaren que el darrer paràgraf del preàmbul havia de dir clarament d'on no parteix la Declaració. Aplaudien el punt de partida però també entenien que calia contraposar-lo a alguna entitat, en aquest cas, l'estat. De fet es tractava d'una qüestió de coherència amb la resta de paràgrafs, i un aclariment necessari per a la continuació de l'articulat de la Declaració: aquesta partia de la comunitat lingüística i *no dels estats*, afegit que es proposà per part de la majoria dels assistents, i que ja recollí el Desè esborrany⁵⁹².

- Títol preliminar. Qüestions conceptuals

Aquesta part de la Declaració fou, amb diferència, la més discutida i debatuda. No en va en aquest punt s'hi reflecteixen les preses de posició més importants i representa el marc real conceptual on s'inscriuen els principis de la Declaració. L'acceptació d'aquest títol i dels seus postulats és essencial per a la continuació de la resta del contingut del text. No és estrany, doncs, que els experts reunits a Barcelona dediquessin tant de temps al debat d'aquests primers articles de la Declaració.

⁵⁹¹ Els experts, però, no van concretar els documents que volien afegir, es van comprometre, no obstant, a trametre les seves propostes en un període breu de temps.

⁵⁹² Veg. Annex 2. Document 12.

Angéline Martel obrí el debat amb algunes qüestions:

. d'acord que l'orientació col·lectiva dels drets lingüístics és una dinàmica productiva i, potser, necessària; aquesta mateixa orientació, però, obliga a reformular moltes qüestions que no acaba de veure resoltes en el document i que li agradaria que l'equip revisés⁵⁹³;

. es mostrà sorpresa de veure que la Declaració parlés de comunitats lingüístiques històriques. El fet d'adjuntar un qualificatiu (històriques) restringia, segons la seva opinió, el camp d'acció de la pròpia Declaració. També observà que en alguns moments tenia la impressió que l'equip de redacció havia traslladat els criteris d'estat a la comunitat lingüística, i que aquesta dinàmica de calc no podia funcionar en aquest camp. Per això proposà l'ampliació de la definició del terme *espai*, car quan es tracta de llengües aquest és necessàriament dinàmic i supera qualsevol coordenada física, amb els criteris de funcionalitat. Per tant, la qüestió de definició de territori caldria ampliar-la i redefinir-la;

. cal una revisió del text per estudiar els casos on s'utilitza de manera sinònima els termes col·lectivitat i comunitat lingüística;

. continuava sense compartir el criteri d'historicitat aplicat a la comunitat lingüística, ja que el veia més com una justificació dels redactors que no pas com un fet assumit per la majoria de comunitats;

. bo i pensant que és molt difícil redactar una Declaració d'aquest tipus, també creia que no hi havia res a perdre i que, per tant, hom podia gosar posicionar-se ben clarament a favor de la diversitat lingüística, per això es reafirmà en la seva proposta d'allargar el significat d'*espai* i de territori (potser per una solució terminològica com *espai territorial*).

⁵⁹³ No concretà quines eren aquestes qüestions, però sí que demanà a l'equip de redacció que fes l'esforç de llegir la Declaració en conjunt i ajustar la seva formulació a l'orientació col·lectiva inicial. Segurament, un cop realitzats els ajustaments necessaris podria veure si aquesta orientació és o no pertinent i productiva.

L'equip de redacció tornà a explicar que els criteris de territorialitat i d'historicitat aplicats a les comunitats lingüístiques com a factors per a poder-les definir productivament, no era cap qüestió fora de natura. En tot cas compartia els neguits expressats per Angéline Martel i d'altres membres, i, en aquest sentit es podia plantejar una revisió del contingut. D'entrada, l'ampliació del terme territori semblà una proposta molt pertinent i que, sense capgirar cap dels plantejaments realitzats en la Declaració, podia ampliar i acabar de perfilar el seu contingut⁵⁹⁴.

La proposta de Martel obligava l'equip de redacció a explorar les nocions d'espai i de contínuum o gradació. Aquest fet s'interpretà com una bona eina per a repensar alguns dels aspectes que també havien generat més dubtes en el si de l'equip. Així hom podia incloure els termes *consciència lingüística* i *autoidentificació*, però no podia oblidar, sota cap excusa, el territori (concepte que calia ampliar) i la historicitat.

D'altra banda, hi hagué un acord sobre el fet d'introduir la *identificació com a poble* dins dels criteris que uneixen la comunitat i la defineixen. Aquesta ampliació, del cert, aportaria una amplitud de mires i unes noves dimensions en la definició.

El dubte, però, persistia en alguns membres de l'equip. Per això demanaren als experts que fessin l'esforç de llegir aquest títol en conjunt i que analitzessin si resolía prou satisfactòriament els problemes plantejats; a més, tampoc no es volia que la solució a aquestes qüestions beneficiés els postulats d'aquells que no pensaven en la línia marcada pel document des de l'inici.

En aquest sentit Michel Candelier expressà la convicció que calia fer l'esforç de

⁵⁹⁴ L'equip de redacció optà per la proposta d'Angéline Martel i acceptà el terme espai territorial per a definir l'indret on ha estat assentada una comunitat lingüística històricament (article 1.1 de la versió definitiva, veg. Annex 1); i també, en l'article 1.2, defineix aquest terme "*no solament com a àrea geogràfica on viu aquesta comunitat, sinó també com un espai social i funcional imprescindible per al ple desenvolupament de la llengua*" (veg. Annex 1), esmenes que ja es recullen en el Desè esborrany (veg. Annex 2. Document 12). I a partir d'aquesta definició l'equip establí la gradació dels drets lingüístics aplicats a comunitats, grups i persones.

redactar els drets lingüístics des de la perspectiva d'un contínuum, definit aquest com una mena d'exposició gradual dels drets, partint dels individuals i arribant als col·lectius, sense oblidar que la llengua és essencialment un fenomen individual expressat col·lectivament.

Tant Isidor Marí com Joan Ramon Solé, com Carme Junyent, membres de l'equip de redacció, valoraren molt positivament aquesta proposta, però no podien estar d'acord en la seva concreció. Si més no, proposaren de capgirar l'ordre de la gradació: començar per definir el dret col·lectiu per acabar els graons en el dret individual, car l'establiment d'aquesta mena d'escala no es podia contradir amb l'orientació general de la Declaració que contempla des del començament, la llengua com un fet essencialment col·lectiu lligat a una història i a un territori (o espai territorial), i, és clar, com un fet de consciència individual i col·lectiva alhora.

Una altra de les qüestions més punyents del Títol preliminar se centrava en la resolució de forma pràctica de la pregunta següent: quan comença la història i quan comença la historicitat? Resposta que no es pot concretar en cap cas. El principi és prou clar, la seva aplicació pot ser diferent depenent dels indrets on s'hagi d'aplicar. Els termes relatius en què cal definir la historicitat no han de perjudicar en cap cas les llengües assentades en un territori de fa molt més temps que d'altres advingudes més recentment però que han estat substituïdes en molts dels àmbits d'ús habituals. La historicitat sempre serà un criteri compensatori en aquests casos i en la resta de situacions on la desigualtat entre les llengües d'un territori palesi el domini de les llengües d'implantació més recent. La historicitat, per tant, no és un criteri d'ordre exclusivament cronològic sinó que es basa en una multiplicitat de factors de caire social, filosòfic, a cops ètnic i cultural, i, està clar, pròpiament històric.

Un altre tema de debat, menor, en aquest cas, fou el plantejament per part d'alguns membres del comitè d'experts del fet que la Declaració no tenia gaire en compte les situacions excepcionals de les llengües, que eren la majoria. L'equip, però, tenia molt clar que es tractava d'un document de principis. I aquests havien de ser

universals, que vol dir que s'havien de poder aplicar a la majoria dels casos i de les comunitats lingüístiques sense excepció. És en la seva aplicació que aquests principis havien d'esdevenir concrets i, si se'ns permet, excepcionals. De fet, el document, tal com observaren els juristes del comitè d'experts, té molts conceptes metajurídics, que no són estrictament normatius o aplicables, però que són perfectament plausibles en un document de principis. Tanmateix, cal fer l'esforç de definir i concretar aquests principis, primer en l'articulat sectorial, i després en l'aplicació concreta en cada cas.

Finalment, el senyor Széppe demanà que no es vinculés comunitat lingüística només amb consciència lingüística perquè d'aquesta associació en resulta un fet discriminatori per a moltes comunitats que, tot i essent-ho, han perdut la seva consciència de grup i de pertinença. Més aviat optaria perquè la Declaració tingués en compte com un dels seus reptes la recuperació de la consciència lingüística per a les comunitats que l'han perduda en el transcurs de la seva història, sigui pels factors que sigui.

- La resta de la Declaració

Les observacions realitzades pels experts a la resta de l'articulat de la Declaració es basaren en qüestions de redacció estrictament, gairebé en tots els casos. La majoria d'aquestes remarques les realitzaren per escrit i s'introduïren en el desè esborrany.

Pel que fa al Títol primer, Tore Modeen proposà de tenir en compte el concepte de discriminació positiva, no pas com a element a introduir sinó com a idea. Aquesta es basa en el fet de discriminar, amb disposicions favorables, la llengua relegada jurídicament, sense menystenir les altres. Explicà que ha estat un concepte molt productiu en casos de legislació lingüística vigent i que per això proposava de tenir-lo en compte.

Pel que fa a les seccions del Títol segon, a banda de les propostes d'esmena

referents a la redacció, les remarques més debatudes foren en l'àmbit de l'ensenyament. Certament, la posició de la FIPLV en aquest sentit era molt clara, tal com veurem també en els punts successius d'aquest treball. Ara com ara, el seu plantejament partia del convenciment que:

. una Declaració basada en el dret col·lectiu era discriminatòria de base, ja que no tenia en compte el dret individual a una educació igualitària;

. una Declaració basada en la llibertat d'ensenyament adobava el terreny a la discriminació social;

. finalment, calia trobar la manera d'incloure dins de la secció els principis adoptats per la FIPLV sobre l'ensenyament⁵⁹⁵.

Hom acordà d'esperar el document i analitzar-lo quan el arribés. D'altra banda, un bon nombre d'experts debateren la visió expressada per Michel Candelier, i apostaren per revisar els articles d'aquesta secció sense renunciar a la filosofia que expressaven. Creien que tal com estaven redactats havien ponderat molt, i equilibrat, el dret col·lectiu vers el dret individual, de tal manera que aquest darrer no perjudicava els drets de les comunitats lingüístiques tal i com es definien en el Títol preliminar. La clau per a desencallar aquest tema i d'altres que s'havien plantejat, però, estava en la redacció d'un Títol preliminar que acotés i expliqués sense escletxes la gradació de drets esmentada anteriorment. Aquest esforç de redacció calia fer-lo per desencallar certes predisposicions negatives i per afinar molt més el camp d'acció de la Declaració.

⁵⁹⁵ Michel Candelier no els concretà però es comprometé a fer arribar el document elaborat per la Federació en aquest sentit.

4.10.2. Modificacions al novè esborrany: Títol Preliminar

Després de la reunió del Comitè d'experts, els membres de la coordinació de la CMDL decidiren de convocar una sessió de treball extraordinària amb uns pocs membres de l'equip de redacció. La finalitat d'aquesta subcomissió se centrava en la proposta de redacció d'un nou esborrany a partir de les consideracions i les propostes que els experts realitzaren en la trobada dels dies 29 i 30 de setembre. La importància de confegir aquestes propostes abans de la sessió de treball ordinària es basava en el fet que a finals d'octubre havia de començar la Conferència Mundial Virtual i calia tenir un document que s'acostés a allò que l'equip anomenà l'esborrany definitiu. Abans de la reunió es reberen unes aportacions claus d'Isidor Marí⁵⁹⁶ i de Jaume Vernet, les quals ajudaren a acabar de perfilar les llacunes més grans del document.

Amb aquestes propostes damunt la taula l'equip de redacció es reuní per debatre el novè esborrany i decidir els canvis i les modificacions que realitzava de cara a la confecció del desè. Aquests, sobre la base de les aportacions citades, se centraren en:

a) Preliminars

El canvi més important realitzat en els preliminars fou la inclusió de la *Declaració Final de l'Assemblea General de la Federació Internacional de Professors de Llengües Vives*, de 16 d'agost de 1991, que recomana que els drets lingüístics siguin considerats com a drets fonamentals de l'individu; proposta d'alguns membres del Comitè d'experts.

⁵⁹⁶ Isidor Marí realitzà la proposta de redacció del Títol preliminar que ja s'acostaria a la definitiva. Per redactar l'articulat d'aquesta proposta, es basà en els criteris introduïts per Xavier Lamuela, recollí les inquietuds del Comitè d'experts i refongué les diverses propostes que durant mesos havia estat debatent l'equip de redacció. Al final, un producte gairebé definitiu, al qual només hi faltaven els retocs d'estil i l'ajustament a la resta de la Declaració.

b) Preàmbul

L'esforç realitzat en el preàmbul es basà en posar ordre a les idees expressades i en corregir les reiteracions de contingut que s'hi llegien. El canvi més significatiu s'establí en la redacció dels eixos fonamentals que han de garantir el desenvolupament de les llengües. Així, hom els establí per blocs: en la dimensió política, l'econòmica i la cultural, bo i mantenint el contingut establert en els darrers esborranys.

També en el Preàmbul, retornà a la primera oració de l'últim paràgraf, l'exclusió dels estats com a ens dels quals no pot partir mai la Declaració. Com hem argumentat més amunt, aquest fragment havia estat motiu de dubtes per part de l'equip, ja que el to conciliador que es volia donar a la Declaració feia redactar amb prudència algunes oracions. Això, però, no podia privar la claredat dels plantejaments, i, està clar, sovint les coses clares s'han d'explicar pel seu nom. Hom valorà, un altre cop, que calia escriure amb transparència el punt de partida de la Declaració i el punt d'on mai no pot partir; per això es prengué l'opció de tornar a incloure aquest segment, ja d'una forma definitiva.

c) Títol preliminar

Com hem dit en la introducció d'aquest apartat, la gran aportació del desè esborrany a la Declaració és justament la redacció d'aquest anunciat Títol preliminar. Les llargues sessions de redacció de la Declaració tingueren sempre un referent en els debats per aconseguir un acord sobre els grans eixos conceptuals del document. Es podria afirmar, sense risc d'error, que aquest debat enriqueix la resta de la Declaració. Segurament si els membres de l'equip s'haguessin posat d'acord abans, no s'hauria filat tan prim a l'hora de conceptualitzar quelcom tan viu com la pròpia llengua i els grups que la parlen. Després de moltes hores de debat, dèiem, finalment semblà que Isidor Marí havia trobat el punt exacte des d'on es podien formular aquestes precisions conceptuals.

La proposta fou de dividir el Títol preliminar en sis articles:

- El primer es reservà a emmarcar el corpus conceptual que ha de configurar els drets lingüístics. Així, aquest article es dividí alhora en cinc apartats que servien per a concretar cada una de les definicions separadament. En el primer paràgraf el text defineix comunitat lingüística com la societat humana que comparteix un espai històric i territorial, encara que no sigui reconegut oficialment, i que ha desenvolupat una llengua comuna. I aclareix que la llengua pròpia d'un territori és l'idioma de la comunitat establerta històricament en aquell espai. El segon paràgraf serveix per declarar aquesta comunitat lingüística com a referent de la plenitud dels drets lingüístics, dit d'una altra manera, la Declaració adopta inequívocament la comunitat lingüística com a subjecte de dret. Aquest segon paràgraf representà l'eix vertebrador dels articles successius, car expressa la dualitat dels drets lingüístics (individuals i col·lectius alhora) i defineix com a referent de la plenitud de l'exercici dels drets lingüístics, tal i com hem dit, la comunitat lingüística històrica en el seu espai territorial⁵⁹⁷. Només a partir d'aquest referent hom podia establir la gradació o contínuum de drets que s'havia proposat de redactar de feia tant de temps. El tercer apartat es dedica als casos especials de territori: els que estan separats per fronteres polítiques o administratives, els illots lingüístics, o el cas de les comunitats que comparteixen territori amb una historicitat similar. Hom dedicà un apartat a parlar únicament de les comunitats lingüístiques nòmades, que han de ser considerades com a tals dins de les seves àrees històriques de desplaçament⁵⁹⁸. El cinquè apartat defineix grup lingüístic⁵⁹⁹ com a una comunitat humana amb una

⁵⁹⁷ Aquest espai queda definit amb més amplitud de mires. El territori propi d'una comunitat lingüística, d'ençà d'aquest esborrany, deixa de ser només un espai geogràfic i s'amplia als espais socials i funcionals imprescindibles per a desenvolupar la llengua. Es tractà d'aplicar els criteris sociolingüístics més bàsics que postulen la sociabilitat i la funcionalitat d'una llengua com a factors determinants de la variació d'aquesta i de la continuïtat, per tant, com a eixos espacials vitals per a la comunitat lingüística.

⁵⁹⁸ Aquestes àrees històriques de desplaçament s'emmarquen en la definició d'espai territorial i, per tant, les comunitats lingüístiques nòmades esdevenen, simplement, comunitats lingüístiques amb un espai territorial particular.

⁵⁹⁹ Amb l'establiment d'aquesta definició l'equip de redacció enllestí el que havia anomenat gradació o contínuum dels drets lingüístics, car era el graó que faltava per completar el ventall de possibles situacions jurídiques derivades de l'aplicació dels drets lingüístics. Si hom havia definit la comunitat lingüística com a referent de dret, també havia de pensar en els drets que la declaració atorgava als

llengua comuna que es troba assentada en l'espai territorial d'una altra comunitat lingüística però que la seva historicitat no és equivalent⁶⁰⁰.

- Les afirmacions de l'article primer demanaven la formulació d'un article, en aquest cas el segon, que manifestés clarament l'esperit en què s'havien d'articular els drets lingüístics en situacions delicades (com la de territoris compartits, les migracions, etc.), tant en la Declaració com en qualsevol altre fòrum o institució. I aquest esperit s'havia de basar, segons aquest article, en tres eixos:

- el respecte entre tots,
- les màximes garanties democràtiques,
- la cerca de l'equilibri sociolingüístic.

Un equilibri sociolingüístic satisfactori entre les comunitats i grups lingüístics i les persones que conviuen en un mateix territori no es pot establir si no es té en compte la historicitat relativa de cada un dels grups que hi concorren i la voluntat de cada un d'ells manifestada democràticament. Analitzat des d'aquest punt de vista, la correlació de forces de les diverses comunitats podia aconsellar un tracte compensatori vers alguna d'elles si hi havia factors que així ho aconsellessin, com ara les migracions forçades o el grau de precarietat tant polític com econòmic, social o cultural dels grups desplaçats. Aquest tracte compensatori és formulat en l'article segon bo i entenent que l'article 1 en el seu paràgraf 2 havia deixat ben clar que el subjecte de dret de la Declaració és la comunitat lingüística històrica en el seu espai territorial.

- El nou article tercer formula els de manera explícita allò que la gradació de drets de les persones (drets individuals) i dels grups lingüístics, i esdevé la

membres de d'aquestes comunitats que s'han desplaçat i assentat en territoris on hi ha una altra llengua pròpia amb qui comparteix espai territorial però no historicitat. Aquest és el cas dels immigrants, els refugiats, els deportats i els membres de les diàspores. Tal com hem vist en aquest mateix treball, la historicitat i la territorialitat foren els punts més conflictius en la reunió del Comitè d'experts del mes de setembre de 1995, per això la solució proposada per l'Isidor Marí, i recolzada per la resta de membres de l'equip, té el coratge d'afrontar amb solvència una situació molt delicada.

⁶⁰⁰ A l'Annex 2. Document 12 hem reproduït amb grafia subratllada els paràgrafs redactats de nou per al Desè esborrany.

culminació d'allò que durant força sessions l'equip n'havia dit contínuum o gradació de drets. Representa, doncs, la concreció dels drets d'aquells col·lectius que la Declaració no considera comunitats lingüístiques i l'exposició dels drets individuals. Així, en el primer paràgraf es proclamen els drets lingüístics individuals que hom considera fonamentals, com és el cas de l'ús privat de la llengua⁶⁰¹, el dret a l'ús del propi nom, el dret de relacionar-se amb la resta de membres de la comunitat o bé el dret de mantenir i desenvolupar la pròpia cultura. El mateix paràgraf conclou que la Declaració reconeix a les persones tots els drets⁶⁰² proclamats en el *Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics* de 16 de desembre de 1966 i en el *Pacte Internacional de Drets Econòmics Socials i Culturals*⁶⁰³, d'aquesta manera el document aconsegueix la doble missió d'alinear-se amb els textos internacionals de referència per als drets humans fonamentals i també de posar al seu punt just el dret lingüístic individual. Per aquest mateix motiu fou tan important la redacció dels drets col·lectius dels grups lingüístics⁶⁰⁴. Aquests drets s'estableixen i es reconeixen, i per tant s'han d'aplicar conjuntament amb la resta dels drets atorgats a les comunitats lingüístiques, sempre i quan el seu exercici no signifiqui cap obstacle per a la integració de les persones i dels grups lingüístics en la societat i la llengua receptores, ni representin cap limitació dels drets d'aquesta societat en el seu espai territorial, tal i com proclama el tercer paràgraf d'aquest article. Aquest paràgraf semblà necessari per a mantenir l'esperit de la Declaració i per a garantir que els drets atorgats a les comunitats lingüístiques (objecte i subjecte de la Declaració) no poguessin perjudicar-se a favor dels grups dominants.

⁶⁰¹ Dret que seria ampliat en posteriors versions de la Declaració amb el dret de l'ús públic de la llengua de cada u.

⁶⁰² En el següent esborrany hom decidí d'afegir l'enunciat "*de contingut lingüístic*" per a precisar la natura dels drets reconeguts en la Declaració que contenen els Pactes esmentats.

⁶⁰³ Hem reproduït els articles amb contingut lingüístic o que hi fan una referència implícita en l'Annex 3. Document 1.2.

⁶⁰⁴ En aquest punt hom afinà la redacció bo i deixant molt clar d'entrada que aquests drets s'establien per als membres dels grups lingüístics d'acord amb les puntualitzacions realitzades en l'article 2.2. que és on es definiren aquests grups i les seves competències. La redacció d'aquests drets fou molt elaborada perquè l'equip de redacció volia evitar de caure en una proclamació igualitarista car si hagués estat així tornaria a deixar les coses com estaven, i ja hem expressat al llarg d'aquest treball que l'equip treballava amb el convenciment que l'equilibri sociolingüístic s'ha de basar en un tracte equitatiu de base compensatòria.

- El quart article intentà establir un redactat definitiu que reflectís el tipus de relació que han d'establir les persones que es traslladen i s'estableixen en un territori diferent al de la pròpia comunitat amb la societat que els acull. Així, hom considerarà que aquestes persones tenen *el dret i el deure*⁶⁰⁵ d'integrar-se, o sigui, de socialitzar-se addicionalment en la societat receptora sense perdre les referències que lliguen cadascú amb la seva societat d'origen. Les persones referides en aquest article també poden optar lliurement⁶⁰⁶, sense que ningú no les forci o les indueixi, per l'*assimilació*, entesa com la substitució dels valors propis pels de la societat receptora. En aquest darrer cas quedava molt clara l'opció personal lliure.

- El cinquè article del títol preliminar capgira l'anterior 2.1, bo i proposant una lectura positiva que reitera que si la Declaració es basa en el principi d'igualtat de totes les llengües, no pot acceptar cap designació addicional per aquestes, com ara regional, minoritària, etc., perquè aquests determinatius solen implicar restriccions en l'exercici dels drets lingüístics. I, malgrat que en alguns casos aquestes consideracions poden afavorir la situació de la llengua en qüestió, en la majoria de situacions són usades com a referent restrictiu dels drets d'una comunitat.

- Finalment el darrer dels articles d'aquest títol preliminar, el sisè, reproduïx l'article 2.3 del novè esborrany, que manifesta que cap llengua no pot ser considerada pròpia d'un territori només perquè és l'oficial de l'estat on pertany aquest, malgrat que s'hagi usat com a llengua de l'administració o de certes

⁶⁰⁵ Vet ací l'aportació que s'havia anat forjant poc a poc. La integració havia de formular-se com un dret i com un deure alhora perquè l'equip l'entén com la clau pacífica i integradora per a facilitar la vida i la plenitud de l'exercici dels drets fonamentals a les persones descrites. Aquesta clau no implica la renúncia als propis valors ni a la pròpia llengua, sinó que obre la porta a ser membre de ple de la comunitat receptora. Aquest enfocament costà molt d'implantar, ja ho hem dit, perquè es podia interpretar com una obligació poc respectuosa amb la llibertat personal, però la formulació contrària suposava la mateixa conseqüència per a la comunitat d'acollida. A més, el convenciment de l'equip és que aquesta opció és l'única que podia garantir la pau lingüística en un territori.

⁶⁰⁶ La Declaració volgué remarcar el caràcter d'opció lliure i personal, de l'assimilació (que no ha de ser forçada o induïda), per tal de desfer els malentesos que podia generar aquest mot. El dret de triar (sempre lliure) uns valors altres dels propis i canviar-los pels del lloc on viu la persona, també s'havia de formular amb claredat, tot i les pors que generà la redacció d'aquest article.

activitats culturals. Situació que es dona en la majoria dels casos de les societats colonitzades.

Vist en perspectiva, aquesta redacció del Títol preliminar, molt propera a la definitiva, donava forma a hores i hores de debat i visualitzava un consens final digne de mèrit, car havia esdevingut el lloc on confluïren les sensibilitats demostrades pels membres d'un equip, que si bé partien d'un acord inicial, també tenien visions molt diverses sobre el marc conceptual dels drets lingüístics. Volem dir amb això que la tasca d'apropament realitzada en aquest Títol preliminar esdevingué un entrenament perfecte per entomar i assumir les propostes dels membres de la Conferència mundial que a partir d'aquest esborrany començaven a intervenir en la redacció de la Declaració.

d) Títol primer

La redacció del títol preliminar determinà alguns dels principis generals establerts en el novè esborrany. Fou el cas dels articles 6 i 13. El primer declarava la comunitat lingüística com a subjecte de dret, fet que quedà recollit en la disposició de l'article 1.2, que declara aquesta com a referent de la plenitud dels drets lingüístics. Aquesta constatació volguda féu optar per la supressió de l'article sencer, car hom considerà que el reconeixement de la plenitud de drets es referia tant a les persones físiques com jurídiques, tal com disposava la segona part d'aquest article 6 del novè esborrany. També se suprimí, dèiem, l'article 13, car aquest declarava la vigència dels drets dels grups d'immigrants recents, fet que ja es recollí en la definició de grup lingüístic i en la concreció dels drets que la Declaració els atorgaria⁶⁰⁷.

L'article 13 del desè esborrany incorpora una altra modificació significativa. El debat sobre la conveniència o no de mantenir el dret al monolingüisme també havia dut molt de temps. Ja hem vist que aquest era un punt que els experts posaren damunt

⁶⁰⁷ Articles 1.5, 3.2 i 3.3 del desè esborrany. Veg. Annex 2. Document 12.

la taula amb força interrogants i que es preveia que podria dur problemes si es redactava d'una forma tan clara. Per això l'equip rellegí l'articulat d'aquest títol amb la voluntat d'esbrinar si el concepte del dret al monolingüisme hi era recollit implícitament. Hom valorà que cada un dels articles disposaven de forma indirecta aquest dret i que el postulat d'aquell article es podia reconvertir declarant com a dret el *coneixement i ús* de la llengua pròpia del territori en tots els àmbits. Amb aquesta reformulació l'equip suprimia l'adverbi *només* perquè havia estat motiu de força dubtes sobre la seva aportació positiva al dret al monolingüisme i optava per la forma de reconeixement indirecte d'aquest dret, bo i mantenint, està clar, en un segon paràgraf el dret al poliglòtisme de totes les persones, com a dret que pot garantir l'opció personal d'aprendre qualsevol llengua que li permeti ampliar la seva mobilitat⁶⁰⁸.

e) Secció I: administració pública i òrgans oficials

Aquest és el nou i definitiu títol per a la secció I. S'optà per ell perquè reflectia millor el seu contingut: els drets de les comunitats respecte a la relació amb l'ens administratiu i amb els òrgans oficials respectius.

La resta de canvis efectuats en aquesta secció anaren encaminats a simplificar en un mateix paràgraf la doble direccionalitat del dret de poder adreçar-se i de ser atès per l'administració pública en la llengua pròpia del territori. Això afectà també el dret passiu de disposar de documents i d'obtenir tota la documentació en aquesta llengua.

Finalment, les comunitats lingüístiques d'assentament dispers (descrites en l'article 1.4), també gaudeixen del dret d'usar la seva llengua en les Assemblees de representants dels territoris on històricament han romàs⁶⁰⁹.

⁶⁰⁸ Veg. l'article 12 del Novè esborrany (Annex 2. Document 11) i l'article 13 del Desè esborrany (Annex 2. Document 12).

⁶⁰⁹ Aquest dret el recull l'article 19.2, tot i que no serà fins l'Onzè esborrany que gaudirà d'una redacció definitiva on es recull amb fidelitat allò que hom volia dir. El redactat definitiu és el següent: "Aquest dret inclou les llengües de les comunitats d'assentament dispers referides a l'article 1

f) Secció II: ensenyament

Les dues aportacions noves realitzades en aquesta secció en el desè esborrany són:

- *Dret a aprendre qualsevol llengua*: hom cregué que en la secció d'ensenyament calia reiterar i repetir el dret al poliglotisme aplicat al dret d'aprendre llengües. Posada com a paràgraf quart de l'article 23, aquesta disposició no conculcava la primacia de la llengua pròpia del territori en l'ensenyament i completava la visió del poliglotisme que disposa l'article 13.2 de la Declaració.
- *Accés al coneixement oral i escrit de les llengües de relació habitual*: moltes comunitats lingüístiques del món basen les seves relacions en un acord tàcit d'entesa lingüística que els permet comunicar-se sense gaire problemes. La Declaració havia de recollir com a dret aquesta pràctica habitual i incloure-la dins de la secció d'ensenyament bo i ampliant-la a un ús universal. D'aquesta manera el dret de conèixer qualsevol llengua esdevenia, també, el dret d'aprendre totes les llengües que serveixen d'eina de comunicació amb altres comunitats lingüístiques, veïnes o no, sigui una relació històrica o de nova implantació, per això hom optà per incloure un nou article (el 29) en aquesta secció, que, com tots els que eren redactats de nou, seria sotmès a noves modificacions en els successius esborranys per tal de millorar-ne el seu contingut o afinar la redacció.

g) Les disposicions transitòries⁶¹⁰ i finals

El darrer canvi que hom decidí per al desè esborrany també havia estat molt

paràgraf 4°.

⁶¹⁰ En la versió definitiva s'anomenen Disposicions addicionals.

debatut en equip, i per tant, calia ordenar les idees i decidir com prenen cos. Anteriorment, en les disposicions finals es formulava la responsabilitat dels poders públics pel que fa a l'aplicació dels principis de la Declaració. L'equip va entendre que aquestes disposicions s'havien de reservar per a llançar una proposta força més concreta a les Nacions Unides, i per això optà per transformar aquelles disposicions en transitòries. Per què? El motiu fonamental és el fet que hom pretenia acabar la Declaració, tal com van proposar alguns experts, amb la proposta ferma de creació de dos organismes internacionals, un de governamental i l'altre de natura no governamental. El primer havia de crear-se en el si de Nacions Unides i havia d'emparar les comunitats lingüístiques, per tal d'esdevenir un referent legal vàlid per a totes elles; i el segon havia de vetllar perquè les disposicions de la Declaració s'apliquessin arreu i també havia de ser un fòrum no governamental de denúncia en el cas de conculcació o de violació dels drets lingüístics o de vulneració dels principis establerts per la Declaració. La implantació d'aquests dos organismes assegurava, d'altra banda, el seguiment de la Declaració i la possibilitat de fer ús d'un Consell internacional per a les llengües. Aquest hauria d'esdevenir un òrgan de control del desplegament dels principis del document en cada un dels estats membres i hauria d'assegurar l'aplicació a totes les comunitats lingüístiques, així com hauria d'esdevenir un organisme de dret internacional, emparat pel Tribunal Internacional de Drets Humans.

La importància que l'equip donava al fet que la Declaració recollís explícitament, com a conclusió final, la creació d'aquests dos organismes obligà a desplaçar les anteriors disposicions finals vers les disposicions transitòries. En aquestes hom hi reflectí els compromisos generals que havien d'adquirir els poders públics:

Primer. Prendre totes les mesures per aplicar els principis de la Declaració. Disposició que en l'onzè esborrany s'ampliaria amb una proposta d'habilitació de fons econòmics internacionals per ajudar al desplegament d'aquells drets en els indrets més mancats de recursos, sobretot en l'àmbit de la codificació, la transcripció, l'ensenyament i l'administració pública.

Segon. Tothom i tots els estaments han de ser informats dels drets i els deures que es desprenen de la Declaració, i això ho han de fer els poders públics concernits⁶¹¹.

Sense aquestes premisses de compromís, segurament la Declaració esdevindria un document de principis i prou. I, malgrat que la seva natura és aquesta, l'organització de la CMDL pretenia, també, que el document elaborat i proclamat esdevingués un instrument de dret internacional (o en fos la base) i per això no es podia obviar aquesta part on calia establir, de manera molt nítida, el compromís dels poders públics vers els drets lingüístics, la seva obligació d'informar i de vetllar per al seu correcte desplegament, i la seva capacitat per a sancionar la vulneració o incompliment.

⁶¹¹ En l'onzè esborrany hom amplià aquestes disposicions a una tercera que recordava als poders públics la seva capacitat sancionadora en cas d'incompliment d'allò que establí la Declaració.

5. La Conferència mundial virtual

Tal com hem explicat en el punt 3.1.1. d'aquest treball, el mes d'octubre de 1995 començà la *Conferència mundial de drets lingüístics*. També hem explicat que aquest inici no va ser convencional (no hi va haver cap acte presencial), sinó que hom encetà el debat de la Declaració de forma virtual: els participants en aquesta CMDL tenien a mans el desè esborrany de la Declaració⁶¹². Aquests podien trametre les seves observacions a la coordinació, sempre per escrit, utilitzant qualsevol dels mitjans de comunicació escrita (fax, correu electrònic o correu convencional). Les aportacions de les ONG i Centres PEN participants a la CMDL no eren vinculants per a l'equip de redacció⁶¹³, tanmateix, les seves aportacions i les seves propostes serien valuades i, sempre que no trenquessin l'orientació general del text, l'equip de redacció les incorporaria dins del proper esborrany. Per a l'equip, a més, la Conferència virtual significà una mena de revàlida o prova de foc per poder calibrar amb exactitud la tasca realitzada durant els darrers mesos. També significà l'ampliació de mires de la Declaració: saber amb certesa si el resultat del treball era prou universal (o poc europeu) i si les disposicions d'aquesta podien ser vàlides i aplicables a qualsevol punt del món. Amb aquestes expectatives i amb una gran il·lusió⁶¹⁴, s'encetà la CMDL. A partir d'aquest moment calia esperar pacientment la resposta de les noranta-set entitats participants i dels

⁶¹² També hem explicat en el punt esmentat que a partir de començaments del mes de març es començà a trametre l'onzè esborrany per les causes explicades suara. El Desè esborrany es pot llegir a l'Annex 2. Document 12.

⁶¹³ Tots els participants foren informats prèviament de la normativa de la CMDL (veg. l'apartat 3.1.2. d'aquest treball) i també del caràcter i la finalitat de les seves aportacions al document. Cada un d'ells sabia, doncs, que la responsabilitat última de la redacció del document era del Comitè Organitzador i que aquest havia nomenat un equip encarregat de l'elaboració de la Declaració d'acord amb els eixos fonamentals dictats per l'organització.

⁶¹⁴ Som conscients que en molts punts d'aquest treball hem deixat que allò més subjectiu envaeixi els fulls i que no hem reprimat algunes qualificacions massa properes al món publicitari. En som conscients: sabem que aquest to no és l'adequat per un treball de recerca d'aquest tipus. Però vam participar en aquest procés i, si bé això no ens justifica, sí que ens legitima a dir allò que vam sentir col·lectivament. No hem abusat d'aquestes inadequacions tant com hauríem volgut, les hem utilitzat només quan havíem d'explicar algun moment que havia esdevingut màgic, i aquest era un d'ells: el text treballat, elaborat, capgirat i redactat per un grup de persones empenia un viatge apassionant vers uns indrets que li havien d'acabar de donar un sentit. Vet ací, doncs, la permissivitat volguda

quaranta-un experts. A mida que arribaven les aportacions eren trameses a tots els membres de l'equip, aquests havien d'estudiar si:

- les propostes encaixaven en el model de declaració que volíem;
- les propostes ampliaven algun dels continguts expressats en la Declaració i com podien encaixar-hi;
- les propostes matisaven algunes disposicions i si aquests matisos enriquien el text;
- les propostes posaven en entredit algun dels principis fonamentals de la Declaració: la seva pertinença o la seva desviació.

Dins d'aquest marc, els membres de l'equip de redacció havien d'estudiar els textos rebuts i proposar la modificació, supressió o ampliació de les disposicions que hom cregués pertinent per a incloure les diverses sensibilitats expressades per les entitats participants.

d'aquest i altres adjectius que hem usat deixant-nos endur per allò que succeí.

5.1. Nou text per al debat virtual

5.1.1. Aportació per a la reflexió

El dia 21 de novembre de 1995 arribà un fax de Michel Candelier⁶¹⁵ on expressà algunes reserves al document⁶¹⁶ i també explicà les seves consideracions. En tractar-se d'un membre del Comitè d'experts, i també president d'una de les entitats assessores de la CMDL, i d'una persona de solvència contrastada en l'àmbit mundial a l'entorn dels drets lingüístics, l'organització decidí de llegir acuradament el seu text i mirar de trobar resposta als seus interrogants, amb la qual cosa no es pretenia incloure d'entrada (sense discussió) les seves propostes, ni tampoc prioritzar la seva aportació davant de les altres. Simplement els temes que replantejava reiteraven algunes qüestions que ja havia plantejat en la reunió de Barcelona i que, segons el criteri de l'equip de redacció, semblava que havien quedat resoltes.

El text de Michel Candelier exposava uns problemes generals de la Declaració, feia unes propostes de modificació que ell qualificà de menors, exposava alguns problemes de forma de la versió francesa, i exposava sis qüestions més en format de pregunta directa a l'equip de redacció. Ens aturem en aquest document perquè, tal com hem exposat, significà el detonant d'un nou debat al si de l'equip i de l'organització. També representà l'inici dels canvis que hom introduiria en la Declaració i que acabarien configurant l'onzè esberrany. Vet ací, desglossat, el més interessant de les propostes de Michel Candelier⁶¹⁷:

⁶¹⁵ A l'Annex 6, apartat b), reproduïm l'índex dels documents rebuts. Aquests es poden consultar a l'arxiu del CSDUDL, o bé a l'arxiu personal de l'autor d'aquest treball. En aquest cas es tracta del document catalogat com a *Document 3*. Veg. el punt 3.3.1. per a saber de quina manera influenciaren les seves consideracions en la redacció d'un nou esberrany.

⁶¹⁶ No hem pogut esbrinar quin esberrany fou lliurat a l'autor d'aquestes propostes, car li arribà per un conducte diferent a l'habitual: Fèlix Martí li lliurà a la seu de la UNESCO. El cert, però, és que les seves observacions i consideracions no s'ajusten a l'articulat del desè esberrany i algunes d'elles ja hi són recollides implícitament, fet que fa sospitar que Michel Candelier tenia a mans el Novè esberrany.

⁶¹⁷ Contrastat el fet que l'autor de la remarca no utilitzà el desè esberrany, hem optat per reflectir i

a) Problemes generals de la Declaració

- Exposà que el to general de la Declaració encara era massa defensiu, i proposà que, per canviar aquest to vers un de més positiu calia insistir en la *“noció d'organització harmoniosa del pluralisme lingüístic mundial”*⁶¹⁸. Sobre aquesta remarca hom revisà aquest to sense trobar-hi cap dificultat especial.

- Segons Michel Candelier la Declaració no podia ser universal del tot si no tenia en compte els casos dels immigrants, refugiats, deportats i membres de la diàspora⁶¹⁹.

En aquest punt l'equip de redacció revisà a fons, una altra vegada, el Títol preliminar de la Declaració per tal d'assegurar com s'havien inclòs aquestes remarques i analitzar, si calia, alguna rectificació. De fet hom va entendre que en la redacció del desè esborrany ja s'havia resolt gairebé del tot aquest problema, bo i atorgant als grups esmentats per Michel Candelier la qualitat de grup lingüístic i, amb això, el gaudi dels drets reconeguts per aquesta categoria de col·lectiu. La creació de la jerarquia implícita de drets (similar als cercles concèntrics de què parlava el senyor Candelier) que va des de la comunitat lingüística (que per a l'equip sempre es defineix a partir d'un criteri d'historicitat dins d'un territori i que gaudeix dels drets màxims) fins a la persona, passant pel grup lingüístic (immigrants, refugiats, deportats, etc.), que no té historicitat en el territori però que gaudeix d'uns drets limitats que poden variar segons les circumstàncies. Entre els factors que podrien fer variar l'amplitud dels drets dels grups lingüístics, i per tant, reequilibrar els objectius amb un tracte compensatori, l'equip en considerà alguns com: el caràcter forçat o voluntari de les migracions (per tal d'atorgar més drets als

comentar les consideracions de caire més general.

⁶¹⁸ Cita textual del document referenciat a l'Annex 6.b. Document 3.

⁶¹⁹ En el desè esborrany hom ja havia recollit aquesta proposta, la qual cosa fa pensar que el senyor Candelier treballava amb un esborrany anterior.

deportats i als refugiats que no pas als invasors i colonitzadors, si donem alguns exemples extrems); i per tal d'acabar de descriure les possibles realitats a les quals hom havia de fer front calia establir una eina d'aplicació capaç de garantir un tracte compensatori per a les comunitats en situació precària, tant política com cultural, social o econòmica⁶²⁰.

- Per l'autor d'aquestes consideracions, el fet realment greu radicava en què la Declaració encara no atorgava la categoria de comunitat als grups esmentats en el punt anterior; i, encara més greu, que els redactors optessin per parlar de comunitat lingüística vinculada a una historicitat, ja que aquest tret exclouïa els grups de recent assentament en un territori.

L'equip de redacció, que ja havia debatut amb l'autor de les remarques aquest tema, considerà que les modificacions realitzades en l'onzè esborrany referides a la gradació dels drets dins del màxim respecte per a totes les llengües, no exclouïen ningú sinó que, ben al contrari, facilitaven la comprensió dels problemes i proposaven vies de solució. El fet d'atorgar una categoria jurídica als grups lingüístics suposava un reconeixement de la seva realitat i, per tant, la possibilitat de desplegar els drets reconeguts per la Declaració. I tot plegat es podia realitzar sense perjudicar la comunitat lingüística receptora, fet que l'equip de redacció valorà com a imprescindible per a poder tirar endavant el document.

- L'autor del text retreia a l'equip de redacció el fet que no inclogués cap modificació a la Secció II dedicada a l'ensenyament. Els seus retrets es basaven en el fet que la Declaració concentra la qüestió de la llengua en l'àmbit de l'ensenyament gairebé exclusivament en la comunitat lingüística, fet que provoca una flagrant limitació als drets individuals de les persones, sempre segons l'autor de les remarques. Proposà que la Declaració recollís el paradigma que per a la FIPLV suposava l'eix essencial per a l'aprenentatge de les llengües, segons el qual tot infant ha de realitzar el seu aprenentatge lingüístic en una mena de cercles

⁶²⁰ Això quedà recollit en l'article 2 paràgrafs 1 i 2 de l'onzè esborrany de la Declaració. Veg. Annex 2. Document 13.

concèntrics progressius: primer cal aprendre la llengua de la comunitat d'origen, després caldrà realitzar l'aprenentatge d'almenys una llengua oficial de l'estat on viu, i, finalment, cal aprendre una altra llengua destinada a la comunicació més enllà de les pròpies fronteres. La Declaració hauria de recollir aquesta triple socialització (tal com Michel Candelier la qualifica), perquè representa l'única manera d'aplicar les necessitats educatives de tot individu. Com que aquest paradigma representa un tret irrenunciable de la FIPLV, la seva inclusió en la Declaració esdevingué una condició perquè aquesta organització considerés el recolzament ple (i per tant, la signatura) a la Declaració.

Revisat aquest punt, hom conclogué que en la Secció II de l'onzè esborrany⁶²¹ es recollien perfectament les demandes de la FIPLV i de Michel Candelier. Certament, ja a l'article 23 dedicat a disposar el marc de principis generals irrenunciabls en el camp de l'ensenyament, hom proclama la necessitat de fomentar l'autoexpressió lingüística i la diversitat lingüística i cultural. A partir d'aquest supòsit, i tenint com a punt de partida l'ensenyament i l'aprenentatge de la llengua pròpia del territori, aquest no exclou el dret d'aprendre qualsevol altra llengua que serveixi com a eina de comunicació amb altres comunitats lingüístiques⁶²². Vist d'aquesta manera i havent proclamat anteriorment el dret al poliglòtisme⁶²³ amb totes les seves conseqüències i els seus avantatges individuals, l'equip no considerarà que la remarca de Michel Candelier en aquest punt quedés desatesa, sinó que reafirmà una altra vegada que era recollida en la seva totalitat, sense especificar, això sí, la gradació exposada per la FIPLV. Altrament, si hom considerava l'onzè esborrany, no en podia deduir mai una conculcació dels drets personals sinó que n'havia de fer una lectura col·lectiva i examinar, després, si això suposava la retallada dels drets individuals expressada per l'autor de les remarques. La lectura de l'equip de

⁶²¹ Veg. Annex 2. Document 13.

⁶²² Veg. Article 29.2 de l'onzè esborrany. Annex 2. Document 13.

⁶²³ Veg. l'article 13 del Títol Primer de l'onzè esborrany de la Declaració, on hom disposa dos drets complementaris: el dret d'accedir al coneixement de la llengua pròpia del territori i el dret al poliglòtisme i "*a conèixer i usar la llengua més adient per al desenvolupament personal o per a la seva mobilitat social*".

redacció fou realitzada a la inversa: el dret individual massa cops s'ha utilitzat per a conculcar els drets col·lectius de les comunitats, i, especialment en el camp de l'ensenyament (on les sensibilitats emergeixen sovint irracionalment) ha esdevingut un instrument manipulador per part de molts estats per imposar la llengua dels seus desplaçats en territoris d'altres comunitats. En conclusió, el reconeixement explícit del dret a conèixer i aprendre qualsevol llengua és la clau per a no privar ningú del seu dret personal al poliglotisme.

- Demanà, també, de sotmetre a la revisió d'especialistes els termes d'integració i assimilació exposats a l'article 4⁶²⁴.

Vet ací un altre dels punts més debatuts en les diverses reunions de l'equip de redacció. Malgrat tot, i malgrat que en el desè esborrany hom creia que ja havia arribat a una fórmula prou bona i acceptable, es reprengué el debat i s'intentà d'establir contacte amb diversos especialistes o bé amb persones que havien treballat algun aspecte d'aquesta naturalesa⁶²⁵.

El resultat de les consultes realitzades i de la nova revisió de l'article 4 del desè esborrany es concretà en una nova redacció basada en aquests criteris: primer de tot hom desdoblà l'article en dos paràgrafs, un per disposar els principis de referits a la integració i l'altre per als de l'assimilació; en segon lloc hom amplià la casuística de les persones que s'estableixen en un territori amb aquelles que s'hi traslladen per donar més capacitat d'aplicació al dret d'integració; també hom suprimí el mot resocialització perquè, ben mirat, era redundat amb l'expressió socialització addicional; aquesta socialització és concebuda com un espai compartit (de valors, referències i comportaments) que ha de permetre un funcionament social normal i no ha de suposar cap renúncia a la cultura d'origen, amb el

⁶²⁴ Tornà a insistir en la necessitat de consultar a una especialista, Micheline Rey, de Ginebra, amb la qual l'equip intentà establir contacte sense èxit.

⁶²⁵ Ja hem dit que fou impossible el contacte amb la persona indicada pel senyor Michel Candelier, per tant, l'equip es basà en algunes remarques (totes elles orals) dels especialistes de la Fundació Jaume Bofill, de l'Institut d'Estudis Mediterranis, de l'Associació de Juristes Berbers de França i de la Universitat de Barcelona.

benentès que aquests mínims (que han de garantir la pau social) són descrits com un dret però també com un deure.

El segon paràgraf incorpora una oració que suavitza els possibles malentesos: l'assimilació no ha de ser mai forçada o induïda sinó el resultat d'una elecció personal plenament lliure, i només en aquestes condicions hom podrà parlar d'assimilació com l'entén la Declaració. Altres fórmules tenen també altres termes (tots ells connotats prou negativament com substitució, anul·lació, etc.)⁶²⁶

- Modificacions menors i problemes de forma

L'autor d'aquestes remarques proposà alguns petits canvis molt concrets en el text. Alguns d'ells ja havien estat introduïts, i la resta van ser inclosos en la mateixa forma proposada o en alguna de similar⁶²⁷.

b) Algunes preguntes

Michel Candelier clogué la seva aportació amb unes qüestions directes que, segons explicà, li van passar per alt quan va fer la lectura de l'esborrany de la Declaració i que ara proposava en forma de preguntes per provocar la reflexió de l'equip, i, a ser possible, el canvi d'algunes orientacions. Aquest formulari tenia sis qüestions, tres de les quals contenien una interrogació directa sobre temes referents a alguns dels principis generals de la Declaració:

1. Què s'entén per desenvolupament sostenible?
2. Què s'entén com a projecció de la llengua?
3. Què s'entén per presència epigràfica de la llengua?

⁶²⁶ Veg. l'article 4 de l'Onzè esborrany, (Annex 2. Document 13), on hem ratllat els fragments suprimits i hem subratllat els fragments de nova redacció en aquest esborrany.

⁶²⁷ Hom adoptà, per exemple, en l'article 13.2 el dret de conèixer i *usar* (tal com proposà l'autor), però no es suprimí el dret de conèixer tal com ell creia, car l'equip el considerà un dret inalienable de tota comunitat. També hom havia inclòs, tal com l'autor de les remarques demanava, la formulació de *publicitat i informació comercial* (article 50.1 i article 50.2, respectivament).

Tres qüestions que l'equip respongué a través de la redacció de la pròpia Declaració. Així, el desenvolupament sostenible és aquell model de creixement que es basa en la participació de tothom i en el respecte per l'equilibri ecològic i, està clar, per unes relacions equitatives entre totes les llengües i les cultures⁶²⁸.

Pel que fa a la qüestió sobre el significat de la projecció d'una llengua, hom explicà que l'article 8.2 de l'onzè esborrany de la Declaració disposa el dret de tota comunitat lingüística de transmetre la llengua (com a mitjà natural de creixement), i el dret d'aquesta comunitat a planificar el seu futur (o sigui, de projectar-lo). Vist d'aquesta manera, el dret de projecció és un dret d'autodeterminació de totes i cada una de les comunitats lingüístiques que estableix llur capacitat per decidir el seu futur lliurement.

Finalment, la presència epigràfica de la llengua és un dret cultural de tota comunitat lingüística, que pertany als drets que anomenem de preservació del patrimoni, i, en aquest sentit, l'epigrafia, que és el conjunt de les manifestacions inscrites sobre un suport perdurable, com la pedra, els ossos, etc., representa un llegat d'impossible renúncia per a les comunitats⁶²⁹.

Cap de les qüestions exposades pel senyor Candelier expressaven una oposició remarcable als supòsits de la Declaració, però suposaven la projecció d'uns interrogants als quals l'equip de redacció, tal com hem vist, va intentar donar resposta a través de la nova redacció.

⁶²⁸ Tal com expressa el Preàmbul de la Declaració en el seu penúltim paràgraf. Veg. Annex 2. Document 13.

⁶²⁹ Aquest dret quedà recollit en l'article 46 de l'Onzè esborrany. Veg. Annex 2. Document 13.

5.1.2. Altres aportacions prèvies a la redacció de l'onzè esborrany

En el curt període de temps que transcorregué entre la tramesa del Desè esborrany als participants de la CMDL i la recepció de les remarques comentades en el punt anterior, l'equip de redacció rebé ja algunes aportacions d'altres participants que ja es debateren en el si de l'equip i que aportaren una mica més de llum en alguns aspectes transcendents de la Declaració. En aquest sentit, cal parlar d'algunes d'aquestes aportacions i explicar la manera com les afrontà o entomà l'equip de redacció.

a) Reticències tàctiques de Robert Lafont

En la seva aportació datada el dia 8 d'octubre de 1995⁶³⁰, Robert Lafont expressà algunes reticències des del punt de vista tàctic, tal com ell les qualificà.

La primera de les seves reticències es basava en el fet que en els preliminars de la Declaració hom hi esmentés la *Declaració Universal dels Drets dels Pobles*, fet que per ell representa un perill de cara al reconeixement de la Declaració per part de la UNESCO, ja que per a molts estats els termes poble i estat es confonen en un sol concepte. L'observació de Lafont fou considerada oportuna però hom mantingué la cita car l'equip considerà que el document de la CONSEU era prou vàlid i afegia llum a alguns aspectes del dret col·lectiu tot i tractar-se d'un document no governamental. Era, doncs, un document de referència per al qual hom volia córrer el risc exposat pel senyor Lafont.

La segona reticència exposada esdevenia més una proposta de modificació d'un article: l'article 1.1. Robert Lafont proposà d'afegir a les característiques de la llengua comuna que ha desenvolupat un poble el fet que sigui "*un mitjà normal*

⁶³⁰ Catalogada com a Document 1 de l'Annex 6.b).

d'intercomunicació entre els membres de la comunitat⁶³¹, remarca que fou plenament acceptada i hom hi afegí encara el "*mitjà de comunicació natural i de cohesió cultural*"⁶³², fórmula que ampliava el propi abast de la intercomunicació.

La tercera remarca de Robert Lafont fou a l'article 12.1. Per ell el fet de proclamar tan clar el dret a desenvolupar totes les activitats en la pròpia llengua era oferir massa arguments als detractors de la Declaració, i per això proposà de suavitzar la fórmula a través d'afegir alguna oració com "*si això és el seu desig*"⁶³³. Per a l'equip de redacció, però, l'exercici d'un dret col·lectiu no es podia deixar en mans del desig de l'elecció individual, i per tant, assumí el risc de no ser entès en la voluntat de disposar un dret tan fonamental com aquest.

Al marge d'aquestes remarques concretes, l'aportació de Robert Lafont posà damunt la taula un fet que fins aquell dia no s'havia plantejat explícitament dins de l'equip de redacció. Es tracta de la rebaixa de continguts que hauria de fer-se si es volia una adhesió dels estats sense discussions. No era una qüestió gratuïta, car la voluntat del Comitè Organitzador no era pas de fer un document alternatiu sinó d'escriure un document que un dia esdevingués una Convenció Internacional de Drets Lingüístics, i per tant, assumida per una institució formada per estats. Vet ací la qüestió que posava l'equip en una cruïlla. La solució de tot aquest afer, però, el donà la pròpia coordinació de la CMDL. Per als seus membres la Declaració no podia ser un document de mínims sinó que havia de reflectir els eixos màxims d'una declaració de drets lingüístics, sense amputacions ni renúncies que el deixarien a mig camí de ser un text universal. Del cert, les retallades vindrien després, quan s'hagués de sotmetre a revisió per part dels estats, i per això mateix hom volia un document de màxims: retallar des d'aquí és molt diferent que retallar des dels mínims.

b) Crítica a la manca de definició dels drets lingüístics

⁶³¹ Cita textual del document citat en la nota anterior.

⁶³² Veg. l'article 1.1. de l'Onzè esborrany. Annex 2. Document 13.

Des de la Facultat de Dret de la Universitat del País Basc, Xabier Iriondo⁶³⁴ expressà la seva crítica a l'absència d'una enunciació de drets, que es concretava en la manca d'una relació específica dels drets lingüístics i dels deures que se'n deriven i dels subjectes que estan obligats per aquests drets. També expressà la seva perplexitat de no veure reflectida enlloc la relació de compromisos dels poders públics referent als drets lingüístics, fet que, per ell, provocava la indefensió de qualsevol comunitat i persona davant la Declaració; finalment tampoc no veia gens clar a quina instància internacional hom pot recórrer si se sent indefens o vol denunciar qualsevol vulneració dels drets promulgats en la Declaració.

Aquestes observacions tornaven a l'equip de redacció a l'arrel mateixa del document. Hom es demanà si de veritat no hi havia una relació de drets i si era tan evident que no es definia el subjecte d'aquests drets. Ben clarament, la resposta fou que Xabier Iriondo feia una lectura jurídica d'un text que, de moment, només volia ser una Declaració i que la forma de document jurídic no l'havia de realitzar l'equip de redacció sinó les comissions d'experts de la institució corresponent. La Declaració tenia com a objectiu la proclamació d'uns drets fonamentals, universals i irrenunciables per a totes les comunitats lingüístiques del món, que, alhora, esdevenien els subjectes primers d'aquests drets. La Declaració, a més, proposà dos òrgans, un de natura oficial i un de natura no governamental⁶³⁵, per tal de garantir el marc de denúncia dels incompliments de les disposicions proclamades en la Declaració.

A més, a partir dels comentaris de Xabier Iriondo, hom afegí dues premisses més en les disposicions addicionals per tal de centrar encara més el marc dels compromisos dels poders públics:

⁶³³ Cita textual del Document de Robert Lafont.

⁶³⁴ Text catalogat com a Document 2. Annex 6.b).

⁶³⁵ Veg. les disposicions finals de l'Onzè esborrany, on es proposa la creació del *Consell de les Llengües* en el si de les Nacions Unides i de la *Comissió Mundial de Drets Lingüístics*, amb representants d'ONG d'arreu del món.

- que han de garantir el suport necessari a les comunitats lingüístiques per tal que aquestes puguin desenvolupar totes les funcions en la seva llengua⁶³⁶;

- i que han de preveure les sancions derivades de la violació dels drets lingüístics proclamats en la Declaració⁶³⁷.

Les observacions de Xabier Iriondo també tenien altres punts interessants que provocaren la reflexió de l'equip. Una de les que més es debaté fou la proposta que demanava un treball previ de recerca sobre les disposicions existents en declaracions, resolucions i legislació lingüística d'arreu del món. Aquest treball, segons l'autor de l'observació, representaria un bon punt de partida per a la Declaració, ja que, a més, podia oferir una visió més global de la manera com s'han intentat resoldre situacions de conflicte lingüístic i dels diversos models jurídics que les regulen. En aquest sentit, però, l'equip ja havia realitzat un treball previ que decidí aturar en el moment que va arribar a l'estudi de les legislacions concretes, car no sentia la necessitat clara de continuar per aquest camí de recerca, que, de fet, l'allunyava de l'objectiu prioritari de la Declaració i que, a més, ja havia fet des del programa *Mercator: dret i legislació lingüístics*. Per tant, hom decidí d'utilitzar alguns dels textos internacionals com a base del contingut doctrinal pròpiament de la Declaració⁶³⁸, i ampliar, si calia, aquesta base amb alguns textos suggerits per altres entitats d'arreu⁶³⁹.

Un altre punt de dubte per part de Xabier Iriondo se centrava en l'interrogant que li generava la universalitat de la Declaració: les disposicions que proclamava i els seus principis generals eren realment universals? Arribaven a totes les comunitats lingüístiques? Segons ell, el text encara tenia moltes llacunes en aquest sentit i no oferia prou garanties a les comunitats ameríndies del Canadà, per exemple, davant

⁶³⁶ Veg. la Disposició addicional primera de l'Onzè esborrany. Annex 2. Document 13.

⁶³⁷ Veg. la Disposició addicional tercera de l'Onzè esborrany. Annex 2. Document 13.

⁶³⁸ Contingut que es concentra en la primera part dels Preliminars del text.

⁶³⁹ En el punt següent citem els documents que hom afegí en l'Onzè esborrany de la Declaració a proposta del Consell Mundial de Pobles Indígenes i de la Fundació Rigoberto Menchú.

de la comunitat francòfona. Vet ací una observació que tornà a provocar una lectura a fons i algunes consultes externes a persones que no havien participat en el procés de redacció activament⁶⁴⁰. Després d'escoltar aquestes opinions hom optà per afegir alguns matisos en els articles més generals per tal de provocar un eixamplament de la visió, tanmateix hom també opinà que la lectura que podia fer un quebequès davant dels supòsits del document no era pas favorable del tot als seus interessos sinó que feia prevaler la historicitat dels grups autòctons.

En un altre nivell, Xabier Iriondo no veia gaire clara l'opció que havia pres la Declaració de no incloure cap qualificatiu per al substantiu llengua. Segons la seva opinió, aquesta opció restringia els drets de les comunitats que parlen una llengua en situació minoritària, i advocava com una necessitat el fet de redactar una Declaració per a les llengües minoritàries. La resposta de l'equip de redacció es basà en el criteri ecolingüístic de la preservació del patrimoni, de la necessitat de garantir la vitalitat de tots els ecosistemes (i que per això cal l'existència i la salvaguarda de tots i cada un d'ells); però també aquest punt esdevenia una qüestió d'opció de la Declaració, podríem qualificar-la d'opció de filosofia o de tarannà. De totes maneres hom replantejà l'article 5 a l'onzè esborrany per tal de fer-lo menys ambigu, així hom optà per declarar, primer de tot, que la Declaració considera que els drets de les comunitats lingüístiques són iguals i independents de la seva situació jurídica i política i per tant, no podia acceptar altres denominacions que no fossin les de llengua i prou, malgrat que reconeixia que, a vegades aquest reconeixement pot facilitar l'exercici de certs drets per a certes comunitats, però, certament, la majoria de vegades aquests termes només s'usen per a restringir-ne l'aplicació i l'ús⁶⁴¹.

⁶⁴⁰ Fou el cas de la consulta al professor Jesús Tusón, de la Universitat de Barcelona, que opinà, com l'equip, que la Declaració podia matisar alguns aspectes que la feien encara massa europea (o catalana), però que les seves línies generals es podien considerar universals i aplicables a totes les situacions sociolingüístiques. El marc general en què es plantejava la Declaració facilitava aquesta consideració.

⁶⁴¹ En el capítol 2.1. d'aquest treball hem intentat reflectir les diverses opcions de les institucions internacionals vers els drets de les anomenades minories lingüístiques, i, malgrat que jurídicament aquesta consideració ha aportat algun guany, no és acceptable partir d'aquest punt quan hom vol descriure i declarar uns principis d'igualtat i d'equitat, ben altrament hom podria partir justament d'un punt ja desigual que decantaria la declaració vers la inferioritat i no pas vers un tracte compensatori,

Com a jurista que és l'autor de les remarques que ara ens ocupen, féu observar a l'equip de redacció que la Declaració es mou en el terreny de la utopia i la reivindicació més que no pas en el terreny de la norma jurídica amb continguts d'aplicació obligatòria i vinculants per als estats i els poders públics. Recordà també que el dret lingüístic deixa de ser teòric quan es defineixen les sancions corresponents i les autoritats que seran obligades a fer acomplir els principis promulgats. Aquest caire excessivament reivindicatiu seria un obstacle per aconseguir el pas a Convenció ja que suposaria un entrebanc intern que impediria de concretar els drets de les diverses comunitats.

L'equip valorà aquesta visió però remarcà un altre cop el caire utòpic de la Declaració i exposà que, segurament, el problema no es definia en el text ni en la redacció sinó en la visió distinta que ambdues parts teníem de l'objectiu primer del document. Explicat així el mateix autor reconegué que hom podia parlar d'un primer pas per aconseguir una Declaració institucional i que, en aquest sentit hi estaria d'acord.

Finalment, hom no acceptà com a bona l'observació que la Declaració ignorava les realitats de les comunitats lingüístiques que conviuen en un mateix territori i amb una historicitat similar amb altres llengües. Ja en l'article 1.2 paràgraf iii hom atorgava la categoria de comunitat lingüística a aquelles que "*estan assentades en un espai geogràfic compartit amb els membres d'altres comunitats lingüístiques d'historicitat similar*"⁶⁴². Vist això, hom opinà que l'observació era gratuïta. De fet el reconeixement del dret a viure en una sola llengua, si aquesta és la pròpia del territori⁶⁴³, no té perquè implicar el reconeixement d'un monolingüisme exclusivista, i no és així perquè la Declaració també reconeix el dret de saber i d'aprendre altres llengües. Hom no pot, però, pensar que una llengua sobreviurà sense la definició

principi que emana de la equitat.

⁶⁴² Veg. l'article 1.2.iii de l'Onzè esborrany. Annex 2. Document 13.

⁶⁴³ Veg. els articles 12.1 i 13 de l'onzè esborrany.

del seu territori, entès aquest com una àrea geogràfica i com un espai social i funcional, espai que pot ser compartit però mai vulnerat ni ocupat per altres realitats lingüístiques car això significaria el començament d'una fi prou anunciada.

5.2. Onzè esborrany

5.2.1. Canvis realitzats en el desè esborrany

a) Preliminars

El canvi més important realitzat als Preliminars fou la inclusió d'alguns textos i documents internacionals que encara no havien aparegut en altres esborranys, tal i com proposaren algunes entitats com el Consell Mundial de Pobles Indígenes i la mateixa Fundació Rigoberto Menchú. Així, hom inclogué:

- la Convenció número 169 de l'Organització Internacional del Treball, de 26 de juny de 1989, relativa als pobles indígenes en països independents;

- l'informe de la Comissió de Drets Humans del Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides, de 20 d'abril de 1994, sobre l'esborrany de Declaració dels Drets dels Pobles Indígenes;

- l'esborrany de la Declaració de la Comissió Interamericana de Drets Humans sobre els Drets dels Pobles Indígenes, aprovat en la 1278 sessió de 18 de setembre de 1995.

En la part dels atesos, hom considerà que calia afegir un paràgraf que donés més rellevància al paper dels estats en la imposició de la llengua, fins i tot en alguns casos de recent sobirania d'alguns territoris que, per pressions de l'antiga administració dominant encara mantenen la llengua d'aquells estats⁶⁴⁴.

b) Títol preliminar

⁶⁴⁴ És el cas de la llengua russa que, després de la caiguda de l'imperi soviètic, es continua mantenint i usant en moltes de les noves repúbliques; també és el cas de les llengües colonials a la majoria dels nous estats africans i asiàtics; i tants altres casos on el poder que l'antic estat exerceix sobre els nous provoca, encara, el predomini de la llengua colonial.

El canvis realitzats en aquest Títol han estat comentats anteriorment arrel de les propostes rebudes durant la redacció d'aquest esborrany.

c) Títol primer

Els canvis més significatius que no han estat explicats anteriorment i que es van realitzar en aquest títol primer es poden resumir en aquests punts:

- *les llengües*: finalment hom optà per mantenir els dos apartats de l'article 7, dedicat a definir el concepte de llengua usat en la Declaració. Aquest es basa en la convicció que les llengües són l'expressió d'una identitat col·lectiva i que com a tals han de gaudir de tots els drets que els assegurin la plenitud de l'exercici de les seves funcions socials; i les llengües, segons el segon paràgraf, es *constitueixen*⁶⁴⁵ en el si d'una comunitat, per a la qual esdevenen un instrument de cohesió social, d'identificació com a poble, de comunicació individual entre els seus membres i de creació (en tots els seus vessants, no només el literari);
- les comunitats han de poder *organitzar* i *gestionar*⁶⁴⁶ els seus recursos per tal de garantir l'ús de la llengua en totes les funcions socials, tal com proclama l'article 8. Però la Declaració també preveu que aquestes comunitats han de disposar dels recursos suficients per tal d'assegurar la transmissió i la projecció de la llengua. Vet ací el tracte compensatori proclamat en les disposicions addicionals;
- *estandarditzar*: aquest terme no és vàlid per a totes les llengües, car no

⁶⁴⁵ Aquest verb fou cabdal per desenvolupar el concepte d'ús individual de la llengua car si aquesta es constitueix col·lectivament, només pot esdevenir un instrument individual dins d'una comunitat. Per tant, el dret individual no podia mai constrènyer el dret col·lectiu quan es parla de drets lingüístics, altrament invertiríem un ordre contra natura.

⁶⁴⁶ De nou, un infinitiu ajudà a precisar i a ampliar el dret que atorga la capacitat organitzadora d'una comunitat fins a arribar a la capacitat gestora d'aquesta.

totes experimenten la necessitat de cercar un estàndard per a desenvolupar el seu sistema lingüístic, ni necessiten aquesta varietat funcional per a assegurar la continuïtat de la llengua⁶⁴⁷, per tant l'article 9, dedicat al dret d'estandardització de les llengües havia d'abastar un àmbit conceptual més ampli. Si hom reconeixia el dret de codificar, preservar, desenvolupar i promoure, al costat del d'estandarditzar, ampliava automàticament aquest camp conceptual i normatiu que donava compte de la diversitat de situacions;

- l'article 10 de l'Onzè esborrany és cabdal, ja que separa dos termes que anteriorment havien compartit aquest mateix espai. Així, el primer paràgraf declara la igualtat de dret de totes les llengües i prou; el segon explicita com a inadmissibles les discriminacions contra les comunitats lingüístiques per raons de manca de sobirania política, per la situació social dels seus parlants, pel nivell de codificació de les llengües, etc. Factors que són la base de la discriminació per a moltes comunitats lingüístiques del món. Per això els redactors de la Declaració optaren per separar en paràgrafs diferents la igualtat de dret de totes les llengües i els criteris de no discriminació d'aquestes; i encara hom hi afegí un tercer paràgraf que recollia la necessitat d'assegurar les mesures indispensables per fer real i efectiu aquest dret fonamental.

d) Secció III: onomàstica

En aquesta secció hom hi realitzà tres canvis en certa mesura significatius. El primer es produí en l'article 31, on s'amplià el dret d'ús i de preservació de la llengua en el sistema onomàstic a tots els àmbits i en totes les ocasions. Redactat així hom n'assegurava l'ús i limitava les restriccions en la seva aplicació. En segon lloc, l'article 32.2 preveia les situacions d'ús de la llengua pròpia en la toponímia en

⁶⁴⁷ Algunes llengües es basen en criteris de gradacions espaials per a desenvolupar l'entesa entre els seus parlants; d'altres no han desenvolupat l'escriptura; d'altres preserven la llengua a través de la transmissió oral i a base del desenvolupament d'estratègies d'adaptació al medi natural; etc.

establir-la, preservar-la i revisar-la, atorgant d'aquesta manera tota la iniciativa d'ús a la pròpia comunitat. En tercer lloc, l'article 33 tornà a incloure el fet que les traduccions de la toponímia han d'evitar les denominacions confuses o despectives. I, finalment, l'article 34 disposava el mateix aplicat a l'ús de l'antropònim, que si mai s'ha de transcriure a un altre sistema gràfic, cal fer-ho tan fidelment com sigui possible a la transcripció fonètica de l'original.

e) Secció IV: mitjans de comunicació i noves tecnologies

Hom acordà dos canvis substancials:

- El primer, a l'article 39, que consistí en adaptar a les disposicions del Títol preliminar, la formulació dels drets de representació dels diversos grups lingüístics en els mitjans de comunicació. Així, tenint com a punt de mira el principi del predomini de la llengua pròpia del territori, la resta de grups que s'hi han establert o desplaçat⁶⁴⁸, han de gaudir d'una representació equitativa de la seva llengua en els mitjans de comunicació. L'harmonia que pretén aquesta disposició fou promulgada per evitar els abusos de les comunitats o grups més nombrosos que conviuen en un territori i per garantir la presència de totes les llengües.

- El segon canvi fou la redacció de l'article 40. Aquest disposava el mateix que els anteriors, més o menys, aplicat a les eines informàtiques, una llacuna de la Declaració que es corregí en aquest Onzè esborrany. Així, les comunitats lingüístiques han de poder disposar de tot el material informàtic en la seva llengua perquè en pugui aprofitar el seu potencial d'expressió i esdevingui una eina per a l'ensenyament, la comunicació, l'edició, la traducció, etc.

⁶⁴⁸ La introducció de la variable de desplaçament per als grups que conviuen en un territori atorgava una equitat de dret a aquests col·lectius enfront de la resta dels grups descrits en el nou article 1. Així hom tancava la porta a qualsevol especulació sobre la necessitat o no d'incloure la presència de llurs llengües en els mitjans de comunicació.

f) Disposicions addicionals

Malgrat que ja n'hem fet referència anteriorment, val la pena de remarcar que la redacció d'aquestes disposicions addicionals respongué a uns criteris d'ordre pràctic, fruit de les observacions que diversos membres de l'equip i del Comitè d'experts realitzaren durant el procés de redacció. Ja hem comentat, de fet, que per a diverses persones la no inclusió dins de la Declaració dels deures i dels compromisos dels poders públics davant de cada un dels drets proclamats, li donava un caire excessivament utòpic o reivindicatiu⁶⁴⁹. L'equip, però, no pretenia redactar un document de l'estil de la *Carta Europea per a les llengües regionals o minoritàries* on es disposa de manera clara a què es compromet cada estat signatari en el moment de ratificar aquella Convenció. Ben al contrari, l'equip pensava que això és feina explícita del grup de juristes de la UNESCO que haurien d'examinar aquest text per donar-li forma jurídica. Però en una cosa tenien raó els observadors de la Declaració: calia un lloc on quedés reflectit clarament que tots els drets no tenen cap valor sinó hi ha un marc de compromisos normatiu de compliment obligat per als poders públics concernits i si no hi ha cap instància a qui recórrer en cas de denúncia d'incompliment.

Aquest espai fou reservat a les disposicions addicionals. Totes tres amb una demanda explícita i concreta:

- els poders públics són els responsables de prendre totes les mesures per assegurar l'aplicació dels drets proclamats en la Declaració i aportar-hi els mitjans necessaris que garanteixin aquesta aplicació efectiva;

- els poders públics han d'informar totes les persones i entitats concernides sobre els drets i els deures que se'n deriven;

- els poders públics han de poder sancionar i, per tant, han de preveure les

⁶⁴⁹ Algunes veus més crítiques parlaren de candidesa o d'innocència, qualitats que ara podien esdevenir contràries als objectius de la Declaració.

sancions que deriven de l'incompliment o violació dels drets proclamats.

5.3. Aportacions de la Conferència virtual

En aquest capítol comentem algunes de les aportacions dels participants de la Conferència virtual⁶⁵⁰ que hem considerat més rellevants o bé que van representar un nou espai de reflexió per a l'equip de redacció, malgrat que no arribessin a modificar cap article de la Declaració. Advertim que no es tracta d'una relació exhaustiva i completa d'aquestes aportacions i que la tria no ha estat efectuada segons el nostre criteri sinó segons el de l'equip de redacció⁶⁵¹. Els comentem per ordre cronològic per tal de facilitar la consulta del text complet en cas que convingui.

a) Document 4

Pel senyor Mamadou Bela, de Guinea, el marc que proposa el preàmbul és encertat i també ho és la preponderància que dóna la Declaració als drets col·lectius. A banda de fer alguns comentaris i propostes de modificació menors, subratlla que el rol de l'ensenyament per a la situació de les llengües a l'Àfrica és capital, però suposa una voluntat política que no és sempre evident ni explícita. Ben al contrari, als estats africans la llengua de l'ensenyament encara és la llengua del colonitzador. I és per això que qualifica de meritòria i necessària aquesta Declaració, però també la veu massa poc bel·ligerant contra aquells que negligeixen contínuament els drets elementals dels africans, que són, està clar, els

⁶⁵⁰ Totes elles catalogades a l'Annex 6.b) d'aquest treball. El contingut íntegre dels textos es pot consultar als arxius del CSDUDL i a l'arxiu personal de l'autor del treball.

⁶⁵¹ La justificació de l'opció que hem pres cal cercar-la en el tarannà del propi treball que ha cercat en tot moment de reflectir un procés col·lectiu (d'un grup de persones), que van realitzar un esforç conjunt de redacció d'un document, i no pas d'un procés personal i prou. La nostra opció pot ser discutible, però no podem traïr la línia que ens havíem marcat en començar el treball. Altrament hem dedicat molt de temps a trobar, ordenar i catalogar tots els escrits rebuts i conservats. No hem considerat interessant reproduir-los en un annex perquè no aporten necessàriament gaire informació nova sobre el tema d'aquesta tesi. Tanmateix hem volgut reproduir la referència del catàleg que hem donat a cada un d'ells, que es pot llegir a l'Annex 6.b), que esdevé un testimoni més de la complexitat del procés de redacció i també de la seva universalitat. La selecció dels textos que comentem, doncs, pot ser arbitrària però reflecteix, si més no, el criteri de l'equip de redacció a l'hora de seleccionar les aportacions que podien aportar alguna llum a la Declaració.

propis governs.

No serveix de res, diu Mamadou Bela, reconèixer aquests drets a les comunitats si aquestes no disposen dels mitjans per a poder-ne gaudir. Per això proposà que s'afegís a la disposició addicional segona alguna oració que parlés del compromís dels poders públics d'aportar un ajut eficaç i necessari a les comunitats lingüístiques per tal de garantir-los la utilització de llurs llengües en tots els àmbits.

Aquesta aportació fou cabdal per a la configuració final de les disposicions addicionals, concretament en la primera d'aquestes disposicions hom afegí l'oració "*cal que s'habilitin fons internacionals de suport a l'exercici dels Drets Lingüístics a les comunitats ostensiblement mancades de recursos*"⁶⁵². Aquesta sentència obre les portes a la demanda realitzada des de Guinea i esdevé un eix fonamental de la ideologia compensatòria de la pròpia Declaració: certament, els principis d'aquesta no es poden dur a terme en molts territoris del planeta sense un suport econòmic i logístic extern.

b) Document 6

Tot i que Ginny NiCarthy considerà que l'article 23.2 era massa vague perquè no acabava d'entendre el significat dels mots *manteniment* i *desenvolupament* referits a l'ensenyament, l'equip de redacció optà per mantenir aquests mots perquè el seu contingut era prou explícit en llenguatge jurídic i en termes lingüístics⁶⁵³.

L'autora de l'observació indicà que l'article 24 podria comportar alguns problemes en la vida real, especialment si el territori inclou moltes llengües, sobretot en l'ensenyament superior. Es preguntava qui decideix quina és la llengua de la comunitat i què passa amb les minories que hi ha dins la comunitat i que no parlen aquesta llengua. En la mesura que intentava imaginar-se com es pot portar aquest

⁶⁵² Veg. les disposicions addicionals del dotzè esborrany. Annex 2. Document 14.

⁶⁵³ Manteniment equival a preservació i desenvolupament a projecció.

article a la pràctica, s'adonava que tenia una idea més vague del seu significat. Precisament, però, aquest és un dels articles que més clarament volgué definir l'equip de redacció car suposava l'atorgament a cada comunitat lingüística del dret de decisió sobre el grau de presència de la seva llengua en cada un dels nivells escolars. L'equip revisà si hi havia ambigüitat en la redacció, i considerà que no la trobava en cap dels principis declarats; tampoc no hi havia cap mancança retòrica. En tot cas sí que hi faltaven els criteris d'aplicació, fet d'altra banda, que es repetia en tota la Declaració i que, com ja hem dit en reiterades ocasions no era el seu objectiu.

c) Documents 9 i 10

Aquests dos documents tramesos pel Centre búlgar del PEN no fan cap aportació rellevant a la Declaració, però sí que es mereixen un comentari. Ambdós saluden la Declaració com un bon document i aplaudeixen la iniciativa, ara bé, tenen un gran dubte sobre la seva aplicació, sobretot pensant en l'estat búlgar. Per ells la situació de l'anomenada minoria turca de Bulgària permet la sospita que darrera dels interessos de refer la seva llengua hi ha un interès religiós i polític de l'imperi turc que ja havia estat un dels màxims rivals històrics del poble búlgar. Alerten els redactors que cal anar molt en compte en els principis promulgats en la Declaració car, com el seu cas, n'hi ha molts d'altres i per això cal estar molt alerta en el moment que el document arribi a la UNESCO perquè no sigui manipulat pels estats amb finalitats expansionistes.

d) Document 13

El professor Anastacio M. Botho, coordinador de l'Acadèmia de Cultura Hñähñu⁶⁵⁴ trameté l'informe final de la reunió de l'Acadèmia del dia 19 de gener de 1996, on es debaté l'esborrany de la Declaració. L'assemblea proposà un canvi en la secció III dedicada a l'onomàstica per tal de reflectir ben clarament que el dret de

⁶⁵⁴ Nom original de la llengua coneguda com a llengua otomí o otomana.

conservar els topònims autòctons ha de prevaler sigui quina sigui la llengua oficial de l'estat on ha quedat enclavada la comunitat lingüística. Això s'havia de concretar en el dret de tota comunitat a usar la seva toponímia i a revisar i corregir els noms de persones. Aquest tret era cabdal per a totes les comunitats sudamericanes car totes elles han experimentat en la seva pròpia carn la vulneració d'aquest dret.

Aquesta observació fou tinguda en compte per l'equip de redacció, que revisà la secció dedicada a l'onomàstica. Observà aleshores que els continguts proposats ja els recollia el text del Dotzè esborrany⁶⁵⁵, i per tant no en modificà la redacció.

e) Document 14

Per la Fundación Ayni, dedicada a la preservació de les llengües i cultures aimares, la Declaració és un bon instrument però opinen que la seva efectivitat passa pel fet que no quedi com un document de biblioteca. La seva visió, molt pragmàtica, es basa en la rapidesa en què desapareixen les seves llengües i cultures i en la impotència que experimenten aquestes comunitats per poder aturar aquest procés destructor. No és estrany, doncs, que demanin a l'equip de redacció la continuació de la feina realitzada amb accions de futur concretes que ajudin les ètnies a realitzar els "*justos i bells desitjos de la Declaració*"⁶⁵⁶. La seva proposta es concreta en la creació d'una ONG internacional amb la finalitat de proporcionar els ajuts econòmics necessaris per a la conservació de les llengües, per als projectes seriosos presentats per les institucions. Cal, doncs, un pla de treball posterior molt seriós, basat en l'equitat i la justícia.

f) Document 15

⁶⁵⁵ Veg. Annex 2. Document 14. Secció III.

⁶⁵⁶ Per la Fundació el suport a les llengües indígenes és tant important com la lluita per la seva supervivència. "*La llengua és l'essència, la força, el cor de les cultures indígenes, en especial de les cultures andines, de procedència asiàtica i amb una filosofia vivencial, no racional; llengua, cultura i persona formen una unitat de tal consistència que si mor la llengua, desapareix la cultura, mor la persona. Lluitar per la conservació de les llengües és lluitar per la conservació de la vida humana*". (Cita textual de l'aportació de la Fundació, que es pot llegir íntegrament als arxius del CSDUDL o a l'arxiu personal de l'autor del treball).

Aquest document conté dues aportacions diferents de dues persones vinculades al centre PEN de San Miguel de Allende (Mèxic), una de Ginny NiCarthy i l'altra de David Charles Wright.

De la primera aportació destaquem la seva preocupació per les qüestions referides a l'ensenyament. En aquest sentit l'autora creu que l'article 24⁶⁵⁷ pot comportar alguns problemes potencialment, sobretot en la vida real, en especial si el territori on s'ha d'implementar la Declaració és un indret complex lingüísticament, i remarca que aquesta dificultat es pot agreujar en els ensenyaments superiors. Es pregunta qui decideix quina és la llengua de la comunitat quan en un territori hi conviuen diverses comunitats amb una historicitat semblant i demana alguna clàusula de la Declaració que pugui preveure aquesta eventualitat. Igualment, es pregunta què pot passar amb les minories que viuen en aquest espai territorial i no parlen la llengua anomenada territorial. Si intenta imaginar-se com es pot portar a terme aquest article, s'adona, cada vegada més, que té només una idea molt vaga d'allò que significa.

En l'avaluació d'aquestes aportacions l'equip considerarà que l'autora obtenia una gran credibilitat des del punt de vista pràctic, car es basava en l'experiència del seu propi indret per poder plantejar els seus interrogants. Els problemes que plantejava, però, eren d'ordre molt pràctic i per això afecten sobretot el desplegament de la Declaració i no tant els seus principis generals. Malgrat la vaguetat que la senyora NiCarthy feia observar, hom considerarà que el principi general proclamat en l'article 24 no ho era vague, almenys en la seva versió del dotzè esborrany. Altrament, considerarà que en aquest punt, com en molts d'altres de la Declaració, la dificultat no arribaria en la discussió dels principis generals sinó en la decisió de posar-los en pràctica⁶⁵⁸.

⁶⁵⁷ Veg. Annex 2. Document 14.

⁶⁵⁸ Ben mirat, les grans Declaracions del dret internacional, un cop assolit el consens entre les forces que les han d'aprovar i un cop consensuat el text definitiu, han experimentat un procés encara més llarg que el propi de redacció. Certament, els estats sempre han tendit a alentir els processos de ratificació d'un document procurant guanyar temps per estudiar l'encaix de la nova norma

La segona aportació del document en qüestió també és d'un membre del Centre PEN de San Miguel de Allende, el senyor David Charles Wright Carr, aportació que comença amb una felicitació a l'equip de redacció perquè l'esperit general que ha empès el document és positiu i *"serà una eina formidable per a la defensa de les llengües i les cultures de molts grups en perill de caure víctimes de l'etnocidi que provoca el model cultural, social i econòmic que irradia dels països desenvolupats"*⁶⁵⁹. L'autor observà que els preliminars i el preàmbul reflecteixen amb gran transparència els problemes que afecten les comunitats lingüístiques que viuen en territori mexicà i per aquest fet es felicita de la redacció d'aquestes parts. D'altra banda, també feia observar que en l'article 2 de la Declaració hom exclouïa les comunitats de recent implantació en un territori, com els refugiats, els deportats, els immigrants. Els membres d'aquell centre PEN proposaren que la Declaració fes una distinció entre els drets de què han de gaudir les comunitats lingüístiques en els seus territoris i els que haurien de tenir les comunitats que han estat trasplantades (segons l'expressió utilitzada en aquest document). Aleshores proposaren que alguns dels drets que ja reconeixia la Declaració per a les comunitats lingüístiques, també haurien de ser reconeguts pels grups lingüístics que no viuen en el seu territori⁶⁶⁰.

g) Document 18

Els senyors Marcel Courthiade, director de la Fundació Rromani Baxt i Rajko Djuric optaren per fer propostes de modificació molt concretes als articles de la Declaració. En aquest sentit la seva aportació fou molt viva, gens teòrica i facilità

internacional en el seu marc jurídic i polític.

⁶⁵⁹ Traducció d'una part del primer paràgraf del document de David Charles Wright.

⁶⁶⁰ Com ha passat en altres ocasions, aquest centre PEN usà una versió de la Declaració anterior a l'onzè esborrany (o al desè). No ho hem pogut saber del cert però, si ajustem la numeració dels articles que exposen en la seva aportació, podem afirmar que van treballar amb el novè esborrany, el qual encara tenia moltes llacunes, sobretot en la problemàtica exposada. En converses amb els membres d'aquest centre PEN hom explicà l'opció que prenia la Declaració i la manera com atorgava els drets necessaris a les comunitats o grups de persones traslladats fora del seu territori. Qüestió que convencé els seus membres.

molt la tasca de l'equip de redacció.

Una de les qüestions que proposaren amb més insistència fou l'encaix de les comunitats lingüístiques nòmades en les disposicions de la Declaració, especialment en les del Títol Preliminar. Com a membres d'una associació que vetlla pels drets del poble romaní i de la seva llengua arreu d'Europa, varen realitzar unes propostes per tal d'ajustar els principis de la Declaració a unes realitats que el propi document havia acceptat com a comunitats lingüístiques⁶⁶¹. Com hem comentat la seva aportació rau en alguns matisos, que, no per petits deixen de ser interessants i rellevants. Per exemple van proposar d'afegir al Preàmbul que la demografia dels pobles pot ser limitada en nombre o també en poblament, i en aquest darrer cas podia ser parcialment o enterament dispersa. Amb aquesta modificació s'aconseguia donar compte de les realitats d'aquelles comunitats i grups.

Els representants romanís feren observar a l'equip de redacció el caràcter reversible de la integració, car, segons els autors, qualsevol ciutadà ha de poder reintegrar-se en la societat d'origen si aquesta és la seva voluntat. De fet, aquesta característica era, per a les comunitats romanís, una realitat gairebé practicada habitualment, i el seu reconeixement podia suposar un avenç en el marc de les relacions entre les diverses comunitats que comparteixen espai amb les que són nòmades. L'equip, però, considerà que aquesta característica es podia inferir de la redacció actual de l'article 4⁶⁶². Per tant no calia modificar-lo.

Sí que es modificà, també a proposta de Courthiade i Djuric, l'article 10 de la Declaració. En aquest hom parlava del grau de codificació que molt sovint és usat com a factor discriminatori, doncs bé, els autors de la remarca proposaren d'allargar la possibilitat de no discriminació també al grau d'actualització i de modernització que hagin assolit les llengües en qüestió. D'aquesta manera també

⁶⁶¹ Tal om disposa l'article 1.4 de l'Onzè esberrany de la Declaració.

⁶⁶² Veg. Annex 2. Document 14.

s'ajustava el mot codificació al seu significat en francès i anglès.

Les propostes romanís incloïen nombroses modificacions a articles de cada una de les seccions del Títol II. Aquestes es basaven en la voluntat d'incloure específicament en cada un dels drets reconeguts, l'especificitat de les llengües nòmades. L'equip valorà aquesta proposta com a molt interessant però també féu observar als autors que, de fet, en l'article 1 paràgraf 4, la Declaració proclamava inequívocament que les comunitats nòmades són considerades comunitats lingüístiques dins del seu territori històric. Aquest reconeixement inicial suposava que cada cop que es parlava de comunitat lingüística també s'entenia les comunitats nòmades, per tant, tota referència explícita era innecessària per tal com esdevenia reiterativa.

h) Document 21

Aquesta aportació pertany al senyor Francisco Picado, membre del CIDCA (*Centro de Investigaciones y Documentación de la Costa Atlántica*) de Nicaragua. Esmentem la seva procedència per constatar uns fets força recurrents en les aportacions dels representants sudamericans. Observem una especial atenció en dos temes: d'una banda la voluntat i l'exigència de no quedar exclosos dels òrgans de poder i dels fòrums on s'han de prendre les decisions; i d'altra banda, proposen amb insistència que la Declaració tingui en compte els mecanismes compensatoris que equilibrin les desigualtats de recursos entre les comunitats lingüístiques, car en el seu cas, si no hi ha aquesta voluntat i es proposen solucions concretes, no és possible l'aplicació de cap dels principis de la Declaració.

No és gens estrany que el senyor Picado Valle insistís en aquestes qüestions en la seva aportació. De fet, proposà una petita reformulació de l'article 3, fet que suposava un canvi d'orientació significatiu del seu contingut, per això l'equip de redacció considerà que aquesta demanda la recollia la disposició addicional

primera, a la qual s'hi va afegir un enunciat⁶⁶³ més clar per tal de donar resposta a una demanda del tot justificada i amb plena sintonia amb l'esperit de la Declaració. L'equip entengué que aquest enunciat desfeia tota ambigüitat i responia a la demanda del CIDCA i d'altres organitzacions pertanyents a comunitats força mancades de recursos econòmics i amb altres prioritats molt més bàsiques per a la subsistència, abans de les lingüístiques.

Pel que fa a la demanda del CIDCA sobre la pertinença als òrgans de decisió, està clar que l'òrgan que crea la Declaració (la *Comissió Mundial de Drets Lingüístics*⁶⁶⁴) és un fòrum democràtic i equilibrat territorialment que, si bé la Declaració no preveu la normativa interna de funcionament, sí que la voluntat del Comitè Organitzador es basava en crear una Comissió equilibrada amb representants de les comunitats lingüístiques de tots els territoris.

En aquesta mateixa línia, el CIDCA es demanava la possibilitat que les comunitats lingüístiques dels territoris puguin tenir representació en les assemblees territorials i en les altres formes de poder amb representants electes basant-se en la proporcionalitat d'aquesta representació. La Declaració preveu, en el seu article 19, l'oficialitat de totes les llengües en les assemblees de representants del territori històric on es parlen. La representació política d'aquestes comunitats en aquelles assemblees és una qüestió que la Declaració no podia abordar clarament car pertany al dret derivat dels seus principis i cal adaptar-lo a l'organització política de cada territori. De fet si hom declara el principi d'oficialitat d'una llengua en una assemblea de representants és perquè la comunitat lingüística n'hi té. D'aquesta manera es formula indirectament el dret de representació de les comunitats en les assemblees concernides.

⁶⁶³ L'enunciat esmentat fa referència a l'aplicació de les mesures que caldrà preveure per poder aplicar els principis de la Declaració: "*concretament cal que s'habilitin fons internacionals de suport a l'exercici dels Drets Lingüístics a les comunitats ostensiblement mancades de recursos*", tal com hem expressat més amunt en el comentari del document 4 d'aquest capítol.

⁶⁶⁴ Veg. Disposicions finals. Segona del Dotzè esborrany de la Declaració. Annex 2. Document 14.

Un darrer problema plantejat pel CIDCA, que afecta força comunitats lingüístiques, es basa en la constatació que les col·lectivitats amb un sistema cultural i lingüístic de tradició oral no gaudeixen de sistemes jurídics justos, car la justícia és un mitjà que es transmet per escrit, això suposa no només un greuge per aquelles persones pertanyents a aquestes comunitats, sinó que també suposa una assimilació cultural dels sistemes escrits envers els sistemes orals, que són tan antics i culturalment tan vàlids com qualsevol altre. Aquesta demanda la recull parcialment l'article 20⁶⁶⁵ que reconeix el dret a usar la llengua en els Tribunals de Justícia de paraula i per escrit, i també queda recollit en un pla general en els articles 8, 9, 10, 11, 12 i 13⁶⁶⁶, ja que el dret derivat d'aquestes disposicions es basa en el principi de respecte per totes i cadascuna de les tradicions col·lectives de les llengües.

i) Document 22

Les propostes d'Alexandre Blokh⁶⁶⁷ es basaven en la correcció d'alguns matisos⁶⁶⁸ del text de la Declaració, i només dues contenien alguna remarca rellevant que va fer replantejar algunes qüestions a l'equip de redacció. La primera proposava de llevar l'adjectiu *pròpia* de l'article 15.2 fet que, segons l'equip, significaria una greu mancança terminològica que afectaria el contingut de l'article, només pel fet que en la llengua de la justícia i el territori jurídic es podrien confondre i fixar un malentès. En la mateixa línia s'expressa en referència a l'article 17.2. La supressió de l'adjectiu *pròpia* en aquest cas suposaria un pas enrere en la concreció específica de la llengua territorial.

En un altre sentit, el secretari general del PEN, també rebutjava l'expressió "*grau de*

⁶⁶⁵ Veg. Annex 2. Document 14.

⁶⁶⁶ Ídem.

⁶⁶⁷ En aquells moments el senyor Alexandre Blokh era el Secretari general del PEN Club Internacional, per tant, era el màxim representant d'una de les entitats organitzadores. El PEN, a més, com a entitat consultiva de la UNESCO, havia esdevingut l'entitat interlocutora amb aquesta institució internacional.

⁶⁶⁸ La majoria d'ells feien referència a problemes o ajustaments de les versions francesa i anglesa.

presència” en els articles 35 i 36 al·legant que “*la presència no té graus*”. L’equip avaluà que potser es podria substituir per “*graus d’ús*”, però també considerà que l’avantatge del mot “*presència*” és precisament que abasta els continguts dels mitjans de comunicació a més de l’ús instrumental de la llengua i, per tant, aquest darrer terme és més genèric i descriu amb més precisió allò que hom pretenia.

j) Document 23

Juan de Dios Yapita, president de l’ILCA (*Instituto de lengua y cultura aymara*), demana, com ho van fer altres membres de les comunitats d’Amèrica Central i del Sud, de no quedar exclosos dels òrgans de decisió, dels aparells que han de decidir el seu futur. Aquest indicador, està clar, té una única lectura: cap de les comunitats lingüístiques (o ben poques) del territori esmentat ha gaudit mai (d’ençà de l’any 1492) de cap possibilitat de decidir el seu present i el seu futur, ni tan sols de preservar el seu passat. La demanda i l’exigència, doncs, és lògica i queda prou contemplada en la Declaració i assegurada en el seu desplegament.

Juan de Dios Yapita apunta, a més, altres temes de gran interès:

- primer de tot alerta de l’ús del mot “*integració*”, que als països andins ha estat usat amb finalitats poc democràtiques, és a dir, per integrar les cultures i les llengües andines a les cultures dominants. A partir d’aquest comentari l’equip tornà a revisar l’article 5 de la Declaració. En la relectura hom va tornar a constatar que era un article clar, que no podia ser motiu de capgiraments estranys si no s’hi actuava de mala fe (i en aquest punt la Declaració no hi podia fer gairebé res). Vet ací que l’equip va decidir deixar l’article com estava bo i alertant que, en un hipotètic *vademècum* o en un *informe final* hom havia de deixar molt clares les postures preses en aquest punt i alertar de les intencions manipuladores que podien utilitzar aquest article amb finalitats aculturistes i assimilistes;

- en segon lloc Juan de Dios Yapita exposa una sèrie de qüestions que més que afectar el fons (o principis generals de la Declaració) mostren una gran

preocupació pel desplegament concret d'aquells principis. Certament, en tots els seus comentaris hom hi pot endevinar un tarannà pragmàtic i, per això, un to esperançat però amoïnàt. Les observacions d'aquesta índole que voldríem destacar les podem resumir en els punts següents:

- perquè una comunitat indígena pugui gaudir dels avenços de la traducció directa i inversa⁶⁶⁹, cal recórrer encara molt de camí. Per exemple, cal modificar els programes actuals de processament de paraules, cal fer programes en els alfabetos d'aquestes llengües (en el cas que en tinguin), i cal que aquestes comunitats disposin de diccionaris, correctors, etc. informatitzats en les seves llengües (article 11)⁶⁷⁰;
- pel que fa a l'ensenyament cal que es trenqui el monopoli de les classes dominants i es prevegi una dotació econòmica suficient per poder dur a terme l'ensenyament en i de les llengües indígenes. En aquest sentit continua proposant que qui ha de dissenyar el currículum escolar ha de ser un equip d'experts d'aquelles comunitats (articles 23 i 24)⁶⁷¹;
- cal que es faci un gran esforç perquè els programes d'ensenyament es basin en mètodes adequats a les cultures rurals i en els seus sistemes de comunicació i tinguin en compte la dona com a transmissora de la llengua, però també com a gran marginada dels sistemes actuals d'educació (article 25)⁶⁷²;
- l'autor de les propostes denuncia que els materials d'ensenyament actuals no són adequats perquè estan fets per homes, que a més desconeixen la realitat indígena (són homes urbans), ben dirigits pel que ell anomena "*l'elit criolla*", per això proposa que el desplegament de la Declaració hauria de tenir en compte la formació d'equips de persones

⁶⁶⁹ L'autor de les remarques s'ha preguntat força sovint si el primer que cal fer és convèncer les comunitats de la importància d'aquest fet i també qüestiona si n'és tant d'important si, en canvi, el nivell d'instrucció d'aquestes en la seva llengua no és l'adequat. Ell, però, és partidari d'un avenç en paral·lel.

⁶⁷⁰ Veg. Annex 2. Document 14.

⁶⁷¹ Veg. Annex 2. Document 14.

⁶⁷² Veg. Annex 2. Document 14.

adequats per a realitzar aquestes tasques (article 29)⁶⁷³;

- un altre aspecte que puntualitza el president de l'ILCA és la manipulació que la classe criolla està fent del mot interculturalitat, ja que l'usa per establir un pont de transculturació per dur la població rural vers la cultura hispànica, que és la dominant. Vet ací un altre problema amb què hom es pot trobar segons com s'apliqui l'article 44 de la Declaració.

La conclusió del senyor Yapita, però, és força esperançada, car veu que la Declaració representa un document que, ben aplicat, pot capgirar la situació actual de domini de la llengua espanyola i de les classes socials altes vers les comunitats indígenes. Vistes aquestes observacions, l'equip de redacció trameté al comitè organitzador la preocupació cada cop més creixent del control que hom podrà exercir més endavant sobre els principis de la Declaració i el seu desplegament territorial⁶⁷⁴. Per tant, l'equip no podia respondre altra cosa que la seva solidaritat. Compartia i comprenia la seva preocupació i es congratulava de la seva esperança, que també podia compartir, però havia revisat el document i li semblava que allò que disposava no es podia redactar d'altra manera més universal, que servís per poder aplicar a tothom. La resta era una qüestió encara fora de l'abast de l'equip.

k) Document 26

Joseph-G. Turi, secretari general de l'*Académie internationale de droit linguistique*, formulà alguns comentaris tècnics i algunes qüestions a la Declaració. En primer lloc proposà que en els Preliminars hom especificqués que era l'article 27 del *Pacte internacional de drets civils i polítics* aquell que feia referència a la no discriminació per raó de llengua⁶⁷⁵. Pel que fa encara als Preliminars, el senyor Turi proposà que

⁶⁷³ Veg. Annex 2. Document 14.

⁶⁷⁴ De fet, aquesta preocupació era compartida de fa temps per part de l'organització, la qual havia començat a establir contactes seriosos dins de la UNESCO, tant a nivell institucional com de delegacions estatals, amb la finalitat de poder exercir el control possible del document un cop formés part de l'engranatge UNESCO.

⁶⁷⁵ Aquesta proposta quedà reflectida en el darrer esborrany (veg. Annex 2. Document 15). No recordem el motiu pel qual no s'incloué en el dotzè, podria tractar-se, amb tota seguretat d'un oblit.

la Declaració esmentés alguns textos canadencs i d'altres indrets francòfons, documents certament importants per les llengües en qüestió però que no podien ser universalitzats, a criteri de l'equip de redacció.

Més endavant l'autor d'aquestes remarques es pregunta si la Declaració aconsegueix amb un dels requisits anunciats en el seu títol: és realment universal? El fet que el document no prengui partit per cap tipologia de llengua (majoritària, amenaçada, minoritària, etc.) pot ser un tret positiu i alhora es pot prendre com una eina per legislar només a favor de les llengües majoritàries, tal com fan la majoria dels estats. Per això Joseph-G. Turi es qüestiona sobre aquesta opció, però no oferí cap alternativa, per tant l'equip de redacció mantingué la seva anàlisi i l'opció presa des dels Preliminars.

En un altre punt, el secretari general de l'AIDL, es pregunta si la distinció entre comunitat lingüística i grup lingüístic (que considera molt interessant) dóna compte de totes les situacions: els estats, per exemple, són comunitats lingüístiques? O bé la Declaració només considera que ho són aquelles que no tenen Estat sobirà? Aquestes qüestions, però, que l'autor il·lustra amb textos legals del Canadà i del Quebec, no tenen una resposta ni una proposta concreta. Per l'equip de redacció, si hom rellegeix el Títol preliminar, no pot tenir dubtes en cap de les qüestions plantejades per Turi, ben al contrari, entenem que l'esforç realitzat en la redacció d'aquest títol obtingué un resultat més que acceptable i, gens ambigu.

En un altre punt, l'Acadèmia, proposà agrupar en un únic títol les seccions d'administració pública, ensenyament i onomàstica, un títol que es podria anomenar "*Camp oficial o públic de les llengües*". I de la mateixa manera, la resta de seccions podrien agrupar-se en un títol anomenat "*Camp de l'ús no oficial o privat de les llengües*", per tal de distingir entre l'ús públic i l'ús privat, distinció que l'equip de redacció trobà innecessària pel fet que aquesta ja era prou evident en els títols preliminar i primer; i que el títol segon de la Declaració, a més, es dedica al règim lingüístic general i aquest conté implícit l'ús (públic o privat) de la llengua.

També proposà d'afegir en alguna part de la Declaració la possibilitat de sancionar l'incompliment dels principis exposats en la Declaració. De fet aquest suggeriment ja es contemplava en la disposició addicional tercera. I, tal com ja ha quedat reflectit més amunt, l'objectiu de la Declaració no es basa en reflectir les sancions derivades de l'aplicació dels drets, això cal fer-ho en el seu desplegament. El document, això sí, havia de disposar la capacitat sancionadora d'aquesta aplicació, cosa que ja fa en la disposició esmentada⁶⁷⁶.

Finalment, considera que el document és d'una gran importància perquè preconitza el reconeixement i la consagració dels drets lingüístics com a drets fonamentals explícits, i això, segons l'autor, és un mèrit sense gaire precedents remarcables. Per això creu que cal continuar el procés encetat i arribar fins al final. Textualment diu que "*cal anar més lluny i més de pressa*", encara que amb prudència si hom vol aconseguir l'objectiu d'una pau lingüística duradora i evitar d'aquesta manera el que ell anomena una nova "*calamitat*", la guerra de les llengües. Per tant ell i l'Acadèmia encoratjaren els promotors de la CMDL a no defallir en l'intent d'establir un marc de referència clar per al dret lingüístic internacional, perquè la riquesa lingüística del planeta i la seva diversitat cultural necessiten un tracte jurídic equitatiu, tal com proposa la Declaració.

l) Document 27

David Charles Wright Carr és l'autor de les aportacions recollides en aquest document. Aquesta aportació és una mena de síntesi de les diverses observacions realitzades pels membres del Centre PEN de San Miguel de Allende, a Mèxic, i d'alguns experts que ells mateixos van consultar que pertanyen a grups de defensa de les llengües otomanes.

La seva aportació es basa en criteris d'ajust de la versió castellana i en algunes

⁶⁷⁶ Veg. la Disposició addicional tercera del Dotzè esborrany. Annex 2. Document 14.

precisions sobre alguns articles de l'onzè esborrany⁶⁷⁷. En aquest sentit, doncs, valoren positivament la inclusió del paràgraf cinquè a l'article 1, perquè ofereix una visió més àmplia de la complexitat dels grups lingüístics fora del seu territori: desplaçats, immigrants, deportats, etc. Això, segons la seva opinió, permet de fer una millor aproximació jurídica als grups subjectes de dret.

L'autor d'aquesta aportació manifestà en diverses ocasions la seva preocupació per la situació dels parlants de castellà als Estats Units d'Amèrica. Per ells el canvi de subjecte de l'article 29⁶⁷⁸ afavoreix el dret a l'educació bilingüe dels grups desplaçats fora del seu territori habitual.

També es qüestionaven l'ambigüitat de l'expressió *espai* de la comunitat lingüística expressat en l'article 41.2. L'equip revisà aquest enunciat però no hi observà tal ambigüitat, car la definició d'espai comunitari havia estat resolta en la redacció de l'article 1.2, on es definia aquest "*no només com una àrea geogràfica [...] sinó també com un espai social i funcional imprescindible per al ple desenvolupament de la llengua*"⁶⁷⁹. Aquest és l'espai que l'article 41 vol protegir de la invasió de cultures alienes. L'equip no hi va veure, doncs, l'ambigüitat expressada pels autors de la remarca.

m) Document 28

Vassil Byakaü, en representació del Centre Bielorus del PEN, realitzà unes precisions terminològiques a la versió francesa que van ser tingudes en compte. En la seva llarga exposició, on hi podem trobar també una aproximació a la història i

⁶⁷⁷ David Charles Wright es refereix, en el seu document, a algunes aportacions anteriors realitzades des del centre PEN de San Miguel d'Allende. Aquests són als nostres documents 12, 13 i 15 de l'Annex 6.b) i comentades en aquest mateix apartat. Totes elles són referides al Novè esborrany i, tal com expressa Wright en l'actual document, van ser ateses en la seva majoria. Això explica que en la seva aportació l'autor es felicités de la redacció de l'Onzè esborrany i faci només algunes observacions molt puntuals.

⁶⁷⁸ De la comunitat lingüística a l'actual redacció: "*Tota persona té dret a rebre...*". Veg. Annex 2. Document 14.

⁶⁷⁹ Veg. Article 1.2 del Dotzè esborrany. Annex 2. Document 14.

l'estat actual de la llengua bielorrussa, hi ha una observació força pertinent. Per ell, la Declaració hauria d'esforçar-se en descriure més detalladament els mecanismes que permeten l'expressió de la voluntat de les comunitats lingüístiques expressada democràticament⁶⁸⁰, ja que és un fet força conegut que allà on no hi ha consciència democràtica⁶⁸¹, els mecanismes democràtics poden servir d'instrument legal de manipulació. Certament, l'experiència a Bielorússia ensenya que aquesta manipulació pot arribar a extrems tan cíncics com el fet d'interpretar com a "*voluntat del poble*" bielorús el propi genocidi lingüístic, alimentat durant segles de prejudicis lingüístics, de foment de l'autodi vers la pròpia llengua, etc. Els resultats de qualsevol consulta anomenada democràtica poden ser interpretats de moltes maneres i així esdevenir un mecanisme contrari a la voluntat real del poble. Per tant, el PEN bielorús proposà que el dret col·lectiu expressat en els articles de la Declaració com a dret de la comunitat lingüística es pugui interpretar de forma més àmplia com el dret de tot membre d'una comunitat lingüística, d'aquesta manera hom podria prevenir les manipulacions que els poders públics poden fer d'allò que vol el poble, la col·lectivitat, la comunitat. Si hom interpreta el dret col·lectiu com una ampliació, un allargament jurídic, del dret individual, sense perjudici dels drets comunitaris, pot preveure aquestes situacions.

En principi aquesta remarca es rebé amb sorpresa car es tractava d'un fet no previst per l'equip de redacció. La situació política de cada un dels estats no és a l'abast de la Declaració, ni tampoc les havia de preveure. El document, però, sí que havia de complir una funció respecte l'observació que ens ocupa: calia que no deixés cap escletxa a la possibilitat que els poders públics manipulessin el principis generals ni les disposicions sectorials proclamats. La coherència del text havia de ser revisada novament. De fet els retocs en el dotzè esborrany tenien la finalitat de cohesionar encara més el text i tancar qualsevol escletxa sospitosa de poder ser

⁶⁸⁰ Principi que recull l'article 2.2 del dotzè esborrany. Annex 2. Document 14.

⁶⁸¹ Queda clar que el PEN bielorús parla pel cas de Bielorússia. En aquest estat el procés vers la democràcia, encetat d'ençà de la independència de Rússia l'any 1991, ha estat dubtosament conduït per les forces polítiques governants, enclavades encara en el passat dictatorial i amb la mirada posada a Rússia. Allà la democràcia ha estat usada per manipular l'opinió general tal com expressa l'autor de l'aportació.

motiu de fuga dels interessos de les comunitats lingüístiques.

n) Document 30

Antoine Ndinga Oba, de la Universitat de Brazzaville (República del Congo) felicità l'equip de redacció per haver elaborat un text que aborda les qüestions que no s'havien pogut tractar amb pertinència anteriorment per manca d'un marc jurídic i polític adequat, susceptible de comprometre els estats. És el cas del Congo i de la majoria dels estats africans, pels quals la Declaració pot esdevenir un instrument molt vàlid per poder trencar la inèrcia d'ús de les llengües majoritàries o dels colonitzadors i afavorir l'ús de totes les llengües africanes. Per això, però, caldrà parlar, en el futur, d'altres qüestions d'ordre material i financer, molt importants a l'Àfrica si hom vol implantar els principis de la Declaració en àmbits tan importants com l'ensenyament o la vida socioeconòmica, per exemple. En efecte, el propi autor de l'aportació no veu factible el desplegament dels principis establerts per la Declaració si hom no té present l'adequada aportació de finançament per a les comunitats lingüístiques menys afavorides, les quals afronten altres problemes de subsistència prou vitals i estan, generalment, sotmeses en processos de regressió econòmica tan greu que, per a elles, el problema lingüístic no té categoria de problema i la pèrdua de la llengua és una qüestió que no s'aborda perquè, simplement, no existeix.

Per Ndinga Oba, la Declaració aborda amb coratge moltes qüestions que els poders públics no han sabut o no han volgut plantejar, a més, també observa que aquestes qüestions tampoc no han estat objecte d'una recerca aprofundida des de l'òptica aplicada⁶⁸².

La Declaració, continua denunciant el professor, pot esdevenir lletra morta si no va acompanyada de les mesures d'acompanyament oportunes com: la recerca

⁶⁸² En el capítol 1 d'aquest treball hem plantejat les qüestions més punyents d'aquesta mancança del món universitari, i hem alertat del perill que suposa per als àmbits de la ciència (tant jurídica com lingüística) aquest divorci epistemològic a què es refereix l'aportació del professor Ndinga.

fonamental, la producció de documents pedagògics útils, etc. En aquest sentit apunta que cal una gran mobilització de la comunitat internacional perquè la Conferència pugui materialitzar les esperances de milers de persones del món.

Vet ací un testimoni vital que vol afrontar el problema de les llengües des d'una perspectiva molt pragmàtica perquè sap que a l'Àfrica, com a tants altres indrets del món, el temps és un aliat dels estats i dels mecanismes homogeneïtzadors.

o) Document 31

Tot i que ha estat impossible de saber l'autoria d'aquesta aportació, imaginem que prové d'algunes de les entitats d'Amèrica del Sud. Ens sembla adequat referir-la en aquest punt perquè esmenta el tema territorial (un dels temes més debatuts), des d'una òptica prou diferent. Així és, els autors d'aquesta aportació creuen que la comunitat lingüística és la *propietària* del territori i que la Declaració hauria d'obviar l'incís de *reconegut o no*⁶⁸³, per canviar-lo per un altre de molt més contundent que podria redactar-se com: *aquest territori ha de ser reconegut pels governs...* La proposta, al marge de la seva pertinença dins de l'article, va sorprendre l'equip de redacció per la seva claredat i contundència. Imaginem que per a l'entitat que ha realitzat l'escrit el territori i la llengua són dues entitats indissolubles i inseparables, l'un sense l'altra no es poden explicar, i aquesta sense un territori no pot existir.

Aquesta aportació reforçà la idea de l'equip sobre el manteniment de la territorialitat i la historicitat com a eixos sociolingüístics i jurídics bàsics de les comunitats lingüístiques, i per tant, de la Declaració.

p) Document 32

Issoufi Alzouma Oumarou, representant de l'INDRAP (Níger), puntualitzà que la majoria dels països del món es caracteritzen per la cohabitació pacífica de diverses

⁶⁸³ Veg. Article 1.1 del Dotzè esborrany. Annex 2. Document 14.

llengües, i que el conflicte lingüístic es produí amb l'aparició de les llengües externes. Aquestes trencaren l'equilibri sociolingüístic i a més esdevingueren les llengües oficials dels territoris, de tal manera que s'erigiren en el marc de referència de la cultura oficial i adquiriren el prestigi col·lectiu. L'autor recorda que la Declaració haurà d'intentar canviar alguns hàbits tan arrelats com el fet que moltes persones de comunitats africanes (per exemple) veuen amb bons ulls l'ús de les llengües de prestigi en moltes situacions de comunicació. Si la Declaració és capaç de plantejar seriosament aquests punts podria esdevenir un document útil, sempre i quan sigui conscient de la situació real i d'allò que vol transformar i d'allò que cal mantenir⁶⁸⁴.

q) Document 33

Martin Alexanderson, expert en temes de drets humans i institucions democràtiques de l'OSCE (*Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa*)⁶⁸⁵ proposà, en primer lloc, que els principis de la Declaració comptessin amb una previsió genèrica relativa a la no discriminació i a la igualtat per a tots els grups lingüístics, en la línia dels documents de referència citats en el propi Preàmbul de la Declaració i que ell compartia. L'equip valorà la seva demanda i decidí que quedava satisfeta en l'article 10 de la Declaració, on es proclama la igualtat en dret de totes les llengües⁶⁸⁶. Aquesta previsió que remarcava Martin Alexanderson tenia com a punt

⁶⁸⁴ Amb Alzouma vam mantenir una llarga conversa telefònica. Vam abordar, entre d'altres, el tema que hem esmentat. Ens explicà que valorava positivament l'article 13 perquè la seva aplicació concreta podia facilitar molt les coses a l'Àfrica. Ell mantenia que moltes persones de Níger han perdut l'autoestima vers la seva llengua i que dirigeixen els pocs recursos de què disposen a fer estudiar als fills la llengua anglesa en detriment de la pròpia. Si la Declaració pot mantenir l'equilibri i decantar-lo poc a poc vers la llengua pròpia, ens deia, creu que podria ser viable. D'altra banda també apuntà el fet que les comunitats africanes són majoritàriament poliglotes i que històricament unes i altres han desenvolupat sistemes de comunicació naturals (llengües) que els han servit per entendre's. Creu que el foment de l'aprenentatge d'aquestes llengües també l'hauria de contemplar la Declaració. Interrogat sobre si la seva demanda quedava satisfeta amb els articles 27 i 29.2, contestà afirmativament, tot i que matisà que calia assegurar un bon desplegament d'aquests dos principis.

⁶⁸⁵ No participà, però, en representació de l'OSCE sinó a títol personal.

⁶⁸⁶ Aquesta igualtat en dret segons les disposicions internacionals només es pot llegir des de la no discriminació per raó de llengua, i per tant la demanda de consideració genèrica de no discriminació quedava recollida en aquest article, que, a més, queda emmarcat dins del Títol primer dedicat als principis generals.

d'inflexió la demanda que la no discriminació fos usada sempre com a norma positiva; d'aquesta manera la Declaració podia avançar vers allò que anomenem discriminació positiva de les llengües menys usades o en situació de risc. Per l'autor aquest és un factor jurídic amb moltes possibilitats, i, si es vol, també amb molts matisos, però que cal explorar i explotar per fer front a les desigualtats que genera l'aplicació de la no discriminació, desigualtats que afavoreixen només les llengües de més extensió d'ús, o que tenen un estatus jurídic superior.

Pel que fa als principis generals (Títol I), les seves observacions se centraren en qüestions d'estil i redacció de la versió anglesa que podien generar algun problema d'interpretació.

Les observacions de l'autor posaren damunt la taula l'interrogant de si en els articles del Títol segon hom hi podia inferir cap norma contrària als interessos de les llengües territorials, i si el principi de no discriminació es podia aplicar sempre en sentit positiu. Després d'aquesta anàlisi acurada l'opinió general fou clara: ningú no podia interpretar cap principi de la Declaració que no afavorís les llengües pròpies del territori fos quin fos el seu estatus o el seu grau d'ús. Per tant, la demanda de l'autor de la remarca s'havia resolt d'una manera prou satisfactòria.

A l'article 16 proposà d'afegir "*i ser atès*" després de "*relacionar-se*", objecció que fou inclosa en el dotzè esborrany⁶⁸⁷. Tot i semblar un detall de relativa importància, la inclusió d'aquest enunciat donava una nova dimensió als drets dels ciutadans en la seva relació amb l'administració pública del territori on resideixen. Incloure en el text que tot ciutadà membre d'una comunitat lingüística té dret no només a relacionar-se sinó també a ser atès en la seva llengua, quan aquesta és la pròpia del territori, implicava una reciprocitat de la relació entre administració i l'usuari que havia de ser la norma principal d'aquesta. Si la Declaració només preveia el dret de relació estava oblidant el dret a obtenir resposta (a ser atès), i això, per a moltes persones significa un argument més per a fer el canvi de codi lingüístic a favor, està

⁶⁸⁷ Veg. Article 16. Annex 2. Document 14.

clar, de la llengua de l'administració.

En aquest mateix sentit, Alexanderson proposà de canviar l'enunciat "*de disposar*" de l'article 17.1 per "*d'obtenir*". L'equip, en canvi, decidí de mantenir l'original bo i afegint aquella proposta. Per tant, aquest article recollia un dret amb doble direccionalitat: la comunitat lingüística té el dret de disposar i d'obtenir la documentació oficial en la seva llengua quan és la pròpia del territori. La proposta es basa en el criteri de la doble direcció de què han de gaudir les relacions entre l'administració i l'usuari, necessària del tot per a garantir no només l'ús de la llengua del territori en l'àmbit de l'administració pública, sinó també per a afavorir l'autoestima dels parlants d'aquesta llengua.

Sobre l'article 25, ja en l'àmbit de l'ensenyament, l'autor es pregunta si la intenció de l'equip de redacció rau en posar la responsabilitat en la comunitat o bé si vol implicar els poders públics corresponents. Ens trobem davant d'una observació repetida amb freqüència en altres aportacions de diferents persones. L'article en qüestió només diu que les comunitats lingüístiques han de poder disposar de tots els recursos humans i materials per a garantir l'ús de la seva llengua en l'ensenyament. Evidentment que quan parlem de personal degudament preparat, de mètodes pedagògics adequats, de manuals, de locals, de mitjans tecnològics i de finançament, estem parlant d'un esforç pressupostari de grans dimensions que només és possible amb una clara voluntat política. La preocupació de les persones que exposen aquesta qüestió és ben natural car cap dels supòsits d'aquest article no es pot dur a terme sense el compromís dels poders públics implicats. La Declaració preveu aquesta qüestió i encara va una mica més lluny. Certament, proposa que els poders públics s'hi comprometin alhora que proposa l'habilitació de fons internacionals de suport a l'exercici dels drets lingüístics per a les comunitats mancades de recursos⁶⁸⁸. No és cap oblit, simplement l'opció de l'equip de redacció fou de redactar una disposició general apte per a tots els àmbits del títol segon, obeint a criteris d'estalvi conceptual. Per tant, si bé l'observació és del tot pertinent,

⁶⁸⁸ Veg. la Disposició addicional primera del Dotzè esborrany de la Declaració. Annex 2. Document 14.

l'opció final es traduí en acumular les responsabilitats dels poders públics en les disposicions addicionals, un cop definit el marc d'aplicació i els principis que l'havien de regir en l'articulat que les precedia. De cap manera hi havia intenció de carregar el pes financer només en les pròpies comunitats, tal com temia l'autor de la remarca.

En un altre punt de la seva extensa i interessant aportació, Martin Alexanderson considera que l'article 39 també hauria de referir-se als grups lingüístics inclosos en el paràgraf 5 de l'article 1 (refugiats, immigrants, membres de diàspores, deportats) i no solament als de les comunitats aïllades i pobles nòmades. L'article 39 fa referència a la presència de les llengües del territori en els mitjans de comunicació. En principi l'equip de redacció cregué que eren les comunitats descrites en l'article 1, paràgrafs 3 i 4⁶⁸⁹, aquelles que havien de gaudir del dret a una representació equitativa de les seves llengües en els mitjans de comunicació del seu territori. L'observació de Martin Alexanderson, però, féu reconsiderar aquesta opció. Certament era una contradicció interna de la Declaració que aquest dret es restringís a les comunitats territorials exclusivament sense tenir present aquells grups que s'han establert més recentment en un territori. Per tant el document havia de proclamar el dret fonamental de gaudir d'un espai en els mitjans de comunicació. Està clar, però, que havia de mantenir la coherència del text, i per aquest motiu hom ponderà aquesta presència a una representació equitativa i en harmonia amb l'exercici dels drets propis dels altres grups o comunitats del territori.

Dins de la secció dedicada als mitjans de comunicació, l'autor d'aquestes observacions inclou un interrogant a l'article 38. Per ell no té gaire sentit parlar de tracte equitatiu de totes les llengües en els mitjans de comunicació d'arreu del món, i proposava de canviar aquest darrer enunciat per un altre que fes referència als mitjans de comunicació nacionals, que segons el seu criteri són qui poden atorgar tractes no discriminatoris i equitatius a les llengües del territori. L'equip de redacció en aquest cas considerarà que, si bé l'observació era pertinent, no la podia acceptar

⁶⁸⁹ Literalment, les comunitats lingüístiques pròpiament dites i les comunitats lingüístiques pertanyents a pobles nòmades o a pobles d'assentament dispers, dins de les seves àrees de

perquè restringia un dret universal a una part molt poc representativa dels mitjans de comunicació mundials. De fet la redacció d'aquest article responia a la voluntat de respondre al fenomen universal de tracte poc o gens respectuós per a les llengües de menys difusió en els mitjans audiovisuals globalitzats.

r) Document 35

Pels membres de Mercator Educació, projecte realitzat per l'Acadèmia Frisona, un dels principals problemes que pot tenir la Declaració són les qüestions terminològiques. Per això observen que cal realitzar una bona revisió del text i ajustar les versions anglesa i francesa. Si fem aquesta remarca és perquè les principals recances sobre la terminologia ens arribaren justament de les comunitats lingüístiques europees. Aquest fenomen s'explica perquè algunes d'aquestes comunitats, que havien seguit recentment el debat de la *Carta Europea de les Llengües Regionals o Minoritàries*, sabien que l'ús d'una determinada terminologia no era casual i que, de fet, podia retallar o ampliar el marc normatiu d'aquestes llengües.

s) Document 36

Les consideracions oficials de la FIPLV són en aquest document. La carta que encapçala l'aportació, signada pel senyor Michel Candelier⁶⁹⁰, ja alerta l'equip de redacció que la Federació no podia aprovar la Declaració com un text universal. Després d'una llarga reflexió el senyor Candelier expressava el seu desig d'arribar a obtenir un bon text, que acomplís els objectius comuns entre l'organització de la CMDL i la seva entitat. No creia, però, que disposés del temps suficient per a realitzar aquest treball abans de la data del 6 de juny de 1996, i per això proposava a l'organització de crear un nou equip de redacció⁶⁹¹ que, després d'aquella data,

desplaçament.

⁶⁹⁰ En aquells moments era el president de la Federació.

⁶⁹¹ Amb paraules de l'autor "*més representatiu i ampli*".

continués amb la tasca de redactar la Declaració final, més ajustada, segons el seu criteri, a les coordenades d'universalitat desitjades per la seva entitat⁶⁹².

L'aportació de la Federació comença subscriuint les reaccions primeres del seu president⁶⁹³ i per tant, aquesta aportació és una mena d'ampliació i de reflexió en veu alta dels punts exposats en aquell document.

La primera recança que manifesten els membres de la FIPLV és que la Declaració no es pot considerar un projecte universal. Els arguments que exposen per demostrar la seva opinió giren a l'entorn d'aquestes consideracions:

- malgrat que la Declaració ha avançat en l'ampliació del marc descriptiu de les comunitats i els grups lingüístics, encara queda pendent de resoldre la designació dels grups no històrics, i el gran interrogant se centra en els motius pels quals les comunitats "*no històriques*" no poden considerar-se comunitats i gaudir dels mateixos drets. Vet ací, segons la FIPLV, una primera discriminació⁶⁹⁴;
- existeix, segons la FIPLV, un desequilibri intern en el text entre les parts dedicades a les comunitats històriques i els dedicats als grups lingüístics i els individus, i aquest fet resta universalitat a la Declaració d'una forma deliberadament desigual⁶⁹⁵.

⁶⁹² La carta del senyor Candelier ofereix el marc del Seminari sobre Drets Lingüístics previst per al març de 1997 i organitzat per la FIPLV. No voldríem pensar en una aportació interessada en prendre el protagonisme dels organitzadors. El pes específic de la Federació en l'àmbit de les ONG internacionals i dins de la UNESCO feia sospitar l'equip d'una aportació en aquesta mateixa tendència. La veritat, però, és que les seves recances eren (i són encara) sinceres i honestes. Simplement, la Declaració no és un text que s'adscriu en la seva línia de pensament ni en la seva ideologia estratègica. Tampoc no hem d'oblidar que es tracta d'una Federació de professors de llengües vives (la majoria ensenyants de llengües com l'anglès, el francès, el castellà i l'alemany), fet irrellevant en altres àmbits, però que en el context de la Declaració indica una tendència ideològica marcada per la pròpia pertinença i adscripció a una determinada línia d'acció.

⁶⁹³ Veg. el punt 5.1.1. d'aquest treball on es comenta bastament aquesta aportació.

⁶⁹⁴ Continuen la seva observació dient textualment que "*si allò que distingeix una comunitat d'un grup és, fonamentalment, l'existència d'un sentiment de pertinença, res no pot motivar que hom privi d'aquesta qualitat els immigrants, els refugiats, els deportats i els membres de les diàspores*".

⁶⁹⁵ En tot cas exposen que aquest document es podria anomenar *Declaració universal dels Drets lingüístics de les comunitats històriques*, títol que respondria amb més fidelitat al seu contingut.

Aquests dos arguments (i només aquests) abocaren els membres de la FIPLV a proposar que la Declaració que s'havia d'aprovar el mes de juny a Barcelona hauria de canviar de nom perquè només se centra en els drets de les comunitats històriques; i també consideren que hauria d'introduir en el seu preàmbul un paràgraf que indiqués que el treball s'havia de continuar per ampliar la Declaració vers els drets de les altres comunitats⁶⁹⁶ i dels individus. Amb aquestes premisses o condicions, la FIPLV podia signar la Declaració.

Tornaven a aparèixer, doncs, els grans temes de debat que havien acompanyat l'equip de redacció en la seva trajectòria vers la redacció final: la historicitat i la territorialitat dels col·lectius humans com a factors definidors de comunitat lingüística. Malgrat les converses telefòniques i l'intercanvi sovintejat de correspondència entre Candelier i la coordinació de la CMDL, els dos camins defensats per uns i altres no van acabar de coincidir en cap moment del procés de redacció. Hem observat que la Declaració s'esforçà en descriure la complexitat de la col·lectivitat humana a l'entorn de les llengües i com va resoldre finalment aquesta qüestió⁶⁹⁷. La redacció final del Títol preliminar i del Títol primer havia estat un llarg camí on van confluïr moltes visions ben diverses. És cert, però, que van ser desatenses algunes demandes, entre elles la de la FIPLV, d'allargar el concepte de comunitat lingüística (i amb ell ampliar el subjecte de dret de la Declaració) a tots els grups lingüístics i a tots els individus. Es van desatendre perquè cap de les opcions que permetien equilibrar els drets d'uns i altres esdevenien favorables a les comunitats lingüístiques històriques assentades en un territori, i qualsevol norma favorable als grups lingüístics de més recent implantació esdevenia un entrebanc, una regressió dels drets d'aquelles. Per tant, la voluntat reequilibradora i la voluntat de mantenir l'equitat entre totes les distintes maneres d'agrupació humana al voltant d'una llengua entraven en conflicte amb aquesta pretesa universalitat de la FIPLV. Analitzades les conseqüències del tracte igualitari entre uns i altres, sempre

⁶⁹⁶ Es refereixen al fenomen descrit en la Declaració com a grups lingüístics.

⁶⁹⁷ Veg. el punt 4.10.2 d'aquest treball.

era la comunitat històrica qui reculava i qui cedia àmbits i funcions als grups advinguts més recentment. D'altra banda, l'equip de redacció no podia acceptar l'acusació de no universal d'una Declaració que es basava en un tracte equitatiu de totes les llengües, que les declarava iguals i que pretenia atorgar els drets fonamentals a totes les comunitats (sense cap excepció) en el seu territori natural. La Declaració no podia jugar a ser comprensiva amb fenòmens lingüístics derivats de la colonització de pobles, d'imposició, de migracions massives o deportacions injustes. Tampoc no podia cedir fent la vista grossa a la ideologia liberal que amaguen les aportacions de la FIPLV, que en definitiva acaben afavorint els de sempre, això sí, en nom de la llibertat (individual, està clar!).

Il·lustra aquesta ideologia el fet que els membres de l'organització expressin, com a motiu de queixa negativa, que la Declaració prengui com a punt de partida les comunitats lingüístiques i no els estats, perquè és una presa de partit que, segons ells, limita la llibertat individual d'opció.

En un altre punt també manifesten el seu desacord amb el criteri d'historicitat relatiu a la comunitat lingüística i es pregunten quants segles calen per considerar que una comunitat és històrica, i ho il·lustren amb una altra qüestió que no mereix cap comentari. Traduïm del francès: "*¿l'objectiu de la declaració és atribuir més drets als aborígens australians (qui, sens dubte, han de tenir-ne més que no pas ara i que han estat horriblement perseguits) que a les comunitats immigrades, més nombroses, que arribaren a aquest continent a principis de segle? ¿Seria just que les diferents i nombroses llengües aborígens fossin llengües oficials del Parlament australià (Article 19. 2), quan l'italià i el grec modern no ho són pas?*"⁶⁹⁸ I encara més: "*en alguns països africans que tenen desenes de llengües, hom ha triat d'utilitzar com a llengua de diversos àmbits oficials la llengua de l'antic colonitzador, per tal d'evitar de donar prioritat a una o més comunitats lingüístiques. La declaració ha de condemnar aquestes pràctiques?*"⁶⁹⁹. Els membres de la FIPLV

⁶⁹⁸ Fragment textual del Document 36. Pàgina 3. Consultable als arxius del CSDUDL o bé a l'arxiu personal de l'autor del treball.

⁶⁹⁹ Ídem.

potser no atinaren a preguntar-se per l'origen del conflicte lingüístic a les societats africanes, plenament documentat en molts i grans treballs de la sociolingüística moderna. Precisament abans de la colonització les comunitats africanes tenien la seva pròpia organització i havien optat per solucions ben naturals per entendre's, i les seves assemblees funcionaven sense necessitat de recórrer a cap altra llengua externa. No. La llengua del colonitzador no els està fent cap favor. Tot el contrari, els ha causat encara més problemes i els ha obligat a adoptar unes formes d'organització alienes i estranyes que han estat la causa i la font de la majoria dels conflictes actuals del continent africà⁷⁰⁰. Per tant la Declaració va molt més enllà perquè proposa un retorn a l'organització col·lectiva original de cada indret com a base de la universalitat ben entesa i com a condició indispensable per a assegurar la pau, genèrica i lingüística. El model liberal que traspua l'aportació de la FIPLV ja ha dut prou disgustos a massa comunitats i persones que no volien.

t) Document 38

Es tracta d'una aportació d'una altra entitat assessora, el *Summer Institute for linguistics*. Les seves observacions són d'ordre molt pràctic. De primer proposaren la inclusió d'una nova consideració en els preliminars que expliqués la relació entre cultura i llengua i, per tant, entre drets culturals i drets lingüístics i que expressés la idea del llenguatge com a primera expressió de la cultura. Aquesta aportació fou interessant per l'equip perquè obligà a revisar si el text (sobretot la part conceptual), tenia en compte aquesta visió. Com que hom considerà que era així, no s'incloué un nou paràgraf al preàmbul perquè es considerà repetitiu.

D'altra banda, hom acceptà d'incloure a l'article 25 el mot "*manuals*", referit a instrument, que completava el llistat de recursos necessaris per a garantir l'ensenyament en la llengua pròpia. També proposaren d'afegir un article que contemplés el dret a estudiar les estructures, el vocabulari i la història, així com

⁷⁰⁰ Per il·lustrar aquesta afirmació hom pot consultar el llibre de Carme Junyent *Les llengües d'Àfrica*. Barcelona: Empúries, 1986. On l'autora explica prou exemples i casuística que il·lustren i corroboren la nostra afirmació.

altres aspectes de la llengua pròpia. Demanda que fou concretada en l'article 28 del dotzè esborrany⁷⁰¹.

u) Document 39

La professora Tove Skutnabb-Kangas té una llarga experiència en la recerca sobre drets lingüístics des de la perspectiva dels drets humans. La seva aportació en aquesta Declaració esdevenia valuosa doblement, d'una banda per la seva experiència i solvència en aquest camp, i d'altra banda perquè dins de la CMDL representava una entitat acadèmica⁷⁰² que també havia destacat pels seus treballs de recerca en aquest àmbit.

Després de felicitar l'equip de redacció pel treball realitzat, l'autora de les aportacions fa unes consideracions de tipus general a la Declaració que se centren en l'observació que el document és encara massa eurocèntric. Ella exposa com a factors que el determinen vers aquesta tendència el fet que encara hi ha massa terminologia extreta de textos jurídics europeus; el poc realisme amb què la Declaració afronta els problemes concrets de les comunitats i els grups lingüístics en el món actual; i la manca de perspectiva per afrontar els problemes derivats d'una acció molt complexa.

La professora proposà d'ampliar el llistat de documents de referència que s'exposa en la primera part dels preliminars de la Declaració amb algun text africà i algun altre d'asiàtic. L'equip cercà en diversos textos africans i asiàtics si hom podia extreure'n algun article de referència útil per a refermar els postulats de la Declaració. L'esforç fou força en va perquè fins on permetien els seus coneixements i la recerca duta a terme, hom no trobà cap disposició d'aquestes característiques. D'altra banda, els textos esmentats en la primera part dels preliminars pertanyien a institucions i organitzacions internacionals: Nacions

⁷⁰¹ Veg. Annex 2. Document 14.

⁷⁰² El Departament de llengües i cultura de la Universitat de Roskilde, a Dinamarca.

Unides, Organització Internacional del Treball, Consell Econòmic i Social de les Nacions Unides; PEN club Internacional; Declaració universal dels drets dels pobles; i Federació Internacional de professors de llengües vives. L'únic organisme europeu citat era el Consell d'Europa. L'equip considerà, doncs, que, si bé era certa la mancança exposada per la senyora Skutnabb-Kangas, també era cert que els documents citats no eren estrictament europeus.

Encara dins de les seves remarques generals, la professora féu notar que el text contenia una gran dificultat pel que fa a les seves vies d'implantació, potser pensant més en els casos d'extrema problemàtica detectats justament a l'Àsia, l'Àfrica i Amèrica del Sud. Com el propi equip, ella era del parer que caldrien molts esforços financers per aplicar els principis de la Declaració.

Un altre repte de la Declaració que posava en dubte de poder acomplir, potser no tant per la pròpia Declaració sinó per la inèrcia en què es veuen abocades les llengües en procés de recessió, és justament la capacitat d'aturar aquests processos que poden abocar la humanitat a perdre més de la meitat de les llengües que es parlen actualment en un curt període de cinquanta anys. Així, si l'engranatge actual no canvia, l'any 2050 parlarem amb tota seguretat que al món es parlen només 2.500 llengües enfront les 6 o 7.000 (segons les versions) que es parlen actualment⁷⁰³.

En un altre pla, Tove Skutnabb-Kangas proposà un aprofundiment en la secció dedicada a l'ensenyament, un àmbit cabdal per estimular l'autoestima de les persones vers la seva llengua. L'ensenyament pot ser un mitjà determinant per al futur de moltes llengües, i per això cal assegurar que el desplegament de la Declaració en aquest àmbit es realitza d'acord amb els principis exposats i es mantenen la regularitat i la constància necessàries per a garantir el futur de totes les llengües.

⁷⁰³ Sobre aquest tema cal consultar el llibre WURM, Stephen A. (ed.) *Atlas of the World's languages in Danger of Disappearing*, Paris: UNESCO Publishing, 2001. Un atlas que en menys de 90 pàgines situa el lector en un pla realista: moltes més de la meitat de les llengües del món poden desaparèixer en cinquanta anys.

En el capítol de consideracions concretes, la professora fa força remarques referides a problemes de la versió anglesa que poc a poc s'anaren solucionant. Algunes, però, eren relacionades amb el contingut del text i tingueren un espai en els debats de l'equip de redacció:

- referent a l'article 3.2 la professora es demanava qui podia finançar l'ensenyament de les llengües dels grups lingüístics en indrets on l'estat no era capaç ni de finançar l'ensenyament de la llengua de la comunitat. I vet ací, un altre cop, un problema d'ordre pràctic que s'escapa de les previsions de la Declaració. Els coordinadors de la CMDL s'esforçaven dia a dia a explicar als participants que el document era un text de principis, i hom havia d'avaluar i considerar si hi eren tots, si en mancaven o si en sobraven, però no havia de pensar encara en la seva aplicació concreta. L'equip entenia, però, que les persones amb prou experiència dins d'aquest camp abordessin amb insistència alguns punts que eren difícils d'imaginar a la realitat, partint de l'estat actual d'algunes comunitats lingüístiques. El cas de la remarca que ens ocupa és d'aquest ordre car Skutnabb-Kangas no discuteix el contingut del dret sinó que posa en dubte la seva capacitat d'aplicació;

- en relació a l'article 12.1 es demana què preveu la Declaració pels territoris bilingües en l'aplicació del dret a usar la llengua pròpia del territori en l'àmbit públic. La resposta és evident. Si hi ha dues llengües d'historicitat semblant que conviuen històricament en un territori, el dret d'ús ha de ser compartit. L'article 12.1 no contradiu ni indisposa contra l'ús de dues llengües en un territori. És prou genèric com per poder donar compte d'aquestes situacions;

- la resta d'observacions són molt concretes. Les formulà en format de pregunta directa. Algunes es refereixen a aspectes molt delimitats d'algun article i d'altres a aspectes ja debatuts i exposats anteriorment com per exemple el grau d'historicitat que ha de tenir una llengua per a considerar-la territorialment històrica. I d'altres detalls reincidents amb altres aportacions.

v) Document 40

UNICAMP representa un conjunt d'associacions de mestres que treballen a l'Amazònia sota el paraigua de l'*Institut d'Estudis del llenguatge*. L'opció dels professionals que treballen en aquestes àrees ha estat, de fa temps, per una educació bilingüe progressiva dels nadius, de tal manera que garanteixi l'ensenyament en la llengua pròpia i el coneixement de la llengua oficial de l'estat, en aquest cas el portuguès. Malgrat que UNICAMP no participà com a tal a la CMDL, sí que ho féu una entitat aixoplugada sota el seu paraigua. Es tracta de la *Comissao dos Professores Indigenas do Am, Roraima e Acre (CIMI-Conselho Indigenista Missionario de Manaus*. Brasil). Les aportacions que tenim a mans, però, pertanyen al professor d'UNICAMP i membre de la Junta, Wilmar da Rocha d'Angelis.

En aquestes apreciacions el professor da Rocha, com la majoria dels representants sudamericans, reivindica el caràcter poc realista de l'aplicació de la Declaració si no hi ha una voluntat política i unes compensacions econòmiques significatives que ajudin les comunitats indígenes a gaudir dels mitjans necessaris per poder desplegar tots els principis proclamats en el text. També veu que hi ha algunes disposicions de difícil aplicació en el territori amazònic⁷⁰⁴ com les que proclama l'article 50.2 que diu que totes les llengües han de gaudir d'una presència oral i escrita en els productes, serveis, etc. Però que, malgrat la seva poca dosi de realisme en aquest cas concret, creu que s'han d'escriure com a drets i que les comunitats han de tendir cap aquí.

Pel que fa a les consideracions concretes, Wilmar da Rocha començava apuntant que el Preàmbul, tant en la seva anàlisi com en la seva proposta concreta de solucions, se situa en el terreny de la utopia i es pregunta quin sentit té la utopia i les afirmacions més pròpies d'altres documents en una Declaració que pretén arribar a l'ONU. Titlla d'ingenu el document si es basa en aquest primer supòsit, no

⁷⁰⁴ On hi ha unes 120 llengües (el 70% de les llengües indígenes del Brasil) amb menys de mil parlants. De fet no passen de 10 les llengües que parlen més de cinc mil persones.

tant pel propi contingut sinó perquè és un document (segons la seva opinió) que els estats poden subscriure sense comprometre's a gairebé res. El caràcter inconcret de la Declaració és, pel senyor da Rocha, un factor que pot facilitar-li la via vers el seu reconeixement internacional, però que no solucionarà la situació de les llengües, perquè, com formula l'autor mateix, hi ha molt poques coses que depenguin dels governs i moltes que depenen dels interessos que els governs representen.

Hem explicat que la majoria de les aportacions realitzades a l'Amèrica del Sud i Central tenien com a tret característic el seu caire reivindicatiu i crític davant dels sistemes opressors que han sacsejat les seves col·lectivitats. Aquest document no és una excepció. Es tracta, però, del primer cop que un membre de la CMDL qualifica d'utòpica la Declaració. Més enllà de la crítica, però, hi ha una evidència: és cert que el text elaborat es mou en el terreny de la utopia si entenem aquest terme com un ideal realitzable. Sabem que molts autors la descriuen com un objectiu irrealitzable, però també entenem que la utopia es comença a realitzar quan traces el camí per arribar-hi. Si la Declaració és una utopia, les seves disposicions esdevenen el camí (molt clar, gens ambigu) per poder-la realitzar. L'observació de da Rocha és molt pertinent, i més si és formulada des del cor mateix de l'Amazones, amb l'esguard i l'experiència posats en els pocs milers de persones que parlen un parell de centenars de llengües diferents i que veuen que lentament i callada es van silenciament sense remei. Les condicions per creure's una utopia no són les propícies. La Declaració, però, no podia formular res que no navegues en aquestes aigües. D'altra banda, els seus principis són concrets, realitzables i adaptables a totes les situacions si hi ha una clara voluntat social i política que així sigui.

Wilmar da Rocha continuà la seva aportació suggerint que s'afegís a l'article 4.1 la variant de les comunitats que "*es traslladen*" a banda del ja contemplat que "*s'estableixen*". De fet ell proposava la substitució del segon verb pel primer. L'equip considerà molt valuosa l'aportació però mantingué tots dos verbs perquè podien descriure millor tota la casuística de les comunitats que cal que s'integrin en la

societat receptora: les que s'estableixen i les que s'hi traslladen.

En un altre punt es refereix a la perillositat que pot resultar de l'aplicació de l'article 30, que es refereix a l'ensenyament i la recerca universitaris de la llengua i la cultura de la comunitat lingüística en el seu territori. La perillositat per ells ja s'ha manifestat en concret en algunes experiències d'ONG que, sota l'excusa de realitzar universitats d'estiu, han practicat el proselitisme religiós destruint cultures i llengües. Per això proposa que l'obligatorietat de l'article recaigui en la decisió de la pròpia comunitat. La resposta de l'equip a aquesta observació no podia ser altra que una Declaració no pot preveure aquests casos concrets i que això s'ha de preveure en les sancions previstes en el desplegament de la Declaració. D'altra banda l'article 30 és necessari per tal d'obligar la comunitat universitària a complir amb el deure d'ensenyar i d'investigar tots els aspectes referits a la llengua pròpia del territori on s'ubica. L'article és molt clar, no permet altres interpretacions. La seva aplicació, està clar, pot ser fraudulenta, com també pot succeir en la resta d'articles.

Finalment, el professor da Rocha alertava l'equip de redacció que no hi ha cap menció de les llengües amenaçades dins de la Declaració. Per això proposava d'afegir una disposició addicional amb un contingut que s'emmarqués en la salvaguarda de les llengües en perill d'extinció. La seva proposta es concretava en aquest text:

“Totes les llengües declarades sota amenaça de desaparició i totes les llengües que no arribin als cent mil parlants, hauran de gaudir del suport de la UNESCO i del poder públic en el(s) seu(s) país(os) perquè puguin establir polítiques i plantejaments lingüístics eficaços i programes de desenvolupament (de les llengües) amb els recursos econòmics necessaris. La idea de “desenvolupament” no està basada en la premissa de diferència entre les llengües més o menys desenvolupades, sinó en la constatació que noves situacions i necessitats creades per la colonització o l'expansió de les fronteres econòmiques internes dels països o per la “mundialització” de l'economia, feren que algunes llengües fossin promogudes⁷⁰⁵ i afavorides en les situacions de contacte i relació econòmica, i en especial llengües amb

⁷⁰⁵ La traducció més propera al significat de “valoritzar” l'indica l'acció de “promoure”, verb que també hem adoptat en la traducció dels textos de l'Annex 1.

tradició d'escriptura, en contra de les llengües dels pobles dominats o sotmesos políticament i/o econòmica, en especial les llengües de tradició exclusivament oral.

En tots els casos de les llengües amenaçades, la falta d'accions efectives (i no merament simbòliques o folklòriques) de l'estat en el procés educatiu i en la cultura a favor de la supervivència d'aquestes llengües serà entesa com una participació dels poders constituïts en l'extermi de les llengües i, com a tal, part d'una acció etnocida⁷⁰⁶.

Hem reproduït aquesta proposta com una mostra prou evident del caràcter reivindicatiu de l'aportació que estem analitzant, i perquè l'equip de redacció la considerarà especialment. No en va es tractava d'una veu autoritzada per unes comunitats que han viscut experiències massa traumàtiques. L'equip, com dèiem, estudià possibles encaixos d'aquesta proposta en la Declaració. No volia citar explícitament les llengües amenaçades perquè això suposava fer un pas enrere respecte del principi proclamat en l'article 5. Es tractava, doncs, de tornar a rellegir la Declaració i analitzar si les demandes efectuades en aquesta darrera remarca s'hi contemplaven de manera explícita o implícita. Les disposicions addicionals, en aquest cas, no permetien interpretacions folkloristes o simbòliques de l'ajut que calia per dur a terme els principis de la Declaració, ja que proclamen que els poders públics han de preveure les mesures oportunes per a l'aplicació d'aquells principis, l'habilitació de fons internacionals, la informació de drets i deures, i les sancions per violació dels drets i el seu incompliment. No calia retocar res per considerar la demanda.

w) Document 41

La professora Angéline Martel de la Universitat del Quebec centrà la seva aportació en els punts de discussió següents:

- Posà en dubte la universalitat de la Declaració perquè no es refereix a totes les comunitats lingüístiques. Argumentà que si es defineixen pels criteris

⁷⁰⁶ Es tracta d'una traducció literal del text proposat per Wilmar da Rocha d'Angelis en el document catalogat amb el número 40, pàg. 4, que es pot consultar als arxius del CSDUDL i a l'arxiu personal de l'autor del treball.

d'historicitat i de territorialitat, aquests restringeixen considerablement la visió universal de la Declaració. També exposà que les comunitats que més necessiten el suport són aquelles que no gaudeixen de cap reconeixement ni tampoc no tenen cap consciència de comunitat lingüística històrica. Posà en dubte que la Declaració pugui aconseguir l'objectiu de construir un futur on la diversitat lingüística harmoniosa sigui l'eix vertebrador de totes les comunitats malgrat el seu estatus i el seu desenvolupament sociopolític.

Com a solució per minimitzar aquest problema la professora Martel proposava de fer un esforç per precisar el contínuum o gradació de drets lingüístics exposat en l'article 1.2. El nou redactat hauria de contemplar els drets mínims inalienables de tota comunitat lingüística⁷⁰⁷. Aquests es podrien redactar en els articles 7 al 14 i aleshores a cada secció es podria descriure els drets mínims de cada un dels àmbits.

Des del Quebec la historicitat es veu com un criteri poc precís perquè afecta la pròpia consideració de comunitat lingüística als francòfons i als anglòfons. Una altra qüestió és que el plantejament seriós de la senyora Martel no tingués una base raonable de solidesa, que la té. Ja hem explicat bastament que, en l'elaboració de la Declaració, l'equip de redacció hagué de fer grans esforços d'abstracció per arribar a una definició de comunitat lingüística satisfactòria i (evidentment) universal⁷⁰⁸. I potser les diferències amb l'autora de les remarques se centren en la concepció d'aquest darrer mot, i en la qüestió sobre què és universal o quins fenòmens són universals? La Declaració, en si és universal perquè els principis que conté són aplicables a la majoria de situacions que genera el contacte de llengües i perquè la majoria de les comunitats humanes que comparteixen una llengua hi poden veure reflectides les seves necessitats jurídiques que els permetin continuar

⁷⁰⁷ Angéline Martel entén aquí no solament les comunitats històriques sinó totes les col·lectivitats humanes amb les diverses situacions.

⁷⁰⁸ La pretensió potser no era tan elevada. L'adjectiu que més s'escauria en aquest punt seria "universalitzable". Vet ací que la voluntat d'aquesta aproximació a la definició d'un fenomen tan complex havia de donar una mica de joc perquè diferents manifestacions d'agrupament humà s'hi poguessin veure reflectides.

vivint en la seva llengua. Universal vol dir que descrigui amb pertinença la majoria de les situacions i proclami els seus drets en tots els àmbits d'ús de les llengües. Universal deu voler dir que hom ha fet l'esforç d'abstracció suficient per poder analitzar les causes de la desaparició de moltes llengües en el seu territori i veure com la implantació massiva de grups lingüístics en aquest ha estat un dels primers factors que ha provocat la desaparició de moltes llengües. Si ho mirem des d'aquest punt de vista, l'opció de l'equip de redacció d'intentar protegir les comunitats històriques en el seu espai només té una finalitat: aturar els processos flagrants de substitució o oferir les condicions necessàries perquè aquests es produeixin de forma natural i no pas imposada o aliena a la pròpia evolució.

Ens hem de preguntar si una declaració basada en aquesta mena d'universalitat del "cafè per a tots" seria justa i eficaç, i aturaria els processos de substitució.

Certament, Angéline Martel tenia raó que calia fer un esforç per millorar, i potser ampliar, el marc dedicat a la gradació dels drets lingüístics de comunitats, grups i individus.

- Un altre punt de discòrdia, o de reflexió, proposat per la professora Martel és el concepte de llengua pròpia que ella considera perillós perquè un territori no pot posseir mai una llengua com ho fa una comunitat o un individu. Per això proposava d'utilitzar l'expressió "*llengua de la comunitat lingüística*".

Aquesta observació va ser molt debatuda, no tant per estar d'acord amb l'argument exposat sinó perquè el concepte jurídic de llengua pròpia era encara un tret molt català i no havia gaudit de prou projecció internacional com per poder fer-ne un ús ampli en la Declaració. El rendiment d'aquest concepte jurídic a Catalunya ha estat més que acceptable per a contrarestar els efectes de la doble oficialitat, però és cert que hom no podia traslladar la "propietat" a totes les situacions. Per això la Declaració optà per solucions de redacció aparentment més neutres de l'estil de la

proposada per la professora Martel: la *llengua pròpia del territori*⁷⁰⁹, la seva llengua, la llengua de la comunitat.

- Angéline Martel també suggerí de canviar el mot territori pel mot espai perquè el creia més rendible i més extens. Si el primer es limita a l'espai territorial, el segon comprèn tant les àrees geogràfiques com identitàries, comunicatives, etc. Pot donar una visió més àmplia del territori.

De fet a l'article 1.2 la Declaració utilitza l'expressió *espai territorial* per a definir l'àrea geogràfica on viu la comunitat, i també l'espai social i funcional imprescindible per al ple desenvolupament de la llengua. Tota menció de territori i d'espai territorial tenen aquest sentit, que és el que proposa l'autora de la remarca. És, com molt sovint ha passat, una qüestió terminològica.

- La integració. Angéline Martel és de l'opinió que *"parlar d'integració desplaça el veritable debat de les comunitats lingüístiques vers el seu rol de societats d'atracció, mentre que l'essencial de la qüestió lingüística reposa en la complementarietat entre les llengües que parla un individu, en el desenvolupament d'una comunitat, i en la construcció d'un espai comú amb altres comunitats"*⁷¹⁰.

A la llum d'aquesta aportació l'equip de redacció experimentà un sentiment confús que l'obligà a replantejar l'article 4. No observà tan clarament com exposava la professora Martel cap desviació del tema essencial de debat, ben al contrari, estava convençut que havia afrontat amb coratge un tema de debat prou espinós i havia intentat obrir unes vies de solució favorables a les comunitats lingüístiques receptores, però que mai no conculquessin els drets individuals de les persones ni dels grups lingüístics. Res més lluny de la seva intenció. L'espai lingüístic comú i compartit, i enriquidor ha d'explorar a fons l'opció oferta per la Declaració en el sentit que contempla la integració com un dret (és bo per als ciutadans desplaçat

⁷⁰⁹ Noció aquesta desvinculada de la possessió, com apuntava Martel, i lligada a la qualitat de propietat entesa com a dret de fruïció d'un dret o d'una cosa.

⁷¹⁰ Veg. Document 41. Pàg. 2.

en un espai territorial diferent aprendre i usar la llengua de la societat d'acollida per tal d'afavorir l'entesa i la comprensió mútues, sense renunciar a la pròpia llengua ni als valors culturals d'origen), i un deure (cadascú és obligat de socialitzar-se en la societat d'acollida perquè és l'única forma de garantir la convivència pacífica i enriquidora entre les diverses cultures, altrament, i la història en dóna massa exemples, es generen actituds conflictives i violentes amb finals gens propicis per a cap de les dues societats). El problema és en la pròpia concepció del mot integració. Força persones l'interpreten com un fenomen proper a l'anul·lació de la personalitat i a la renúncia dels propis valors culturals. La Declaració no li dóna aquest significat i la redacció de l'article és prou clara. No pot encendre cap llum d'alerta.

- Finalment Angéline Martel proposa que la Declaració opti per qüestionar-se sobre les condicions de la "diglòssia positiva" perquè aquestes ajudarien a articular una visió de la complementarietat lingüística entre les llengües.

Efectivament, tal com observa la professora quebequesa, la Declaració parteix d'un principi de rebuig a la diglòssia. No es diu en cap dels seus principis, però el fet que hagi optat perquè totes les comunitats lingüístiques gaudeixin de les condicions necessàries per al seu desenvolupament⁷¹¹ és un indicador que la Declaració vol trencar amb aquesta tendència diglòssica que afecta la majoria de llengües en perill, amenaçades o minoritàries, o recessives etc. Termes que són indicatius d'una diglòssia també en la terminologia. També és cert, però, que l'anomenada *diglòssia positiva*⁷¹² és un marc teòric que aporta un rendiment significatiu per a descabdellar l'entrellat generat per les situacions de conflicte lingüístic. Tanmateix, no entenem la proposta quan la Declaració està escrita justament amb una tendència clarament reequilibradora, i, per tant s'adscriu en el marc teòric de la

⁷¹¹ Veg. l'article 7.1 del Dotzè esborrany.

⁷¹² En termes jurídics és un fenomen descrit com a *discriminació positiva* que consisteix en l'elaboració de normes favorables a la llengua minoritzada o amb menys recursos per tal d'afavorir la recuperació dels àmbits d'ús i de les funcions que li pertocarien quan aquesta és la llengua pròpia del territori.

diglòssia positiva o de la discriminació positiva.

x) Document 42

Les aportacions de l'Associació Terra Nuova, que treballa amb comunitats indígenes de l'Amèrica Central, són molt concretes. Algunes cal comentar-les per la seva significació tant en el context de la Declaració com per la rellevància que adquireixen quan són proposades des de l'experiència pròpia. En la línia de la resta d'observacions realitzades des d'aquells indrets, la seva aportació queda molt lluny de teoritzar i es basa en criteris molt pràctics. L'equip de redacció valorava molt positivament aquestes observacions car aportaven al text el realisme suficient per poder considerar-lo com el reflex de la voluntat de moltes comunitats lingüístiques.

En aquesta línia, doncs, els detalls que l'associació Terra Nuova proposà de canviar se centraren en el Títol segon que és on es concentren les disposicions més pràctiques (o menys teòriques, com es vulgui). La primera qüestió que abordà l'equip de redacció de les propostes exposades fou el dret a aprendre qualsevol llengua⁷¹³. Pels membres de l'associació autora de les remarques, la implantació d'aquest dret pot obligar els membres d'una comunitat lingüística a ensenyar una altra llengua a la persona que ho reivindiqui. La voluntat de l'equip de redacció no era pas aquesta. Per això s'havia optat, ja en anteriors esborranys, per encetar aquest paràgraf amb una prèvia que no permetés cap ambigüitat: "*En el marc dels principis anteriors*" i a continuació es redactava la proclama del dret, en aquest cas a aprendre qualsevol llengua. L'equip va entendre que en cap cas es podia interpretar aquesta norma en el sentit que li donava Terra Nuova car la premissa introductòria del paràgraf no permetia cap interpretació contrària a allò que s'exposava en els tres paràgrafs precedents:

- l'ensenyament ha de fomentar la capacitat d'autoexpressió lingüística i cultural de la llengua del territori;
- l'ensenyament ha de contribuir i desenvolupar la llengua de la comunitat lingüística del territori;

- l'ensenyament ha d'estar al servei de la diversitat lingüística i cultural i fomentar les relacions harmonioses entre les diverses comunitats d'arreu del món⁷¹⁴.

Una altra preocupació exposada per l'associació Terra Nuova és la provenença dels educadors i la seva formació en la llengua de la comunitat. L'equip de redacció es posà en contacte telefònic amb un dels responsables de l'organització, que explicà que un dels problemes més greus de la implantació de sistemes educatius bilingües és la manca de preparació del professorat en la llengua de la comunitat indígena i, a més, el desconeixement que els educadors tenen de la cultura, el funcionament social i el tarannà de les comunitats en qüestió. És per això que proposaven que la Declaració explicités clarament el tema del professorat. En la mateixa conversa, però, acceptaren com a bona l'opció ja escrita a l'article 25 que proclama el dret de disposar *d'ensenyants degudament formats*, que recull les seves aspiracions, almenys sobre el paper.

En l'àmbit de l'onomàstica proposaren d'afegir a l'article 31, després de proclamar el dret de preservar i d'usar el seu sistema onomàstic, una ampliació significativa d'aquest dret: *en tots els àmbits i ocasions*. Amb aquesta ampliació hom aconseguia concretar un dret massa vague i explicitar l'espai funcional on havia de desenvolupar-se la disposició.

Finalment, la darrera modificació significativa segons el criteri de l'equip de redacció afegia un adverbi (*només*) a l'article 34. Aquesta partícula modal permetia garantir que no es fes la transcripció a altres alfabetes o sistemes gràfics deliberadament, sinó tan sols (*només*) quan s'escaigués de fer-ho. Les col·lectivitats indígenes en tenen prou experiència de l'ús indegut i deliberat d'aquesta pràctica tan habitual en situacions de colonització.

⁷¹³ Veg. l'article 23.4 del Dotzè esborrany. Annex 2. Document 14.

⁷¹⁴ Aquests tres punts corresponen al contingut dels paràgrafs 1, 2 i 3 de l'article 23 de la Declaració. Veg. Annex 2. Document 14.

y) Document 43

Raymond Renard era, en aquells moments, el director de recerca de l'*Institut de lingüística de la Universitat de Mons Hainaut* i coordinador de la *Càtedra UNESCO per a l'Educació*.

Encetà les seves observacions manifestant la seva sorpresa de no veure reflectit en l'article 3.1 com a dret personal inalienable, el dret de tot infant a una escolarització de base en la seva llengua pròpia.

Per demostrar que aquest és un dret fonamental l'autor d'aquesta remarca exposa dos arguments de l'àmbit sociocultural prou contrastats:

- el recurs a les llengües del medi afavoreix la promoció i la protecció de les cultures endògenes;
- l'escolarització en aquestes llengües assegura una millor integració de l'escola a la societat, a la família; un millor rendiment del sistema escolar; i redueix el fracàs escolar i el desarrelament social.

A banda d'aquests arguments el professor Renard explica que la psicolingüística i la psicopedagogia en tenen de més contundents tot i que no tan difosos com els dos exposats anteriorment. N'exposa dos exemples: el primer, que els/les psiopedagogs/gues insisteixen en la importància que té la llengua en el desenvolupament psicomotor, afectiu i intel·lectual de l'infant. S'ha demostrat que si l'infant és socialitzat en el seu medi i pot verbalitzar amb espontaneïtat les seves primeres experiències, assegura les condicions òptimes d'una assimilació natural de les seves operacions cognitives i aquest fet provoca que pugui créixer en harmonia amb totes les seves facultats intel·lectuals. Per això és tan important l'adquisició dels primers aprenentatges escolars, que no poden ser confiats de cap manera a una llengua estrangera. Només la llengua pròpia⁷¹⁵ ofereix la possibilitat de verbalització activa indispensable en les primeres experiències cognitives de

⁷¹⁵ L'autor utilitza el terme llengua materna per referir-se a la llengua adquirida i apresada en l'entorn familiar. Nosaltres optem per continuar amb la fórmula adoptada en la Declaració.

l'infant. Així mateix, els nens i les nenes aprenen en la llengua pròpia a realitzar les primeres construccions abstractes, les primeres operacions i a realitzar els seus primers pensaments lògics. Treure'ls d'aquest marc i obligar-los a realitzar aquestes experiències en una altra llengua és abocar-los a un procés cognitiu en fallida, defectuós i no natural que, tard o d'hora, pot acabar passant-los factura o que els demanarà més endavant un esforç complementari i suplementari⁷¹⁶.

El segon exemple prové de la psicolingüística, que aporta un altre argument. Aquesta ciència considera que el llenguatge és un macrosistema constituït alhora de petits microsisemes. Cada un d'aquests funciona com un procés de percepció reduccionista: el cervell estructura la realitat comunicativa, extremadament rica i complexa i percebuda globalment, en funció de les condicions de comunicació i dels costums apresos. Per això aquesta ciència recomana que el procés d'aprenentatge de l'infant es realitzi de manera global: cal que aprengui els aspectes purament lingüístics, però també cal que realitzi aquell procés amb aprenentatges relatius a l'entonació, el ritme, el gest, la mímica, les pauses i el sistema de signes propis del seu entorn social i cultural.

Aquest procés simbòlic, o de simbolització, és el resultat de la integració del conjunt de factors, de relacions que permeten emmagatzemar com a producció verbal concreta i abstracta qualsevol experiència externa de l'infant.

Qui pot imaginar-se un procés així de complex fora de l'entorn de l'infant? Qui pot imaginar que un infant pugui fer les seves primeres abstraccions conceptuals sense un entorn sociolingüístic suficient?

Després d'argumentar la seva demanda inicial, el professor Raymond Renard proposà tres punts concrets on, segons la seva opinió, la Declaració podia apropar

⁷¹⁶ Raymond Renard explica com a exemple il·lustratiu un de molt simple. Si totes les cultures, a través de les seves llengües, admeten el valor del nombre, hem d'admetre que en l'organització del sistema numeral hi haurà tanta diversitat com cultures diferents. Per què, doncs, els colonitzadors africans s'entesten encara avui en dia a ensenyar la numeració, les nocions de similitud, d'identitat, d'igualtat, les comparacions, etc., en base a un sistema lògic i numeral importat, que no és el seu? Només aquest petit detall ha comportat nombrosos fracassos escolars.

els seus principis a les idees exposades.

De primer, proposà la revisió de l'article 24 perquè es podia interpretar que la llengua pròpia no havia de ser la vehicular al nivell preescolar. Evidentment, l'opció fou afegir aquest nivell educatiu tan transcendental en el llistat que ja contenia l'esmentat article⁷¹⁷.

En segon lloc, observava que l'article 26 podia ser jutjat com a no realista, ja que propugna que l'infant té dret a adquirir el domini ple de la seva llengua. L'equip, tot i que admeté l'observació del professor Renard, també considerà que l'article 26 reconeixia un dret universal i a tots els nivells de l'ensenyament; per tant garantia l'aprenentatge gradual de la llengua.

Finalment, Raymond Renard recomanava que la Declaració tingués en compte el dret dels membres dels grups lingüístics a rebre l'ensenyament de base en la llengua familiar, per tal d'assegurar el seu desenvolupament socioafectiu, intel·lectual i moral. L'equip de redacció cregué que aquest dret quedava recollit en l'article 3.2 on es proclama el dret a l'ensenyament de la pròpia llengua.

Aquesta darrera remarca tornà a posar damunt la taula un altre punt molt debatut per l'equip de redacció. La reflexió final, però, se centrà en el convenciment que la creació de tants sistemes d'ensenyament com grups lingüístics en una zona determinada no deixa de ser un parany o una manera de fomentar la socialització de l'engany. L'ensenyament ha de realitzar-se en la llengua pròpia del territori i alhora ha de garantir que les persones pertanyents a grups lingüístics diversos puguin accedir al coneixement de la seva llengua. L'infant, però, ha de rebre l'ensenyament en la llengua del seu entorn. Raymond Renard mai no s'oposà a aquesta visió i acceptà com a bona la disposició de l'article 3.2 esmentada més amunt.

⁷¹⁷ Veg. l'article 24 del Dotzè esborrany. Annex 2. Document 14.

z) Document 45

El professor Antoine Ndinga Oba, del Ministeri de l'Educació del Congo, opinà que la Declaració havia estat redactada tenint en compte més els principis que les realitats o les necessitats. La seva opinió és que la lectura de la Declaració des d'aquesta òptica pot aportar algunes qüestions positives a les comunitats lingüístiques sempre i quan es faci un esforç de concreció en la seva implantació.

Ndinga Oba realitzà algunes observacions pràctiques que havien de fer avançar la Declaració vers un àmbit més concret. En el títol preliminar era de l'opinió que la inclusió dels refugiats, deportats i immigrants com a grups lingüístics en el paràgraf 5 de l'article 1 era un fet positiu, però ell creia que atorgar-los els drets dels grups lingüístics podia modificar sensiblement la coexistència entre comunitats lingüístiques autòctones i al·lòfones, i això podia ser motiu de conflictes ètnics o xenòfobs. D'altra banda, també féu observar que els drets atorgats a aquells grups són irrealitzables perquè no són realistes, no tenen en compte les possibilitats de les societats d'acollida. Per ell, és el propi grup lingüístic que, en harmonia amb les lleis del país d'acollida, s'ha de responsabilitzar i assumir les despeses generades per l'aplicació d'aquells drets.

L'equip de redacció respongué que ja entenia que molts dels principis proclamats en la Declaració freguen la frontera del realisme si es pensa en la seva aplicació, però silenciar els principis universals només pel convenciment que no es podran aplicar o seran difícils d'implantar encara era una injustícia més gran. Per tant, hom va desatendre aquesta observació.

Ndinga Oba també proposà d'incloure en l'article 15 la possibilitat que les comunitats lingüístiques poguessin triar la llengua oficial del seu territori entre la seva llengua, la llengua del país o de la regió, la llengua del colonitzador, etc. L'equip mantingué la seva posició, basada en el criteri que les comunitats tenen el dret que la seva llengua sigui utilitzada com a oficial en el seu territori. Tanmateix, aquesta observació tan clara fou motiu de reflexió: venint de l'indret on venia, un

indret de gran complexitat lingüística i social (també ètnica), la proposta té un sentit o una intencionalitat que no es diu si ho mirem amb bona fe. L'autor de l'observació vol simplificar les coses, vol traslladar la responsabilitat d'escollir el codi oficial a la comunitat pròpiament perquè sap que aquesta optarà per la solució més fàcil, la més còmoda. Optarà per la llengua de l'estat i això es concep com la solució als problemes d'oficialitat i, encara més, com a factor pacificador. Res més lluny de la realitat, però. I malauradament hi ha massa exemples que ho demostren. Estem d'acord que la convivència lingüística en molts territoris no és pas una bassa d'oli, però sabem també que la imposició d'una llengua forània com a oficial lluny de solucionar els problemes n'ha posat molts més damunt la taula i també al carrer. La solució és molt complexa, del cert, però segur que no passa per la declaració d'oficialitat d'una llengua altra a la pròpia.

aa) Document 46

Es tracta de l'opinió oficial de Linguapax, una altra de les entitats assessores de la CMDL i entitat promoguda i associada a la UNESCO.

En primer lloc Linguapax felicita els organitzadors i els redactors de la Declaració perquè representa un pas endavant en la llarga ruta vers una declaració universal de drets lingüístics acceptada per la UNESCO i després per les Nacions Unides.

El comunicat oficial continua expressant el fet que alguns membres de Linguapax no estan d'acord amb el fet que la Declaració es centri sobre les comunitats lingüístiques instal·lades històricament en un espai territorial determinat, ni estan d'acord amb la distinció entre comunitat i grup lingüístic. Tanmateix també considera que aquesta aproximació pot contribuir a encetar un debat sobre la pertinença dels drets col·lectius en el marc dels drets lingüístics i ètnics. Per Linguapax la Declaració no reflecteix la complexitat de situacions lingüístiques de tot el món i això li resta potencial universal⁷¹⁸.

⁷¹⁸ Hem comentat llargament les observacions relatives a la manca d'universalitat de la Declaració. Hem exposat força arguments en contra d'aquestes opinions i hem defensat el caràcter universal dels

bb) Document 47

Kendal Nezan, president de l'Institut kurd de París, qualificà el text de remarcable, rigorós, precís i complet. Expressà la seva decisió de subscriure'l tal com estava redactat, però proposà algunes esmenes menors amb l'esperit de reforçar el caràcter universal del text, que tracta una problemàtica molt complexa.

Sense pretensió de canviar el sentit de l'anàlisi de la situació actual que es realitza en la primera part del Preàmbul, proposà de simplificar el tercer paràgraf, dedicat a l'anàlisi econòmica. L'equip cregué convenient afegir la proposta al final del paràgraf. Així, el model economicista propugnat pels grups econòmics transnacionals també *genera greus i creixents desigualtats econòmiques, socials, culturals i lingüístiques*; tal com proposa Kendal Nezan. L'esmena arrodoneix l'anàlisi.

En la secció dedicada a l'onomàstica, concretament en l'article 33, Kendal Nezan era de l'opinió que la segona frase de l'article que preveia que tota traducció a altres llengües havia d'aproximar-se a la manera d'autodesignar-se de la comunitat, era d'aplicació molt difícil⁷¹⁹ i es podia suprimir aquesta oració sense afeblir el contingut de l'article. L'equip optà per canviar la frase bo i postulant que qualsevol traducció a altres llengües ha d'evitar denominacions confuses o despectives⁷²⁰.

principis i el caràcter particular de l'aplicació d'aquests principis. També hem postulat que les entitats o les persones que realitzen aquesta crítica pertanyen, en la majoria dels casos, a comunitats o grups majoritaris. I per això tornem a defensar, sense esclatxes que la Declaració és un text universal possible. Mai cap Declaració Universal ha de descriure tota la complexitat del problema que vol solucionar, sinó que ha d'oferir les claus i els mètodes per poder-los solucionar tots. Aquesta missió la fan els principis generals en forma de drets fonamentals. La resta l'ha de fer l'aplicació particular en base a aquests drets.

⁷¹⁹ Exposà el cas de la denominació dels alemanys. Ells s'autoanomenen "deutsche", en francès els diuen "allemands", en anglès "german", en rus "nemets" i en italià "tedesco". Com es poden suprimir aquestes denominacions heretades de la història?, es pregunta Kendal Nezan. La història, però, també ha denominat despectivament moltes comunitats i això cal reparar-ho. L'opció de la nova redacció va en aquest sentit.

⁷²⁰ Veg. l'article 33 del Dotzè esborrany. Annex 2. Document 14.

Finalment proposà que en l'article 2.2 es reformulés el terme de la historicitat relativa de les comunitats lingüístiques i el tracte compensatori, insistint en la variable de la *voluntat expressada democràticament*. Segons en Kendal Nezan parlar d'historicitat relativa en alguns indrets com el Pròxim Orient o l'Europa Oriental o Central és fomentar el conflicte o obrir algunes ferides força antigues, i per això proposà que s'insistís en la voluntat expressada democràticament a més dels factors que ja preveia l'article.

La demanda de Kendal Nezan, a parer de l'equip de redacció quedava recollida en l'esmentat article 2.2, que no es retocà donada la seva redacció satisfactòria, car recollia amb prou claredat els temors exposats per l'autor de les remarques.

cc) Document 49

Nicolás Montero, president de l'Assemblea del poble guaraní, diu literalment⁷²¹:

"En la llengua radica la vida mateixa de cada un dels pobles, la forma de veure el món i d'expressar-la. Radica la forma de fer-nos conèixer tal com som i de conèixer com són els nostres semblants. [...] L'Assemblea del poble guaraní [...] observa que s'està començant a entendre d'una manera diferent el concepte de la "universalització". La universalització de les societats del món que implica respectar drets particulars de cada societat, de cada poble; sense fixar-se en la seva mesura gran o petita, així com en l'obertura d'oportunitats per a tots sense cap condició."

El text continua exposant com ha afectat a les comunitats guaranís la universalització entesa com la imposició de cultures i llengües úniques i com això ha restat oportunitats als pobles indígenes. Per això saluden la Declaració com un document que es basa en un nou ordre de les coses: el que ells anomenen l'imperi de la democràcia.

Però adverteixen que el pes de la Declaració no pot reposar damunt les espatlles de cada una de les comunitats i que el document ha de recollir amb claredat que

⁷²¹ Traducció directa del castellà. Document 49, pàg. 1.

són els poders públics qui han d'assumir el compromís de garantir l'aplicació dels principis expressats en la Declaració.

Creuen que cal incorporar articles molt concrets que assegurin la ratificació per part dels estats d'aquesta Declaració.

Aquesta demanda ha estat prou argumentada anteriorment i per això l'equip de redacció mantingué la redacció de les tres disposicions finals que, si bé no responien a la voluntat dels col·lectius que demanaven més concreció de la Declaració a l'hora d'establir els deures concrets dels poders públics, sí que establia i proclamava la necessitat que els principis de la Declaració s'havien de desplegar a través de les mesures que han de prendre els poders públics.

5.4. Dotzè esborrany

5.4.1. Canvis introduïts

La dinàmica de treball de l'equip de redacció en els darrers mesos fou molt intensa⁷²². Els canvis suggerits pels membres de la CMDL eren introduïts poc a poc per l'equip de redacció bo i realitzant les consultes pertinents a cada un dels responsables de les àrees de treball. Això explica que moltes de les esmenes proposades per alguns dels participants en la CMDL apareguin com a acceptades dins de l'Onzè esborrany i la resta al Dotzè. És el cas de la majoria d'esmenes rebudes abans de la data de la darrera reunió plenària de l'equip de redacció, el dia 22 d'abril de 1996.

Ja hem comentat anteriorment que la dinàmica de treball usada durant els dos mesos previs a la celebració de la Conferència mundial ha estat molt difícil de catalogar i de sistematitzar perquè se centrà en un treball quotidià, basat en la lectura de les propostes i en la discussió posterior sobre la seva pertinència amb els responsables de cada àrea. A continuació la coordinació decidia els canvis que s'havien d'introduir en els articles suggerits. L'explicació del motiu pel qual els canvis realitzats en el Dotzè esborrany són tan pocs és justament aquesta⁷²³. Sabem que no obeeix a cap criteri sistemàtic, i menys científic, però reflecteix amb honestat la dinàmica del procés.

Tots els canvis efectuats en aquest Dotzè esborrany han estat comentats en el punt anterior.

⁷²² Veg. l'apartat 3.2.3 d'aquest treball.

⁷²³ En l'Annex 2. Document 14 els reproduïm tots. Com hem fet en altres ocasions, hem subratllat els fragments de nova redacció i hem ratllat els fragments suprimits.

5.5. El document definitiu

5.5.1. Darrers canvis

Entre la redacció del Dotzè i el Tretzè esborrany el procés d'introducció d'esmenes fou similar a l'explicat en el punt anterior. L'única diferència perceptible és que l'equip de redacció féu una reunió presencial per tal d'avaluar el Dotzè esborrany i pactar els darrers canvis que calia introduir al text perquè aquest esdevingués definitiu. Expliquem, per tant, les darreres modificacions realitzades per l'equip de redacció en cada un dels apartats de la Declaració⁷²⁴.

a) En els Preliminars

En el segon paràgraf dels preliminars hom hi afegí l'article del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics que havia servit de referent per a la Declaració. Es tractava de l'article 27⁷²⁵.

El segon paràgraf dels atesos o considerants, hom substituï el mot *metròpolis* per pels substantius "*antigues colònies o poders imperials*", enunciat que reflectia amb més precisió la problemàtica dels pobles que, bo i haver esdevingut sobirans, les seves llengües estan immerses en un procés de substitució a causa de les polítiques pròpies que afavoreixen les llengües colonials o d'imperis aliens a la comunitat. Si hom parlava de metròpolis no s'entenia amb precisió allò que es volia expressar.

En el penúltim paràgraf d'aquests Preliminars, hom hi afegí un matís rellevant. L'equip decidí d'afegir l'adjectiu *específiques* referit a les solucions que cal aplicar

⁷²⁴ Reproduïm el Tretzè esborrany, a l'Annex 2. Document 15. Com en l'anterior, també hem subratllat els fragments afegits i hem ratllat els fragments suprimits.

⁷²⁵ Veg. Annex 3. Document 1.2. L'article 27 declara que: "en els Estats on existeixin minories ètniques, religioses o lingüístiques, no es negarà a les persones que pertanyin a les esmentades minories el dret que els correspon, en comú amb els altres membres del seu grup, a tenir la seva pròpia vida cultural, a professar i a practicar la seva pròpia religió i a emprar el seu propi idioma".

en cada cas per a resoldre els desequilibris existents entre les diverses llengües. D'aquesta manera, especificitat i adequació esdevenien les qualitats de la solució més pertinent.

b) En el Preàmbul

Un petit matís al final de l'últim paràgraf: semblà que el mot *recíproc* hauria de ser singular perquè es referia a *benefici*, ja que la *convivència* no pot ser recíproca. El respecte, en canvi, sí que havia de ser recíproc. Per tant el defecte era en la redacció. La solució final adoptà la redacció de la darrera oració d'aquesta manera: "*té com a finalitat de propiciar l'organització d'un marc polític de la diversitat lingüística basat en la convivència i en el respecte i el benefici recíprocs*"⁷²⁶ d'on la reciprocitat s'entén vers el respecte i el benefici.

c) Article 10.2

Calia afegir que cap criteri discriminatori no pot ser admissible per a conculcar els drets de les comunitats lingüístiques.

d) Article 47.2

L'equip va canviar el mot *programes* informàtics pel substantiu *productes* informàtics perquè el primer és massa restrictiu, ja que no incloïa el sistema operatiu, i altres aspectes vinculats al món dels productes informàtics, amb l'adopció del segon hom amplia el dret a tota la producció informàtica.

e) Article 48.2

En aquest paràgraf hom unificà la denominació que adopta la Declaració de *llengua pròpia del territori*, que aquí s'anomenava, segurament per oblit, *llengua en el propi territori*.

⁷²⁶ Veg. el Preàmbul del Tretzè esborrany. Annex 2. Document 15.

f) Article 50.2

Hom canvià la referència als establiments comercials *del territori*, per l'expressió *establiments comercials ubicats en el territori*, terme que genèricament inclou l'exigència de complir amb la normativa a les empreses estrangeres, les multinacionals, o fins i tot els establiments de la resta de l'estat ubicats en el territori de la comunitat lingüística en qüestió.

g) Article 50.3

L'equip acordà de substituir el mot *ciutadans* (concepte que no surt enlloc més del text i que va lligat a la noció d'estat) pel terme *persones*.

h) Disposició addicional primera

Hom suprimí l'adjectiu *escrita* perquè després del mot *transcripció* no aportava res de nou al significat propi d'aquest mot, ja que se sobreentén que la transcripció ha de ser escrita.

i) Disposició final primera

Si bé correspon a l'assemblea de les Nacions Unides la creació del Consell proposat en aquesta disposició, també és cert que el que li tocava definir no seria el Consell sinó les seves atribucions (o funcions, o mandat, o competències). Pel que fa als seus membres, no els crearia ni els definiria sinó que els nomenaria.

Per tant la redacció definitiva d'aquest paràgraf es proposà d'aquesta manera: "*Aquesta Declaració proposa la creació del Consell de les llengües en el si de les Nacions Unides. Correspon a l'Assemblea General de les Nacions Unides la creació d'aquest Consell, la definició de les seves atribucions, el nomenament dels seus membres, i l'establiment de l'organisme de dret internacional que ha*

*d'emparar les comunitats lingüístiques en l'exercici dels drets reconeguts en aquesta Declaració". Redacció que definia amb més claredat la proposta de creació d'un Consell de les llengües en el si de les nacions Unides. L'Assemblea General d'aquest organisme hauria de definir les atribucions del Consell, nomenar els seus membres i establir l'organisme de dret internacional que ha d'emparar les comunitats lingüístiques en l'exercici dels seus drets proclamats en la *Declaració universal de drets lingüístics*.*

Quarta part

A mode de conclusions

La Declaració universal de drets lingüístics, una proposta per a la pau lingüística

*"M'agradaria poder pensar que hem fet un pas important,
m'agradaria poder pensar que la Declaració serà útil,
però realment útil,
per a tots aquells que veuen les seves llengües amenaçades
i també per aquells que,
sense ser parlants de llengües amenaçades,
actuen sense saber-ho com a agents de la substitució."
(Carme Junyent, 1996: 34)*

Retornem al principi una altra vegada. Ja havíem anunciat en les primeres pàgines d'aquesta tesi que el final no seria res més que un retorn al principi. Aquest fenomen el marca la naturalesa de la pròpia Declaració, que no és cap document finalista sinó que pretén ser un text iniciàtic. Certament, tal com hem pogut copsar al llarg de tot el treball, aquesta Declaració neix d'una necessitat ben palesa i contrastada: existeix un buit jurídic en dret lingüístic internacional que deixa en indefensió la majoria de comunitats i persones del món, que, com ja sabem, parlen llengües numèricament petites o bé amenaçades per causes ben diverses. Aquest punt de partida esdevé, també, el punt de trobada de les comunitats lingüístiques, que, en Conferència mundial acordaren un text i el consensuaren per tal que omplís aquell buit i millorés les condicions d'ús de la majoria de les llengües del món. Aquest text, de base no governamental, necessita el suport d'alguna institució internacional (i posteriorment dels estats) que l'assumeixi com a pròpia i en garanteixi la seva aplicació, altrament la Declaració hauria esdevingut una llavor en terra erma. Per això, la *Declaració universal de drets lingüístics*, després de ser aprovada inicià un altre camí, que no deixa de ser el mateix. I per això aquest treball retorna a l'inici per a concloure, i vol deixar ben clar que el procés descrit no ha acabat. Ben al contrari, esdevé un document necessari, l'aplicació del qual, n'estem plenament convençuts i ho hem demostrat al llarg d'aquesta tesi, no

només millorarà les condicions de vida de les comunitats lingüístiques i llurs llengües, sinó que intervindrà i aturarà alguns processos de substitució que planen damunt de moltes de les llengües parlades actualment al nostre planeta.

Però quins són els punts d'inflexió que proposa la Declaració respecte a la situació de les llengües? A quines conclusions podem arribar després d'aprofundir en un text i en un procés com el que ens ha ocupat les pàgines precedents?

La Declaració dóna pistes per poder respondre aquestes qüestions, i la resta, que hem plantejat al llarg d'aquest treball. Aquestes coordenades les podem condensar en les conclusions que relacionem a continuació.

Primera

Cada llengua actua com a factor d'adequació al medi social i natural. La desaparició de les llengües representa la pèrdua de molts mitjans diferents d'adaptar-se a aquest medi. I, no és gens agosarat de postular que d'aquest fenomen en pot derivar, com una reacció en cadena, una progressiva manca de capacitat d'adaptació a l'entorn de força col·lectius humans, incapaços de retornar o d'explorar el camí de l'harmonia amb el seu entorn més immediat perquè n'han perdut l'instrument bàsic: la llengua. Aquest problema genera un reguitzell de conseqüències estipulades dins de les inadequacions socials i prou estudiades des de la sociologia. Les proporcions que pren aquest fenomen arreu del món i, sobretot, en els indrets més pobres del planeta, fan pensar que cal una ràpida intervenció per assegurar el manteniment de la diversitat lingüística com a factor d'equilibri essencial i com a eina per aturar aquests processos agegantats de marginació social.

La Declaració parteix, doncs, d'aquest punt i vol *"corregir els desequilibris lingüístics de manera que assegurí el respecte i el ple desplegament de totes les llengües i estableixi els principis d'una pau lingüística planetària justa i equitativa, com a factor cabdal de la convivència social"*, tal com podem llegir en els seus Preliminars.

Certament, però, una possible via per a convèncer els poders públics rau en la mesura dels costos que genera la marginació enfront dels que pot requerir el manteniment de la diversitat lingüística. No seria gens difícil arribar a la conclusió que aquests són molt més baixos que no pas els que s'han de gastar per a pal·liar els efectes de la marginació. Estem segurs que costa molt menys i s'obtidrien molts més i millors resultats amb l'aplicació de la Declaració que no pas amb els programes de pedaços (amb gran cost econòmic) destinats a l'ajut a les poblacions i comunitats marginades, programes, d'altra banda, destinats al fracàs perquè no tenen cap perspectiva de futur, en general.

Des d'aquest punt de vista, **l'aplicació de la Declaració** amb totes les seves conseqüències **té un valor doble**: d'una banda, **vetllar per al manteniment i la promoció de la diversitat lingüística**, i de l'altra **afavorir el ple desenvolupament de les comunitats, també d'aquelles que han entrat en un greu procés de marginació social**.

Segona

La Declaració aborda amb coratge i sense ambigüitats l'anàlisi del moment actual, que amenaça greument el manteniment de la diversitat lingüística, que descriu en aquests factors, tal com hem reflectit en la introducció:

- “. La secular tendència unificadora de la majoria d'estats a reduir la diversitat i a afavorir actituds adverses a la pluralitat cultural i al pluralisme lingüístic.*
- . El procés de mundialització de l'economia i, en conseqüència, del mercat de la informació, la comunicació i la cultura, que trasbalsa els àmbits de relació i les formes d'interacció que garanteixen la cohesió interna de cada comunitat lingüística.*
- . El model economicista de creixement propugnat pels grups econòmics transnacionals, que pretén identificar la desregulació amb el progrés i l'individualisme competitiu amb la llibertat, cosa que genera greus i creixents desigualtats econòmiques, socials, culturals i lingüístiques.”*

Aquests factors que actualment s'interposen en els processos de respecte a la diversitat lingüística, tal com reflecteix el Preàmbul de la Declaració, poden atenuar-se si hom hi oposa una concepció diferent de l'universalisme, basada en la diversitat lingüística i cultural, que superi alhora les tendències homogeneïtzadores i les tendències a l'aïllament exclusivista, i que tingui com a eixos fonamentals:

- “. En la perspectiva política, concebre una organització de la diversitat lingüística que permeti la participació efectiva de les comunitats lingüístiques en aquest nou model de creixement.*
- . En la perspectiva cultural, fer plenament compatible l'espai comunicatiu mundial amb la participació equitativa de tots els pobles, de totes les comunitats lingüístiques i de totes les persones en el procés de desenvolupament.*
- . En la perspectiva econòmica, fonamentar un desenvolupament sostenible basat en la participació de tothom i en el respecte per l'equilibri ecològic de les societats i per unes relacions equitatives entre totes les llengües i cultures.” (Preàmbul).*

Ja hem esmentat que al final d'aquest treball havíem de retornar a l'inici. Aquest retorn no significa un recomençament sinó que s'esdevé després d'un procés d'establiment i propostes noves vies, que no són altres que aquelles que ha explorat la Declaració. Si tenim present que aquesta vol ser útil a totes les llengües, però sobretot a les comunitats lingüístiques amenaçades, a tots els col·lectius

damunt dels quals s'exerceix una pressió múltiple, asfixiant molt sovint, per tal que deixin d'usar la seva llengua, també hem de convenir que l'aplicació dels principis descrits en el document ha d'actuar com el punt que marca l'inici del canvi de concepció, i per tant ha de garantir la supervivència de totes les comunitats. Certament, doncs, **la Declaració aconsegueix, sobre el paper, un dels seus principis bàsics: esdevenir un instrument útil per assegurar una pau lingüística justa i equitativa, perquè preconitza des de l'inici un model diferent de relació entre la comunitat i els poders públics, basat en la igualtat de tots els pobles i de totes les llengües, per damunt de llurs característiques econòmiques, socials, polítiques, religioses, culturals, demogràfiques, etc.**

La relació de la Declaració amb aquest nou model d'interacció entre comunitats i poders públics la llegim en els propis objectius del document. I, malgrat que se situa en el camp de la utopia, hom no pot imaginar la plena aplicació del conjunt de la Declaració si no es produeix aquest canvi en les relacions entre els pobles i s'orienten de manera radicalment diferent les diverses economies i les relacions que aquestes generen. El canvi preconitzat i volgut, per tant, no es mostra tant com un objectiu (realitzable o no) sinó com una necessitat. En aquest sentit, ja s'han alçat algunes veus que, des del propi liberalisme econòmic, proposen canvis en la línia apuntada, que fan esperar una reacció d'abast mundial basada en el respecte de tots els drets humans i amb l'objectiu de garantir la sostenibilitat i la igualtat entre totes les comunitats del planeta.

Tercera

Hem observat que la discriminació per motius lingüístics continua essent una pràctica habitual en molts indrets del planeta i es converteix en la primera causa del canvi lingüístic d'una comunitat. Alhora també hem observat que hi ha moltes llengües que s'utilitzen per a discriminar les altres. Aquest fet demostra que no podem parlar de drets lingüístics sense emmarcar-los dins dels drets humans fonamentals. Si la *Declaració universal de drets humans* reconeix la llengua com a factor no discriminatori, també hauríem de convenir que cap institució d'abast internacional no ha desenvolupat aquesta àrea dels drets més essencials. Certament, si la Declaració no convenç les institucions d'abast mundial sobre aquest canvi d'orientació necessari, la seva utilitat restarà un cop més reduïda en el llistat dels documents de referència i prou.

La Declaració vol canviar la tendència discriminatòria d'algunes llengües vers les altres, perquè entén que per a la majoria de comunitats el fet de no poder usar la llengua pròpia significa també tancar les portes a la prosperitat econòmica, al desenvolupament normal de la seva activitat comercial, cultural i política, allunyar-les de les decisions que poden afectar-les, tancar les portes a un ensenyament natural en la seva llengua (i de retruc, limitar la seva mobilitat dins i fora de l'estat on han quedat enclavades). Aquest aïllament, en molts casos, té unes conseqüències negatives incalculables per a les comunitats lingüístiques a tots els nivells. Per això **la Declaració propugna que el reconeixement dels drets lingüístics es faci des de la pròpia arrel dels drets humans i que impliqui que totes les comunitats puguin desenvolupar naturalment el seu sistema lingüístic, sense que això comporti cap cost addicional, ni econòmic ni social.**

Quarta

La Declaració proposa un canvi important en la concepció de l'equilibri lingüístic mundial, que caldrà tenir en compte en l'aplicació del seu articulat i, sobretot, en la mentalitat amb què s'elabori una futura Convenció internacional de drets lingüístics. El canvi proposat és una qüestió de nombres. Si tenim present que la majoria de llengües que encara es parlen al món tenen menys de cent mil parlants (la lingüística actual parla del 80%), hem d'acceptar com a fet més normal que una llengua sigui parlada per poques persones, i com a fet excepcional les llengües de gran extensió de parlants. **Aquesta lògica cal traslladar-la al dret lingüístic de tal manera que els seus principis no es basin en la viabilitat que per a una llengua pot suposar gaudir de més nombre de parlants, sinó en els criteris propugnats per la Declaració, basats en la igualtat real de totes les llengües i en l'equitat com a pràctica jurídica compensatòria.** Altrament, hom només aconseguiria aguditzar els desequilibris ja existents que se centren en el criteri del nombre de parlants, tan rendible, està clar, per a les grans potències econòmiques.

I si bé el criteri del nombre de parlants no ha de servir en cap cas com a eina de mesura del valor de les llengües, sí que cal tenir-lo en compte com una variable que pot ajudar a corregir les situacions de desequilibri sociolingüístic. Per això la Declaració proposa un bon nombre de mesures correctores que afavoreixen les comunitats lingüístiques més febles. Per això hom proclama el dret de totes les comunitats a tenir accés a la cultura, l'ensenyament, l'escriptura, els mitjans de comunicació, la justícia, l'administració pública i la resta d'àmbits d'ús. Això implica, està clar, un reequilibri de la producció en matèria lingüística, un equilibri propugnat per la Declaració, que exclou qualsevol procés homogeneïtzador basat en criteris de mercat, car aquests esdevenen els principals enemics de qualsevol intent de respecte de la diversitat lingüística.

Cinquena

Cap dels principis que proclama la Declaració no serà possible si no són assumits enterament pels estats, que són els poders públics que tenen la responsabilitat d'adoptar-los i de desplegar-los. Ja hem vist, però, durant bona part de la tesi, que els estats són molt bel·ligerants contra qualsevol tipus de proposta que trenqui la seva harmonia lingüística, que es basa, en general, en el model: un estat, una llengua; i, a més, la majoria bloquegen qualsevol intent de fer prevaler el respecte de la diversitat lingüística. Aquest fet torna a demostrar que la llengua és força més que un simple instrument de comunicació. Certament, si els estats l'usen com un instrument de poder és que són coneixedors del seu potencial i del domini que hom pot exercir a través de la seva imposició, i, sobretot, de la força de què disposen si aconseguixen el canvi lingüístic dels parlants de la resta de llengües no estatals.

Per tant, la concepció política d'estat ha de canviar considerablement si la Declaració vol disposar de tot el seu potencial, i més si constatem el fet que gran part del patrimoni lingüístic de la humanitat és en mans de menys de trenta estats. Per tant, és urgent aquest canvi radical. **Un canvi que no es produirà si no s'aconsegueix convèncer els governants que disposen d'un bé patrimonial de tota la humanitat en les seves fronteres administratives i que conservar-lo no és res més que un deure vers la resta de persones del planeta.**

Sisena

En la introducció d'aquesta tesi afirmàvem que totes les prediccions indiquen que durant el segle XXI poden desaparèixer el 80% de les llengües del món, i ens plantejàvem si la Declaració podia ser una eina atenuant d'aquest procés.

En aquest mateix context ens qüestionàvem sobre si la protecció de la diversitat lingüística podia contribuir a fomentar la pau mundial. Certament, la resposta d'ambdues preguntes no és senzilla, però al llarg del treball hem anat veient com la *Declaració universal de drets lingüístics* ofereix moltes possibilitats per a concretar les possibles respostes. De fet no hi ha respostes possibles si no es tenen en compte la relació de reciprocitat que s'estableix entre la diversitat i la cultura de la pau. Només si entenem aquesta relació com a motor de qualsevol declaració no discriminatòria, podem estar en la línia de poder assolir un equilibri sostingut, on cap comunitat imposi res a l'altra. La Declaració, ho hem demostrat al llarg d'aquest treball, ha fet un gran esforç quan ha explorat els valors que proporcionen les llengües com a elements d'integració al medi i a la comunitat, i ha professat i proposat un marc de relació entre les diverses comunitats, grups lingüístics i individus, basat en aquest model. En aquest sentit, però, també hem de fer l'autocrítica sense cap recança: queda encara molt de terreny per explorar en aquest marc de relacions. Del cert que la Declaració fomenta una nova percepció del concepte de diversitat lingüística: aquell que entén totes les llengües com a patrimoni de la humanitat, i transmet el convenciment que aquest patrimoni no és cap propietat sinó un llegat, i com a tal no el podem dilapidar, però potser es queda curta a l'hora d'establir el referent jurídic que pretenia ser. Tot i que estem convençuts que la Declaració pot qüestionar els conceptes més immobilitzats del dret internacional i, a més, ha fet propostes innovadores, també és cert que en un marc jurídic cal ajustar continguts i conceptes (no retallar-los) per tal de plantejar a fons com cal protegir el patrimoni lingüístic col·lectiu sense malmetre cap equilibri. La proposta no només és bona, creiem que és ferma i es fonamenta en principis contrastats en drets humans, però per avançar en aquest punt cal explorar en dos

sentits més: un primer que continuï la línia encetada en la Declaració i un segon que ajusti la proposta al llenguatge jurídic i al dret internacionals sense perdre pel camí cap dels guanys proposats ni cap dels principis fonamentals que professa la Declaració.

Setena

Un altre àmbit de les nostres conclusions se situa en la constatació del fet que quan una llengua desapareix s'altera l'equilibri ecolingüístic del món, i la rapidesa i la proliferació dels processos de substitució poden comportar conseqüències imprevisibles que ja es comencen a detectar en diverses patologies col·lectives. És aquí on hi ha la gran aportació que la *Declaració universal de drets lingüístics* pot fer a la cultura de la pau: **fomentar la consciència que la diversitat lingüística no és tan sols necessària sinó que és un factor imprescindible per al coneixement de la humanitat, perquè ens proporciona una de les múltiples formes d'entendre el món.**

D'altra banda, les condicions de vida actuals faciliten l'acceleració dels processos de substitució lingüística, i és per això que cal modificar la percepció de la llengua. El mite de la diversitat lingüística com a barrera per la comunicació i la integració és fals, ben al contrari, el fet que la llengua sigui un fet tangible la fa un element fonamental de la integració. I, naturalment, allò que la fa imprescindible per a la cultura de la pau és que és transmissible i acumulable: és un bé accessible a tots i la seva adquisició no comporta cap renúncia.

Vuitena

La Declaració, però, és un text situat al llindar de la utopia. Aquesta ha estat una de les crítiques que ha sovintejat més durant el llarg procés de redacció del document. Aquest marc utòpic comença ja en el seu primer article, on ha hagut de definir el concepte de comunitat lingüística que és el subjecte de dret de la Declaració, i més endavant, a l'article 10 proclama que *"totes les comunitats lingüístiques són iguals en dret"*. Entenem que aquest caire utòpic o idealista que impera en alguns punts del document, ha estat volgudament matisat amb precisions de caire realista, com és el cas de l'esmentat article 10, on el segon i tercer paràgraf aporten que són *"inadmissibles les discriminacions contra comunitats lingüístiques basades en criteris com ara el seu grau de sobirania política, la seva situació social, econòmica"* o d'altres, i que *"en aplicació del principi d'igualtat cal disposar les mesures indispensables perquè aquesta igualtat sigui efectiva"*, respectivament.

L'equilibri que ha cercat la Declaració entre la proclama de la utopia i la via realista, tal com hem vist al llarg d'aquest treball i hem il·lustrat en el punt anterior, pot provocar problemes a l'hora de concretar l'aplicació dels drets, tanmateix la tria d'aquest tipus de redacció o d'aquest model axiomàtic pot esdevenir un precedent vàlid per a establir uns principis generals de caire utòpic o finalista, acompanyats de les propostes reals com a vies possibles d'aplicació. Vist així, les crítiques d'aquest caire al document es fonamenten, en general, en qüestions ideològiques allunyades dels postulats de la Declaració.

Novena

L'esperança. Aquest és el sentiment que hom preconitzava en la introducció i que *l'Assemblea de participants de la Conferència mundial de drets lingüístics* va citar en més d'una ocasió com un desig. L'esperança, però, té una base sòlida, ja ho hem pogut copsar en els arguments que hem anat oferint durant aquest treball.

Si els participants a la CMDL retornaren amb aquest sentiment als seus punts d'origen és perquè la Declaració els proporcionà uns principis per començar a creure que les seves comunitats podrien gaudir del respecte que els cal per preservar llurs llengües i llurs cultures. Allò que expressaren amb més insistència fou el convenciment que la Declaració partia de la seva realitat i descrivia amb prou eficàcia i proximitat la seva problemàtica; i també expressaren que la Declaració els proporcionava la via dels drets de què han de gaudir i els oferia les solucions adaptades a cada cas, sempre a partir del consens democràtic. I per això, creien que podien intervenir en la desviació de la voluntat política, sobretot si la comunitat internacional podia cercar vies compensatòries que simplifiquessin l'aplicació de la Declaració.

Està clar, com ja hem dit a la introducció, que aquest punt ens torna a remetre a l'inici del treball i, a més, ens tornem a fer les mateixes preguntes, però ara tenim uns fonaments teòrics que poden donar-nos la raó i un document que ens pot obrir les portes a l'esperança.

L'esperança també té un altre fonament que la situa en la natura mateixa de les llengües: aquestes són, certament, un eix d'unió entre la pròpia comunitat, saber-ho genera solidaritat envers la resta; les llengües harmonitzen, no uniformitzen, sinó que han estat factors aliens a la pròpia dinàmica lingüística els que les han usades com a eina d'uniformització; les llengües són diferents i diverses i aquesta ha estat la base de l'agermanament ancestral del gènere humà. I si la pròpia naturalesa de les llengües, el seu origen més pregon, és aquest i no cap altre, la Declaració és

l'instrument que les eleva a ser el centre de l'esperança per a totes les comunitats. Per tant **les llengües són alhora els subjectes i els objectes dels drets que hom descriu en la Declaració, i aquesta reciprocitat atorga a la *Declaració universal de drets lingüístics* el valor de ser un document per a l'esperança en ell mateix.** D'altra banda, l'instrument creat per la humanitat com a eina de comunicació (i per tant, de convivència), no pot esdevenir també un obstacle per a aconseguir aquests objectius.

Desena

El final de la conclusió anterior ens introdueix el contingut de la present. Si hem dit que la llengua, com a instrument de convivència ha estat el més gran obstacle per a ella mateixa, també hem de postular que l'assoliment dels drets humans ha tingut, en la història de la humanitat, uns efectes nocius per als drets lingüístics. L'avenç en la conquesta d'una societat més justa ha suposat un cost massa elevat per als drets de les comunitats lingüístiques. Aquesta afirmació, potser agosarada, es fonamenta en l'experiència de moltes comunitats que han vist com la seva llengua ha estat considerada com un obstacle per a la comunicació i com un factor que limitava drets humans tan fonamentals com l'accés a l'educació o la lliure circulació. I és que en la base dels drets humans, no ens hem d'enganyar, hi ha la concepció liberal del món basada en el convenciment que la diversitat és un obstacle per a garantir la igualtat d'oportunitats i pot conculcar els drets humans de les persones que formen part d'aquestes comunitats. Vet ací un enemic que no hauria de ser-ho, i vet ací un dels punts d'inflexió més delicats de la Declaració, que, en alguns moments, ha hagut de promulgar drets a priori contraris als drets humans fonamentals, com és el cas de la distinció gradual entre els drets dels grups lingüístics i els dels individus i la proclama de la comunitat lingüística històrica com a referent de la plenitud dels drets lingüístics. I és que en el subconscient de la pròpia Declaració de drets humans, encara hi ha la idea implícita del valor obstaculitzador de la diversitat. I aquest és l'error de concepte amb el qual topen tots els intents actuals de fer avançar la Declaració dins de la UNESCO, tal com aquesta tesi s'ha esforçat en demostrar.

Els fonaments de la Declaració oposen clarament el model de la ideologia dominant als principis establerts, està clar, però no només en la seva forma i contingut, sinó també en la pròpia concepció ideològica de base: la Declaració propugna un nou model de legislació lingüística, i per tant de planificació lingüística que parteixi de la pròpia situació de cada una de les llengües i es basi en l'aprofitament dels recursos de cada una d'elles i de les situacions de contacte que

ha mantingut pacíficament durant la seva història. D'altra banda, la Declaració proposa la via de la diversitat com a font de riquesa i no com a font de problemes i per aconseguir portar a la pràctica aquest principi hagué d'explicitar ben clarament que partia de la comunitat lingüística i no dels estats, perquè aquest fou i ha estat (no sabem si serà, però tot indica que continuarem amb aquesta polarització força temps més) un dels obstacles amb què hom ha ensopegat a l'hora de posar a la pràctica. Hem formulat durant la tesi els problemes que ha generat arreu del món la visió jacobina (per tant, europea) de l'estat com a unitat administrativa i política, i l'associació d'aquesta concepció a una sola llengua, la llengua de l'estat. També hem vist que durant el procés de redacció de la Declaració, algunes veus europees criticaven el document perquè era massa europeïsta i formulaven preguntes d'ordre pràctic com ara el model d'organització que proposa la Declaració per fer possible que totes les seves disposicions s'apliquessin a les llengües que es parlen en un estat. I vet ací el problema una altra vegada: **si bé l'estat (agradi o no) serà l'ens que hauria d'aplicar, de moment, aquesta Declaració, també és cert que l'esforç principal d'uns i altres haurà de passar per entendre que no hi ha res més artificial per una llengua que el propi estat i que aquest ha esdevingut el seu primer enemic, el principal causant de la desaparició i l'amenaça de moltes llengües del món.** Vet ací l'altra gran contradicció que torna a dur al punt de partida: **la Declaració comporta un missatge de relectura profunda de l'estructura social i de l'organització política, i proposa que s'explorin altres vies perquè la de l'estat no només és obsoleta sinó que es basa justament en els principis oposats a la Declaració.** Quan comencen, sinó, els conflictes lingüístics a l'Àfrica? Quan comencen a l'Amazones? Potser amb l'arribada dels europeus? Potser amb la imposició d'un model organitzatiu totalment aliè al propi? Potser amb la imposició d'unes fronteres aleatòries, sense cap respecte pels espais territorials de relació i de contacte tradicionals? Quin és doncs el problema?

Onzena

La Declaració és un text universal? Pot ser aplicable a la majoria de situacions distintes en què es troben les comunitats lingüístiques del planeta?

La resposta a aquestes qüestions no és simple, però la Declaració ha trobat una via per a donar-hi cabuda: **la seva universalitat se centra en el fet que preconitza la necessitat d'establir un equilibri entre totes les comunitats lingüístiques, malgrat les seves diferències i malgrat els abismes culturals que les separen.** I és la base del seu universalisme perquè no exclou ni les grans ni les petites, ni les amenaçades ni les més esteses, ni les de tradició escrita ni les de tradició oral, etc., sinó que parteix del convenciment que totes les llengües són necessàries per a mantenir l'equilibri lingüístic del planeta.

La seva aplicabilitat és possible en una concepció de la diversitat com una eina de convivència i de respecte de totes les realitats, siguin quines siguin les seves característiques.

Aquests dos aspectes són els que fan que la Declaració sigui aplicable i realitzable en totes les situacions i no són l'obstacle, tal com algunes veus han deixat veure, sinó que són un camí possible vers la universalitat de qualsevol principi jurídic.

En aquest punt la contribució de la Declaració esdevé, també, la seva més gran ambició, i és on es tornen a trobar el punt de partida i el d'arribada.

Dotzena

La Declaració, ja ho hem vist, pretén ser aplicable a una gran diversitat de situacions lingüístiques, i per això ha fet una atenció especial a la definició de l'aparell conceptual en què es basa el seu articulat. Així, considera com a eixos de la comunitat lingüística, la historicitat, la territorialitat, l'autoidentificació com a poble i el fet d'haver desenvolupat una llengua comuna com a mitjà normal de comunicació entre els seus membres.

Consegüentment, la Declaració defineix, sempre en el seu Títol Preliminar, la llengua pròpia d'un territori com l'idioma de la comunitat històricament establerta en un determinat espai. Aquest el defineix no solament com a àrea geogràfica sinó també com un espai social i funcional imprescindible per al ple desenvolupament de la llengua. Això permet, per exemple, considerar com a comunitat lingüística els pobles nòmades en les seves àrees històriques de desplaçament, i entendre que es troben al seu propi territori i pertanyen a una comunitat lingüística les comunitats que:

- “. es troben separades del gruix de la seva comunitat per fronteres polítiques o administratives;*
- . estan assentades històricament en un espai geogràfic reduït, envoltat pels membres d'altres comunitats lingüístiques; o*
- . estan assentades en un espai geogràfic compartit amb els membres d'altres comunitats lingüístiques d'historicitat similar.” (Article 1.3).*

L'equilibri assolit en la definició de territori com a *espai territorial* va ser, com ha quedat reflectit en la tesi, un dels debats més llargs i intensos efectuats amb els experts (fonamentalment amb els europeus i els quebequesos). Hom hagué de diluir en unes coordenades diferents a les inicials aquell concepte de territori. És cert, però, que aquest concepte, en els primers esborranys de la Declaració, contenia massa trets europeus que identificaven espai amb llengua força gratuïtament quan, ja ho sabem, això no es dóna enlloc del món, i, a més, és un dels fonaments ideològics que combat la Declaració. L'espai, però, era difícil d'explicar sense recórrer a una altra variable, la del temps. **Espai i temps**

(territorialitat i historicitat) són l'eix de la definició de comunitat lingüística, i el debat originat a propòsit d'aquestes dues variables no és res més que l'extrapolació del debat sobre el model de mapa lingüístic que hom vol per al futur: el que es basa en la injustícia generada dins d'una historicitat recent, o bé aquell que es basi en una correlació justa, basada en els drets de totes les comunitats lingüístiques.

Tretzena

Paradoxalment, la normativa internacional regula els drets individuals, ja ha quedat prou clar en aquesta tesi, i molt d'esquitllada, els drets lingüístics, sempre que hom en faci una lectura generosa. La Declaració s'hagué d'enfrontar amb aquesta paradoxa o contradicció, externa a ella: **hom no podia redactar uns drets lingüístics individuals (com ho faria el dret internacional) si parteix del convenciment i la constatació que la llengua és un fet col·lectiu.**

En aquesta concepció hom hi abocà l'energia necessària perquè en el mateix entrellat de la Declaració hi ha el principi irrenunciable que totes les comunitats tenen el dret de preservar el seu llegat lingüístic i cultural col·lectiu, i tots els individus han de contribuir a aquesta cooperació, amb el benentès que la llengua no és de ningú, no és cap propietat, sinó que és un patrimoni que la comunitat manté, preserva i transmet.

Aquesta dimensió col·lectiva del dret lingüístic és irrenunciable encara més en els moments actuals, en què hem assistit a un canvi considerable i profund en les relacions humanes facilitats per les noves tecnologies de la comunicació i la rapidesa en què es poden efectuar els desplaçaments, fets que han permès el contacte entre comunitats i individus que poc temps enrere s'ignoraven per causes ben diverses.

No és en va que la Declaració es proposi des del seu inici "*propiciar un marc d'organització de la diversitat lingüística basat en la convivència, en el respecte i el benefici recíprocs*" (Preàmbul), objectiu que no es perd de vista en tota la redacció perquè és on es fonamenta l'equilibri de la Declaració: en l'articulació entre els drets de les comunitats i grups lingüístics i els drets de les persones que en formen part. Per això es tenen en compte, a més de la historicitat relativa i la voluntat expressada democràticament, els factors que poden aconsellar un tracte compensatori. La mateixa voluntat d'esdevenir universal de la Declaració comporta

la correcció dels desequilibris per tal que s'asseguri el respecte i el ple desplegament de totes les llengües.

La necessitat de preservar els drets lingüístics de col·lectivitats desplaçades del seu territori històric (ja sigui per migració, deportació, o altres causes) de manera que siguin compatibles amb els drets de la comunitat lingüística del lloc de destí, ha estat contemplada en la conceptualització del grup lingüístic, entès com una col·lectivitat humana que comparteix una mateixa llengua i que es troba assentada en l'espai territorial d'una altra comunitat lingüística, però sense una historicitat equivalent.

L'eix col·lectiu i individual de la Declaració ens permet afirmar que aquesta concep els drets lingüístics com a integrals, o, dit d'una altra manera, complementaris entre els individuals i els col·lectius; i aquesta és, sens dubte, una de les aportacions que el dret internacional hauria de tenir en compte si vol, realment, preservar el patrimoni lingüístic de la humanitat, i si vol que les comunitats preservin llur llengua amb les millors condicions i la transmetin sense interferència forçades.

Catorzena

Pel que fa al dret estrictament, la Declaració fa dues aportacions rellevants: en primer lloc, ha fet l'esforç de definir els drets lingüístics i els ha articulats; i en segon lloc, ha sabut identificar amb prou precisió el subjecte susceptible de protecció: la comunitat lingüística.

L'altra gran aportació que fa al dret lingüístic és que proposa un pacte de pau entre les llengües i les comunitats lingüístiques. Ofereix al dret internacional un document que deixa de banda qualsevol eslògan propagandístic per esdevenir un text aplicable, normatiu, d'estructura i base sòlides, amb un llenguatge molt aproximat a qualsevol altre document legislatiu, però amb la frescor, amb la suavitat i amb l'honestedat d'un grup de persones i col·lectius que no s'inscriuen en cap tendència política altra que no sigui el foment d'una pau autèntica entre les persones i els col·lectius, principi per al qual hauria de vetllar rigorosament el dret lingüístic internacional.

Quinzena

La Declaració és un instrument aplicable? Aquesta qüestió ens la fèiem al començar el treball i ens l'hem de fer al final. De fet hi ha prou aspectes que ens permeten preveure que la seva aplicació és molt difícil, com ja s'han apresat a afirmar molts detractors i també força analistes neutrals. Això ja ho sabem perquè és un text, com ja hem vist, que fa trontollar les bases de la societat actual, fins i tot les bases del concepte de democràcia actual, i, en aquest sentit, no deixa de ser un document que proposa una nova correlació de forces. La seva aplicabilitat no és una qüestió de possibilismes ni d'equilibris polítics; estem convençuts que aquesta és una qüestió només de voluntats. Caldria que les institucions internacionals pertinents atuessin els seus debats actuals i miressin d'entendre a què i on els aboca la situació mundial si continuem sota aquestes coordenades, i pensessin en les facilitats que aporta l'opció per un nou model d'organització, també política, en unitats més petites els sistemes de comunicació entre les quals han funcionat de sempre al marge de les fronteres administratives. D'aquesta manera hom aconseguiria la revitalització de les comunitats perquè gaudirien de noves perspectives històriques de futur i hom guanyaria en capacitat integradora en el si d'aquestes comunitats perquè el seu referent i la seva lliure determinació restarien plenament assegurades.

Certament, el punt d'inflexió que ha explorat la Declaració, i on ha incidit, planteja un repte de futur interessant. Podem optar pel manteniment del sistema actual que ja sabem on aboca, en poc temps i amb poques possibilitats de fer marxa enrere, o bé podem optar pel model proposat des dels principis de la Declaració. Ambdós models són divergents i condueixen a dos indrets ben diferents. Com hem dit al llarg de les pàgines anteriors, la Declaració no deixa de ser una proposta damunt la taula de la UNESCO. Una proposta que va de despatx en despatx, de Divisió en Divisió bo i esperant el moment de llençar-la per la finestra de l'oblit. Del cert que els membres de la UNESCO estan deixant passar davant seu una oportunitat històrica de proposar una humanitat diferent. No ho diem des de la nostàlgia. Hem

intentat demostrar, i per això ara ho **concloem**, que les llengües són molt més que un instrument de comunicació, aquest fet ens atorga la capacitat d'afirmar que la seva pèrdua és el fruit d'un procés deliberat de domini i és la conseqüència de la voluntat de mantenir velles i caduques estructures de poder que han volgut imposar un únic model cultural i lingüístic. Per això la força de la Declaració rau en la voluntat i capacitat d'esdevenir un nou model de respecte de la diversitat. El dret ha d'aportar l'instrument per poder acompanyar aquest procés.

Aleshores, i potser només aleshores, la pau lingüística deixarà el terreny de la utopia i circularà lliurement per totes les col·lectivitats del planeta.

La Garriga, desembre de 2003

BIBLIOGRAFIA⁷²⁷

AGIRREAZKUENAGA, Iñaki

2003 *Diversidad y convivencia lingüística. Dimensión europea, nacional y claves jurídicas para la normalización del euskara.* Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.

ALLARDT, Erik

1992 "Qu'est-ce qu'une langue minoritaire?", dins de: GIORDAN, Hénri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme.* Paris: Éditions Kimé, pàg. 45-54.

ARACIL, Lluís V.

1965 *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle.* Memòria presentada al Centre Europeu Universitari de Nancy. Exemplar fotocopiàt (20 pàg.)

1980 *Problemática das linguas sen normalizar. Situación do galego e alternativas.* Ourense: ASPG.

1982 *Papers de sociolingüística.* Barcelona: Edicions de la Magrana.

1983 *Dir la realitat.* Barcelona: Edicions Països Catalans.

1986 "Llengua nacional: una crisi sense crítica?", a: *Límits*, núm. 1, novembre 1986, pàg. 9-23.

1988 "Euskal-Herria i sociolingüística: dues incerteses i una aposta", a: *Límits*, núm. 4, maig 1988, pàg. 39-73.

ARGELAGUET, Jordi

1998 "Las políticas lingüísticas: diversidad de modelos lingüístico-escolares", dins de: GOMÀ, R. & SUBIRATS, J. (coord.) *Políticas públicas en España. Contenidos, redes de actores y niveles de gobierno.* Barcelona: Ariel, pàg. 294-316.

ARGEMÍ, Aureli

1992 "Les droits linguistiques a la lumière des droits des peuples", dins de: GIORDAN, Hénri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme.* Paris: Éditions Kimé, pàg. 479-492.

⁷²⁷ Reproduïm en la Bibliografia els llibres i els articles utilitzats tant en la confecció d'aquesta tesi com durant el procés de redacció de la *Declaració universal de drets lingüístics*. En aquest darrer cas, hem entès que és d'utilitat la reproducció d'aquest material bibliogràfic perquè emmarca encara més, si cal, el marc teòric des d'on es realitzà la *Declaració uiversal de drets lingüístics*. Entenem que aquesta també és una eina útil per a descriure el procés de redacció, finalitat darrera d'aquest treball.

- 1999 "Els drets col·lectius dels pobles, un element clau per a la sostenibilitat de la Unió Europea", a: *Europa de les Nacions*, núm. 41, primavera 1999. Barcelona: CIEMEN, pàg. I – XII (Dossier).
- 2000 "Cap a una Constitució europea", a: *Europa de les Nacions*, núm. 43, tardor 2000. Barcelona: CIEMEN, pàg. I –XI (Dossier).
- 2002 "Anotacions/Reflexions al voltant de l'article 22 de la Carta Europea dels Drets Fonamentals", dins de: CIEMEN *El dret a la diversitat lingüística*. Barcelona: Editorial Mediterrània, pàg. 21-45.

ARGENTE, Joan

- 1991 "Els lingüistes i les llengües amenaçades", a *Els Marges*, núm. 50, pàg. 75-81.

ARGENTE, Joan (ed.)

- 1991 *Debat sobre la normalització lingüística*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

ARGENTE, Joan & PAYRATÓ, Lluís

- 1990 "Contacte de llengües: antecedents i constitució de l'àmbit de recerca", a: *Límits*, núm. 8, pàg. 81-98.

ASOCIACIÓN SOCIOPEDAGÓGICA GALEGA (ed.)

- 1995 *Actas do I Simpósio Internacional de línguas europeas e lexislaciões*. A Coruña: ASPG.

BADIA I CAPDEVILA, Ignasi

- 2002 *Diccionari de les llengües d'Europa*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

BADIA I MARGARIT, Antoni Maria

- 1964 *Llengua i cultura als Països Catalans*. Barcelona: Edicions 62.

- 1972 "Langue et société dans le domaine linguistique du catalan, notamment à Barcelone", a: *Revue de Linguistique Romane*, núm. 143-144, pàg. 263-304.

- 1977 "Entorn de la sociolingüística catalana: precedents, dificultats, contingut, objectius", a: *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 1, pàg. 15-35.

- 1986 *Llengua i poder*. Barcelona: Laia.

BAGGIONI, D.

- 1997 *Langues et nations en Europe*. París: Éditions Payot.

- BAKKER, Peter & ROOKER, Marcia
2001 *L'estatus polític de la llengua romaní a Europa*. Barcelona: Documents de Treball Mercator-Legislació, CIEMEN.
- BAÑERES, Jordi
1991 "Els correlats macrosocials del multilingüisme igualitari. Assaig exploratori", dins de: *Nous reptes en l'ensenyament de la llengua. Jornades de Didàctica de la Llengua. Barcelona, 3-7 setembre 1990*. Vic: Eumo, pàg. 33-59.
- BAÑERES, Jordi & STRUBELL, Miquel
1998 *Argumentaire sur les langues moins répandues*. Brussel·les: Bureau Européen pour les Langues Moins Répandues.
- BARTH, F.
1976 *Los grupos étnicos y sus fronteras*. México: F.C.E.
- BASTARDAS, Albert
1984 "Integració dels immigrants i legislació lingüística a Catalunya", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 4, novembre 1984, pàg. 59-72.
- 1987 "El canvi dels comportaments lingüístics de dependència no-oficial: problemàtica i línies d'actuació", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 10, desembre 1987, pàg. 117-124.
- 1988 "La normalització lingüística: l'extensió de l'ús", dins de: BASTARDAS, A. & J. SOLER (eds.) *Sociolingüística i llengua catalana*. Barcelona: Editorial Empúries, pàg. 187-210.
- 1991 *Fer el futur. Sociolingüística, planificació i normalització del català*. Barcelona: Editorial Empúries.
- 1996 *Ecologia de les llengües. Medi, contacte i dinàmica sociolingüística*. Barcelona: Edicions Proa.
- 1999 "Manteniment diglòssic i substitució lingüística: notes per a una continuïtat de la linguodiversitat", dins de: *Homenatge a Jesús Tusón*. Barcelona: Empúries, pàg. 26-32.
- 2000 "De la normalització a la diversitat lingüística: cap a un enfocament global del contacte de llengües", a: *Revista de llengua i dret*, núm. 34, desembre de 2000, pàg. 151-168.
- 2002 "Política lingüística mundial a l'era de la globalització: diversitat i intercomunicació des de la perspectiva de la 'complexitat'", a: *Noves SL. Revista de sociolingüística*, estiu de 2002. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- BASTARDAS, Albert & BOIX, Emili (eds.)
 1994 *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística.* Barcelona: Editorial Octaedro.
- BASTARDAS, Albert & SOLER, Josep (eds.)
 1988 *Sociolingüística i llengua catalana.* Barcelona: Editorial Empúries.
- BAUER, L. & TRUDGILL, P. (eds)
 1998 *Language Myths.* Penguin Books.
- BERGER, Peter L.
 1986 *Invitació a la sociologia. Una perspectiva humanística.* Barcelona: Editorial Herder.
- BERGER, Peter L. & LUCKMANN, Thomas
 1988 *La construcció social de la realitat. Un tractat de sociologia del coneixement.* Barcelona: Editorial Herder.
- BERNÁRDEZ, E.
 1999 *¿Qué son las lenguas?* Madrid: Alianza Editorial.
- BICKERTON, D.
 1990 *Lenguaje y especies.* Madrid: Alianza Editorial.
- BOIX, Emili
 1993 *Triar no és trair. Identitat i llengua en els joves de Barcelona.* Barcelona: Edicions 62.
- BOIX, Emili & VILA, Francesc Xavier
 1998 *Sociolingüística de la llengua catalana.* Barcelona: Ariel.
- BOURDIEU, Pierre
 1982 "L'économie des échanges linguistiques", dins de: *Ce que parler veut dire.* Paris: Fayard, pàg. 7-57.
- BOYER, Henri
 1991 *Langues en conflits: Études sociolinguistiques.* Paris: L'Harmattan, Logiques sociales.
- BRAEN, André
 1986 "Les droits linguistiques", dins de: BASTARACHE, Michel & André BRAEN & Emmanuel DIDIER (eds.) *Les droits linguistiques au Canada.* Quebec: INC, pàg. 21-26.
- BRANCHADELL, Albert
 1996 *La normalitat improbable. Obstacles a la normalització lingüística.* Barcelona: Empúries.

- CABRÉ, M. Teresa & PAYRATÓ, Lluís
 1990 "La lingüística aplicada avui", dins de: CABRÉ, M Teresa (coord.) *La lingüística aplicada. Noves perspectives. Noves professions. Noves orientacions*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona, Fundació la Caixa, pàg. 11-29.
- CALVET, Louis J.
 1981 *Lingüística y colonialismo. Breve tratado de glotofagia*. Madrid: Júcar.
 1993 *L'Europe et ses langues*. París: Librairie Plon.
 1996 *Les politiques linguistiques*. Paris: Presses universitaires de France, Que sais-je?, núm. 3075.
 1999 *Language Wars and Linguistic Politics*. Oxford: University Press.
- CARRASCO, Carlos Antonio
 1994 *Pueblos sin voz. Temas para una reflexión internacional*, Bolívia: Colegio de Internacionalistas de Bolívia
- CARRERA, Jaume
 1923 *La protecció de les minories nacionals*. Barcelona: Editorial Catalana, S.A.
- CASANOVAS, O.
 1990 *Casos y textos de Derecho Internacional Público*. Madrid: Editorial Tecnos.
- CASTELLÀ, Santiago
 2002 "La protecció de les minories per la Unió Europea", dins de: CIEMEN *El dret a la diversitat lingüística*. Barcelona: Editorial Mediterrània, pàg. 47-74.
- CASTELLANOS, Carles
 2000 *Llengua, dialectes i estandardització*. Barcelona: Octaedro.
- CAVALLI-SFORZA, L.
 1994 *Quiénes somos. Historia de la diversidad humana*. Barcelona: Crítica.
 1996 *Genes, pueblos y lenguas*. Barcelona: Crítica.
- CENTRE INTERNATIONAL DE RECHERCHE SUR LE BILINGUISME
 1978 *Minorités linguistiques et interventions. Essai de typologie / Linguistic Minorities and Interventions. Towards a Typology*. Québec: Les Presses de l'Université Laval.
 1987 *Actes du colloque international sur l'aménagement linguistique / Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*.

Québec: Les Presses de l'Université Laval.

1990 *Diffusion des langues et changement social. Dynamique et mesure / Language Spread and Social Change: Dynamics and Measurements.* Actes del col·loqui publicats sota la direcció de Lorne LAFORGE et Grant D. McCONNEL. Québec: Les Presses de l'Université Laval.

CIEMEN (ed.)

1996 *Drets lingüístics a la nova Europa. Actes del II Simposi internacional de llengües europees i legislacions.* Barcelona: Editorial Mediterrània.

1998 *Hizkuntza politikak, hizkuntza eskubideen dklarazio unibertsalaren ildoan. Las políticas lingüísticas a partir de la declaració universal de derechos lingüísticos.* Barcelona: Editorial Mediterrània.

2001 *Les nouvelles législations linguistiques dans l'Union Européenne. Le nuove legislazioni linguistiche nell'Unione Europea.* Barcelona: Editorial Mediterrània.

2002a *El dret a la diversitat lingüística.* Barcelona: Editorial Mediterrània.

2002b *Enllaços de legislació lingüística. Links of language legislation. Guia d'accés als principals documents de legislació lingüística de la UE. Handbook on the main EU language legislation documents.* Barcelona: CIEMEN, Mercator: dret i legislació lingüístics.

CLOTET I MIRÓ, Maria Àngels

1994 "La Carta Europea de las lenguas regionales o minoritarias", a: *Revista de las Instituciones Europeas.* Madrid, pàg. 529-562.

COBREROS, Edorta

1989 *El régimen jurídico de la oficialidad del euskara.* Bilbo: Herri-Arduralaritzaren Euskal Erakundea.

COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS

1998 *Comunicación de la Comisión Europea al parlamento Europeo, al Consejo y al Comité de las Regiones. Primer programa marco de la Comunidad Europea a favor de la cultura (2000-2004).* Luxemburg: Oficina de publicaciones de las Comunidades Europeas. (COM (1998) 266 final).

COMMISSION DES COMMUNAUTÉS EUROPÉENNES

1986 *Les minorités linguistiques dans les pays de la communauté européenne.* Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes.

CONSELL CONSULTIU DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA

- 1983 *Ordenació legal del plurilingüisme als estats contemporanis.* Barcelona: Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya.
- CONSELL D'EUROPA
- 1992 *Charte Européenne des langues régionales ou minoritaires. Rapport Explicatif.* Édition provisoire. Strasbourg: Conseil de l'Europe.
- COOPER, R. L.
- 1997 *La planificación lingüística y el cambio social.* Madrid: Cambridge University Press.
- CORBEIL, Jean-Claude
- 1980 *L'aménagement linguistique du Québec.* Montréal: Guérin.
- 1983 "Éléments d'une théorie de la régulation linguistique", dins de: BÉDARD, É. & J. MAURAI (eds.) *La norme linguistique.* Quebec: Conseil de la Langue Française, pàg. 281-303.
- 1987 "Vers un aménagement linguistique comparé", dins de: MAURAI, J. (ed.) *Politique et aménagement linguistiques.* Paris-Quebec: Conseil de la Langue Française & Le Robert, pàg. 553-566.
- CORRETJA, Mercè
- 1997 *L'acció europea per a la protecció dels drets lingüístics.* Barcelona: Generalitat de Catalunya, Escola d'Administració Pública de Catalunya.
- DANSEREAU, J.
- 1995 "Drets lingüístics individuals i drets lingüístics col·lectius", dins de: *Drets lingüístics i drets culturals a les regions d'Europa. Actes del Simposi internacional.* Barcelona: Generalitat de Catalunya, pàg. 9-29.
- DE PUIG, Lluís Maria
- 1986a "Orientacions sobre el contingut de la carta europea de les llengües regionals i minoritàries en matèria de responsabilitats de les col·lectivitats locals i regionals", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 8, desembre 1986, pàg. 73-77.
- 1986b "Informe provisional sobre la preparació d'un projecte de Carta Europea de les llengües regionals i minoritàries", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 8, desembre 1986, pàg. 79-92.
- 1991 "Debat i elaboració de la carta europea de les llengües", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 16, desembre 1991, pàg. 153-172.
- DE WITTE, Bruno
- 1989 "Droits fondamentaux et protection de la diversité linguistique", dins de: PUIPIER/WOEHLING (eds.) *Langue et Droit. Actes du I Congrès*

de l'Institut International de Droit Linguistique Comparé. Montreal: Wilson & Lafleur.

- 1992 "Le principe d'égalité et la pluralité linguistique", dins de: GIORDAN, Hénri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 55-62.
- DRESSLER, Wolfgang U.
1987 "La mort de les llengües", a: *Limits*, núm. 3, novembre 1987, pàg. 87-97.
- ELIAS, Norbert
1982 *Sociología fundamental*. Barcelona: Gedisa.
- FENET, Alain
1995 "L'Europe ewt les minorités", dins de: FENET, Alain (ed.) *Les droits des minorités. Analyses et textes*. Brussel·les: Bruylant.
- FENET, Alain (ed.)
1995 *Les droits des minorités. Analyses et textes*. Brussel·les: Bruylant.
- FERNÁNDEZ LIESA, Carlos, R.
1999 "Derechos lingüísticos y Derecho Internacional", a: *Cuadernos Bartolomé de las Casas*, Universidad Carlos III de Madrid, núm. 12, Ed. Dykinson, pàg. 81 i ss.
- FERRER, Francesc & Josep CRUAÑAS
1989 *Lletres de batalla (cartes per la llengua catalana)*. Barcelona: El Llamp.
- 1990 *Els drets lingüístics dels catalanoparlants*. Barcelona: Edicions 62.
- FISHMAN, J. A.
1977 "Selected Dimensions of Language Planning: a Comparative analysis", dins de: RUBIN, J.; JERNUDD, B. H.; DAS GUPTA, J. (dir), *Language Planning Process*, The Hague: Mouton, pàg. 194-214.
- 1993 "Tres casos amb (més o menys) èxit: l'hebreu modern, el francès al Quebec i el català a Espanya", a: *Treballs de sociolingüística catalana*, núm. 11, pàg. 19-47.
- 1994 "On the limits of the ethnolinguistic democracy", dins de: SKUTNABB-KANGAS, Tove; PHILIPSON, Robert (ed.), *Linguistic Human Rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, pàg. 49-61.
- FLINTERMAN, Cees
1992 "Les Nations Unies, les Droits de l'Homme et les minorités", dins de: GIORDAN, Hénri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et*

droits de l'homme. Paris: Éditions Kimé, pàg. 471-478.

FONT I RIBAS, Antoni & MIRAMBELL I ABANCÓ, Antoni

1987 "Els conceptes jurídics fonamentals en matèria de dret lingüístic a Catalunya", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA (ed.) *Llengua i Dret. Treballs de l'àrea 5 del segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona-Andorra 1986*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, pàg. 111-145.

GARCIA NEGRO, María Pilar

1991 *O galego e as leis. Aproximación sociolingüística*. Vilaboa: Edicións do Cumio.

GAUTHIER, François; LECLERC, Jacques; MAURIS, Jacques

1993 *Langues et constitutions. Recueil des clauses linguistiques des constitutions du monde*. Québec: Les Publications du Québec, Conseil international de la langue française.

GENERALITAT DE CATALUNYA (ed.)

1986 *La Comunitat Europea i el seu ordre jurídic*. Barcelona: Patronat Català Pro Europa.

1987 *Llengua i Dret. Treballs de l'àrea 5 del segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona-Andorra 1986*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms.

1989 *Dret Lingüístic. Actes del Simposi sobre Dret lingüístic*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.

1991a *El català reconegut pel Parlament Europeu*. Barcelona: Departament de Presidència. Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions.

1991b *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. (IV Volums). Barcelona: Departament de Cultura. Publicacions de l'Institut de Sociolingüística Catalana.

1998 *Polítiques lingüístiques a països plurilingües*. Barcelona: Departament de Cultura. Publicacions de l'Institut de Sociolingüística Catalana.

GIORDAN, Henri (ed.)

1992 *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé.

GRAU, Richard

1992 "Le statut juridique des droits linguistiques en France", dins de: GIORDAN, Henri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 93-112.

GOROSTIAGA ATXALANDABASO, Koldo

2001 "Cap a una unió política europea: molts dubtes després de la Cimera de Niça", a: *Europa de les Nacions*, núm. 45, primavera 2001, pàg. 27-33.

GUIBERNAU, Montserrat

1999 *Nacions sense estat. Nacionalisme i diversitat en l'era global*. Barcelona: Columna Edicions.

HAUGEN, Einar

1959 "Planning in Modern Norway", a: *Anthropological Linguistics*, vol.1, núm. 3.

1987 *Blessings of Babel. Bilingualism and Language Planing*. Berlín: Mouton de Gruyter.

HÉRAUD, GUY

1977 "Notion de minorité linguistique", a: *Minorités linguistiques et interventions. Essai de typologie/Linguistic Minorities and Interventions*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, pàg. 15-38.

HOBSBAWM, E. J.

1995 "Diversitat: estat, etnicitat, religió", a: *L'Avenç*, núm. 189, febrer 1995, pàg. 8-15.

HUGUET, Josep

1991 "El triangle jacobí d'Europa", a: *Revista de Catalunya*, núm. 55, setembre 1991, pàg. 75-87.

1992 "Lliures a l'Europa Unida" (Entrevista a Josep Huguet per Xavier Duran), a: *Debat nacionalista*, núm. 18, maig-juny 1992, pàg. 58-66.

IRIONDO ARANA, Xabier

1998 HizkuntzEskubideen Deklarazio Unibertsalaren printzipio orokorrak. / Principios generales de la Declaeación Universal de Derechos Lingüísticos, dins de: CIEMEN (ed.) *Hizkuntza politikak, hizkuntza eskubideen dklarazio unibertsalaren ildoan. Las políticas lingüísticas a partir de la declaración universal de derechos lingüísticos*. Barcelona: Editorial Mediterrània, pàg. 43-71.

JUNYENT, Carme

1989 *Les llengües del món*. Barcelona: Editorial Empúries.

1992 *Vida i mort de les llengües*. Barcelona: Editorial Empúries.

1996 "l ara, què?", a: *Compartir, Revista de la Fundació Espriu*, núm. 23. Barcelona: Fundació Espriu, pàg. 34-35.

- 1998 "Hizkuntza eskubideen deklarazio unibertsalaren aplikazioak estatu eta herrialdeetan: ingurua, kontaktuak eta dinamika soziolinguistikoa. Aplicaciones de la declaración universal de derechos lingüísticos. aspectos estatales y regionales: medio, contactos y dinámica sociolingüística", dins de: CIEMEN (ed.) *Hizkuntza politikak, hizkuntza eskubideen deklarazio unibertsalaren ildoan. Las políticas lingüísticas a partir de la declaración universal de derechos lingüísticos*. Barcelona: Editorial Mediterrània, pàg. 209-244.
- 1998 *Contra la planificació. Una proposta ecolingüística*. Barcelona: Editorial Empúries.
- 1999a *La diversitat lingüística. Didàctica i recorregut de les llengües del món*. Barcelona: Ediciones Octaedro.
- 1999b "El català: una llengua en perill d'extinció?", a: *Revista d'Igualada*, núm. 1, abril de 1999. Igualada.
- 2000 "Llengües oblidades", a: *Diàleg*, núm. 1. Sabadell: Nous Temps, pàg. 7-8.
- 2002 "El concepte de diversitat", dins de: CIEMEN, *El dret a la diversitat lingüística*. Barcelona: Editorial Mediterrània, pàg. 13-19.
- JUNYENT, Carme & UNAMUNO, Virgínia (coord.)
2002 *El català: mirades al futur*. Barcelona: EUB-Octaedro.
- KHUBCHANDANI, Lachman
1991 *Language, culture and nation-building. Challenges of modernisation*. New Delhi: Indian Institute of Advanced Study, Shimla.
- 1992 *Tribal identity. A language and communication perspective*. New Delhi: Indian Institute of Advanced Study, Shimla.
- 1995 "Minority cultures and their communication rights", dins de: SKUTNABB-KANGAS, Tove; PHILIPSON, Robert (ed.) *Linguistic Human Rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter, pàg. 305-315.
- LABRIE, Normand
1998 "Europako Batasuneko hizkuntza politika Hizkuntza Eskubideen Deklarazio Unibertsalaren elaborazioaren eta praktikan jartzearen ikuspegitik ikusita. / La política lingüística de la Unión Europea desde la perspectiva de la elaboración y puesta en práctica de la Declaración Universal de Derechos Lingüísticos", dins de: CIEMEN (ed.) *Hizkuntza politikak, hizkuntza eskubideen deklarazio unibertsalaren ildoan. Las políticas lingüísticas a partir de la declaración universal de derechos lingüísticos*. Barcelona: Editorial

Mediterrània, pàg. 163-207.

LAFONT, Robert

1991 *Nosaltres, el poble europeu*. Barcelona: Edicions 62.

1992 "La situation sociolinguistique de la France", dins de: GIORDAN, Hénri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 145-163.

LALUEZA, C.

2001 *Races, racisme i diversitat*. València: Bromera.

LAMUELA, Xavier

1987 *Català, occità, friülà: llengües subordinades i planificació lingüística*. Barcelona: Quaderns Crema.

1994 *Estandardització i establiment de les llengües*. Barcelona: Edicions 62.

LÁZARO RIOL, Àngel

2000 *La protecció constitucional de les minories*. Beca de la Fundació Jaume Bofill. (Treball no publicat).

2001 "La protecció de les minories i els drets col·lectius", a: *Europa de les Nacions*, núm. 44, hivern de 2001. Barcelona: CIEMEN, pàg. I-XII (Dossier).

LEPÊTRE, Marc

2001 *La promoció de les llengües minoritàries a Rússia i la prevenció de conflictes interètnics: el cas de Calmúquia*. Barcelona: Documents de Treball Mercator-Legislació, CIEMEN.

LINGUAPAX (ed.)

1997 *Unesco Linguapax. Hizkuntza Politikei buruzko Nazioarteko Mintegia. Seminario Internacional sobr Políticas Lingüísticas. International Seminar on Language Policies. Séminaire International sur les Politiques Linguistiques*. Bilbo: Unesco Etxea.

MACKEY, William F.

1976 *Bilinguisme et contact des langues*. Paris: Klincksieck.

1987 *Politique et aménagement linguistiques*. Québec/Paris: Les Publications du Québec/Le Robert.

1985 *Problèmes de glottopolitique*. Actes del Simposi internacional, 20-23 setembre 1984, sota la direcció de A. Winther. Rouen: Publications de l'Université de Rouen.

- 1994 "La ecología de las sociedades plurilingües", dins de: BASTARDAS, Albert & Emili BOIX (eds.) *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Editorial Octaedro.
- MARÍ, Isidor
1989 *Condicions per a la normalització lingüística*. Manacor: Patronat de l'Escola Municipal de mallorquí.
- 1992a *Un horitzó per a la llengua. Aspectes de la planificació lingüística*. Barcelona: Editorial Empúries.
- 1992b "Algunes distincions objectives essencials per l'aplicació igualitària dels drets lingüístics", conferència pronunciada al Simposi sobre "Drets lingüístics i drets culturals a les regions d'Europa", Girona: abril de 1992.
- 1996 *Plurilingüisme europeu i llengua catalana*. València: Universitat de València.
- 1998 "Heduren printzipio orokorrak: Aspetu soziolinguistikoak. / Principios generales de la Declaración universal de derechos lingüísticos: aspectos sociolingüísticos", dins de: CIEMEN (ed.) *Hizkuntza politikak, hizkuntza eskubideen dklarazio unibertsalaren ildoan. Las políticas lingüísticas a partir de la declaración universal de derechos lingüísticos*. Barcelona: Editorial Mediterrània, pàg. 73-92.
- MARINA, José Antonio
1998 *La selva del lenguaje. Introducción a un diccionario de los sentimientos*. Barcelona: Anagrama.
- MARTÍ, Joan (ed.)
1991 *Processos de normalització lingüística: l'extensió de l'ús social i la normativització*. Barcelona: Columna.
- MARTÍ, Joan
1992 *L'ús social de la llengua catalana*. Barcelona: Barcanova.
- MAS I MIRALLES, Antoni
2000 "L'ecolingüística: uniformisme vs diversificació, a: *Diàleg*, núm. 1. Sabadell: Nous Temps, pàg. 14-16.
- MAURIS, Jacques
1990 "Breu història de les mesures legislatives al Regne Unit", a: *Revista de Llengua i Dret*, nº 14, juliol 1990, pàg. 231-237.
- 1994 "Es pot justificar l'unilingüisme des del punt de vista de la normalització lingüística?", a: *Revista de Llengua i dret*, núm. 22, pàg. 135-144.

- MAYOL, Miquel
 1989 "Catalunya Nord: el marc jurídic del Procés de substitució lingüística", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA. *Dret Lingüístic. Actes del Simposi sobre Dret Lingüístic*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya, pàg. 59-73.
- MEMMO, Daniela
 1990 "Problemi linguistici e rapporti di diritto privato. Prospettive di soluzione nell'ordinamento giuridico italiano", a: *Revista de Llengua i Dret*, nº 14, juliol 1990, pàg. 239-253.
- MILIAN, Antoni
 1983 "Les llengües espanyoles diferents de la llengua castellana als estatuts d'autonomia", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 1, juny 1983, pàg. 79-88.
- 1991 "Los derechos lingüísticos como derechos fundamentales", a: *Revista Vasca de Administración Pública*, núm. 30, maig-agost 1991, pàg. 69-103.
- 1992 *Drets lingüístics i dret fonamental a l'educació. Un estudi comparat: Itàlia, Bèlgica, Suïssa, el Canadà i Espanya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudis Autònoms.
- MIRA, Joan F.
 1990 *Cultures, llengües, nacions*. Barcelona: Edicions de la Magrana.
- MOLLÀ, Toni
 1988 "Sobre política lingüística municipal", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 11, juliol 1988, pàg. 159-170.
- MOLLÀ, Toni (ed.)
 1997 *Política i planificació lingüístiques*. Alzira: Bromera.
- 1998 *La política lingüística a la societat de la informació*. Alzira: Edicions Bromera.
- 2002 *Manual de sociolingüística*. Alzira: Edicions Bromera.
- MOLLÀ, Toni & PALANCA, Carles
 1987 *Curs de sociolingüística*. Alzira: Bromera.
- MOLLÀ, Toni & VIANA, A.
 1991 *Curs de sociolingüística, 3*. Alzira: Bromera.
- MONTANER, Enric
 1987 "Igualitarisme lingüístic i Estat Espanyol", a: *Revista de Llengua i Dret*,

núm. 10, desembre 1987, pàg. 125-131.

1998 "La minorització lingüística", dins de: BASTARDAS, Albert & Josep SOLER (eds.) *Sociolingüística i llengua catalana*. Barcelona: Editorial Empúries, pàg. 15-45.

MONTSERRAT, Toni

1987 "La llengua catalana i el règim lingüístic a les Institucions Europees", a: *Europa de les Nacions*, núm. 1, novembre-desembre 1987, pàg. 41-48.

1992 "Maastricht: un tractat a tractar amb compte", a: *Europa de les Nacions*, núm. 15, pàg. 14-22.

MORAGAS, M. de

1998 "Canvis en la comunicació. Nous escenaris de la comunicació lingüística", dins de: MOLLÀ, Toni (ed.) *La política lingüística a la societat de la informació*. Alzira: Edicions Bromera, pàg. 107-128.

MORAND, Charles-Albert

1983 "Aspecte del dret de les llengües a Suïssa", dins de: CONSELL CONSULTIU DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA *Ordenació legal del plurilingüisme als estats contemporanis*. Barcelona: Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya, pàg. 79-105.

MORENO CABRERA, Juan Carlos

1990 *Lenguas del mundo*. Madrid: Editorial Visor.

1997 *Introducción a la lingüística. Enfoque tipológico y universalista*. Madrid: Editorial Síntesis.

2000 *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza Editorial.

MORIN, Edgar

1982 *Science avec conscience*. París: Fayard.

1990 *Introduction à la pensée complexe*. París: ESF Éditeur.

MORIN, Françoise

1992 "Vers une déclaration universelle des droits des peuples autochtones", dins de: GIORDAN, Henri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 493-507.

MURGADES, Josep

1996 *Llengua i discriminació*. Barcelona: Curial Edicions.

MÜHLHÄUSLER, P.

1996 *Linguistic Ecology. Language Change and Linguistic Imperialism in the Pacific Region.* Londres: Routledge.

NELDE, Peter; STRUBELL, Miquel & WILLIAM, Glyn

1996 *Euromosaic: producción y reproducción de los grupos lingüísticos minoritarios de la UE. Informe redactado para la Comisión Europea.* Luxemburg: Comissió Europea. Oficina de Publicacions Oficials de les Comunitats Europees. Educació, Formació i Joventut.

NETTLE, D.

1999 *Linguistic Diversity.* Oxford: University Press.

NEU, Irmela

1998 "Hizkuntza erregional eta minoritarioei buruzko Karta Europarraren eta Hizkuntza Eskubideen Deklarazio Unibertsalaren arteko konparazio-azterketa. / Análisis contrastivo entre la Carta europea de las lenguas regionales y minoritarias y la Declaración Universal de Derechos Lingüísticos", dins de: CIEMEN (ed.) *Hizkuntza politikak, hizkuntza eskubideen dklarazio unibertsalaren ildoan. Las políticas lingüísticas a partir de la declaración universal de derechos lingüísticos.* Barcelona: Editorial Mediterrània, pàg. 93-162.

NINYOLES, Rafael-Lluís

1976 *Bases per a una política democràtica a l'Estat Espanyol.* València: Tres i Quatre.

1989 *Estructura social i política lingüística.* Alzira: Bromera.

NISBET, Robert

1982 *Introducción a la sociología. El vínculo social.* Barcelona: Vicens Vives.

OBRADOR, Joan

1988 "L'ús oficial de la llengua catalana a les illes Balears. El marc organitzatiu actual", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *El llenguatge administratiu: mètode i organització.* Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.

OLIVERAS JANÉ, Neus

2001 *Els principals conceptes en el reconeixement dels drets lingüístics als estats europeus.* Barcelona: Documents de Treball Mercator-Legislació, CIEMEN.

PALLAROL, Juli

1991 "La situació jurídica de la llengua occitana a la Vall d'Aran", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 16, desembre 1991, pàg. 139-152.

- PETSCHEN, Santiago
 1990 *Las minorías lingüísticas de Europa occidental: documentos (1492-1989)*. Gasteiz: Eusko Legebiltzarra. (II volums).
- PIZZORUSSO, Alessandro
 1983 "Minories i grups ètnics i lingüístics a Itàlia: perspectives de tutela", dins de: CONSELL CONSULTIU DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA *Ordenació legal del plurilingüisme als estats contemporanis*. Barcelona: Consell Consultiu de la Generalitat de Catalunya, pàg. 11-28.
- 1989 "Il regime giuridico delle lingue in Italia", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *Dret Lingüístic. Actes del Simposi sobre Dret Lingüístic*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya, pàg. 215-231.
- PITARCH, Vicent
 1984 *Reflexió crítica sobre la Llei d'ús i ensenyament del valencià*. València: Tres i Quatre.
- 1988 *Fets i ficcions. Llenguatge i desequilibris socials*. València: Tres i Quatre.
- 1996 *Control lingüístic o caos*. Alzira: Bromera.
- PRATS, Modest & August RAFANELL & Albert ROSSICH
 1990 *El futur de la llengua catalana*. Barcelona: Editorial Empúries.
- PRICE, G. (ed.)
 2000 *Encyclopedia of the Languages of Europe*. Londres: Blackwell.
- PUEYO, Miquel
 1991 *Llengües en contacte en la comunitat lingüística catalana*. València: Universitat de València.
- 1996 *Tres escoles per als catalans. Minorització lingüística i implantació escolar a Itàlia, França i Espanya*. Lleida: Pagès Editors.
- 2000 "Fonts d'informació sobre política i planificació lingüístiques a Internet", a: *Revista de llengua i dret*, núm. 33, pàg. 75-96.
- PUEYO, Miquel & TURULL, Albert
 2003 *Diversitat i política lingüística en un món global*. Barcelona: Editorial UOC i Pòrtic.
- PUIG SALELLAS, Josep Maria
 1987 "La doble oficialitat lingüística a l'Estat Espanyol", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *Llengua i Dret. Treballs de l'àrea 5 del segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona-

- Andorra 1986*. Barcelona: Institut d'Estudis Autònoms, pàg. 29-109.
- 1989a "La situació actual de doble oficialitat lingüística a Catalunya", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *Dret Lingüístic. Actes del Simposi sobre Dret Lingüístic*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya, pàg. 75-125.
- 1989b *La situació jurídica de la llengua catalana, avui*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- PUIG SALELLAS, Josep Maria & annexos d'Antoni MIRAMBELL, Joan VERGÉS, Antoni FONT, Lluís JOU, Carles DUARTE & Joan R. SOLÉ
 1991 "Anàlisi i suggeriments des de la perspectiva de les ciències jurídiques", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. Barcelona: Departament de Cultura, volum 3, pàg. 35-56.
- RAFANELL, August
 1999 *La llengua silenciada*. Barcelona: Empúries.
- RAMAT, A. G. (ed.)
 1995 *Las lenguas indoeuropeas*. Madrid: Cátedra.
- RAMON I MIMÓ, Oriol
 1994 "Plurilingüismo en las Comunidades Europeas", dins de: BASTARDAS, Albert & BOIX, Emili (eds.) *¿Un estado, una lengua? La organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Editorial Octaedro, pàg. 155-167.
- RODRIGUEZ, Francisco
 1991 *Conflicto lingüístico e ideología na Galiza*. Santiago de Compostela: Edicións Laiovento.
- ROQUEJO, F. (ed.)
 2000 *Pluralisme nacional i legitimitat democràtica*. Barcelona: Proa.
- ROTAETXE AMUSÁTEGUI, K.
 1990 *Sociolingüística*. Madrid: Síntesis.
- ROUSSEAU, Dominique
 1992 "La philosophie du droit", dins de: GIORDAN, Henri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 79-85.
- SANTOS, Lídia
 1977 "Les minories en el dret internacional", dins de: CIEMEN *Nationalia I*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàg. 7-28.
- SAPIR, E.

- 1985 *El llenguatge*. Barcelona: Empúries.
- SENELLE, Robert
 1990 *La réforme de l'État Belge*. Tome V. Brussel·les: Ministère des Affaires Étrangères, du Commerce Extérieur et de la Coopération au Développement.
- SERRANO, Sebastià
 1993 *Comunicació, societat i llenguatge. El desenvolupament de la Lingüística*. Barcelona: Editorial Empúries.
- SIGUAN, Miquel
 1995 *L'Europa de les llengües*. Barcelona: Edicions 62.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove; PHILIPSON, Robert (ed.)
 1995 *Linguistic Human Rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- SOLÉ, Joan Ramon
 1989a "Els drets lingüístics com a drets humans: la Declaració Universal dels Drets Humans i els acords internacionals sobre aquests drets", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *Dret Lingüístic. Actes del Simposi sobre Dret Lingüístic*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.
- 1989b "La llengua del dret", a: *Límits*, núm. 7, novembre 1989, pàg. 65-82.
- 1992 "El principi de territorialitat i el manteniment de la identitat nacional i lingüística dels pobles", a: *Catalònia*, núm. pàg. 46-48.
- SOLÉ I CAMARDONS, Jordi
 1998 *Políglotisme i raó. El discurs ecoidiomàtic de Delfí Dalmau*. Lleida: Pagès Editors.
- 2001 *El políedre sociolingüístic. Una incisió a la sociolingüística del conflicte*. València: Tres i Quatre.
- SOLER, Maria
 1996 *Parlem de drets humans*. Sabadell: Lliga dels drets dels pobles.
- STRUBELL, Miquel
 1981 *Llengua i població a Catalunya*. Barcelona: Edicions de La Magrana.
- 1983 "Política lingüística i administració", a: *Revista de Llengua i dret*, núm. 2, desembre 1983, pàg. 3-10.
- 1991 "Iniciatives per reforçar l'estatus legal del gal·lès", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 16, desembre 1991, pàg. 231-235.

- 1999 "Polítiques lingüístiques i canvi sociolingüístic a Europa", dins de GENERALITAT DE CATALUNYA *Polítiques lingüístiques a països plurilingües*. Barcelona: Departament de Cultura. Publicacions de l'Institut de Sociolingüística Catalana.
- TERRICABRAS, Josep Maria
2001 "El dret a parlar", a: *Europa de les Nacions*, núm. 45, primavera 2001, pàg. 4-9.
- THOMAS, Ned
1991 "Xarxes d'informació i comunicació per a les llengües minoritzades de la Comunitat Europea", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. Barcelona: Departament de Cultura, volum 4, pàg. 133-136.
- TILMATINE, Mohamed (dir.)
1997 *Enseignement des langues d'origine et immigration nord-africaine en Europe: Langue maternelle ou langue d'État?* Paris: INALCO/CEDREA-CRB.
- TURELL, M. Teresa
1994 "Sociolingüística i contacte de llengües: el rastre català en el discurs espanyol", a: *Treballs de sociolingüística catalana*, núm. 12, pàg. 51-62.
- TURI, Joseph-G.
1986 "Quelques considérations sur le droit linguistique", a: *Les Cahiers de Droit*, vol. 27, núm. 2, juny 1986, pàg. 463-476.
- 1990 "Le droit linguistique et les droits linguistiques", a: *Les Cahiers de Droit*, vol. 31, núm. 2, juny 1990, pàg. 641-650.
- 1994 "Le pourquoi et le comment du droit linguistique", a: *Langue et société*, núm. 47, Ottawa, pàg. 6-9.
- 1995 "Typology of language legislation", dins de: SKUTNABB-KANGAS, Tove; PHILIPSON, Robert (ed.) *Linguistic Human Rights: overcoming linguistic discrimination*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter, pàg. 111-119.
- TÜRK, Danilo
1992 "Le droit de minorités en Europe", dins de: GIORDAN, Henri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 447-469.
- TUSÓN, Jesús
1988 *Mal de llengües. A l'entorn dels prejudicis lingüístics*. Barcelona:

Editorial Empúries.

1998 *Històries naturals de la paraula*. Barcelona: Editorial Empúries.

1996 *L'escriptura*. Barcelona: Editorial Empúries.

1997 *Introducció al llenguatge*. Barcelona: Proa.

VALLVERDU, Francesc

1979a *Dues llengües, dues funcions?* Barcelona: Edicions 62.

1979b *La normalització lingüística a Catalunya*. Barcelona: Laia.

1980 *Aproximació crítica a la sociolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62.

1988 "Sobre els models de normalització lingüística: una aproximació jurídicopolítica", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 11, juliol 1988, pàg. 229-239.

1990 *L'ús del català: un futur controvertit*. Barcelona: Edicions 62.

1998 *Velles i noves qüestions sociolingüístiques*. Barcelona: Edicions 62.

VERNET, Jaume

1991 "La necessària modificació de la llei de normalització lingüística", a: *Revista de Catalunya*, núm. 56, pàg. 37-50.

1992a *Normalització lingüística i accés a la funció pública*. Barcelona: Fundació Jaume Callís.

1992b "El marc normatiu de les llengües a l'Estat Espanyol", conferència pronunciada en el I Simposi sobre Llengües i Legislacions. Santiago de Compostel.la: octubre de 1992.

1992c "La valoració dels coneixements de llengua catalana en l'accés a la funció pública local", a: *Revista de Llengua i Dret*, núm. 17, pàg. 99-148.

2000 "Principios constitucionales y derechos en un estado plurilingüe", dins de: DE LUCAS, Javier (dir.), *Derechos de las minorías en una sociedad multicultural*. Madrid: Consejo General del Poder Judicial.

VERNET, Jaume (coord.)

2003 *Dret lingüístic*. Valls: Editorial Cossetània.

VIANA, Amadeu (ed.)

1995 *Aspectes del pensament sociolingüístic europeu*. Barcelona:

Barcanova.

VILA, Xavier

1991 "El decret sobre l'ús de les llengües en les empreses i en les relacions socials a Bèlgica", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. Barcelona: Departament de Cultura, volum 4, pàg. 265-270.

WEINREICH, Uriel

1996 *Llengües en contacte*. Alzira: Bromera.

WILLEMYNS, Roland

1991 "Mesures de planificació lingüística als territoris de llengua neerlandesa", dins de: GENERALITAT DE CATALUNYA *Estudis i propostes per a la difusió de l'ús social de la llengua catalana*. Barcelona: Departament de Cultura, volum 4, pàg. 255-261.

WILLIAMS, Colin H.

1992 "Les langues celtiques du Royaume-Uni", dins de: GIORDAN, Hénri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 347-372.

WOEHLING, Jean-Marie

1992 "Institutions européennes et droits linguistiques de minorités", dins de: GIORDAN, Hénri (ed.) *Les minorités en Europe. Droits linguistiques et droits de l'homme*. Paris: Éditions Kimé, pàg. 509-521.

WOLF, Mauro

1979 *Sociologías de la vida cotidiana*. Madrid: Cátedra.

WOOLARD, Kathryn

1992 *Identitat i contacte de llengües a Barcelona*. Barcelona: Edicions La Magrana.

WORMS, F. (ed.)

1993 *Droits de l'homme et philosophie. Une anthologie (1789-1914)*. París: Presses Pocket

WURM, Stephen (ed)

1996 *Atlas de las lenguas del mundo en peligro de desaparición*. París: Ediciones UNESCO / Pacific Linguistics.

2001

Atlas of the World's languages in Danger of Disappearing. París: UNESCO Publishing.

YACOUB, J.

1995 *Les monirités. Quelle protection?*. París: Desclée de Brouwe.

YBARRA, J. A.

1998

“Espais econòmics i espais lingüístics. Per una política econòmica coherent en l'era de la globalització”, dins de: MOLLÀ, Toni (ed.) *La política lingüística a la societat de la informació*. Alzira: Edicions Bromera, pàg. 205-229.

ADRECES D'INTERNET CONSULTADES

a/ Organitzacions i institucions internacionals

- Organització de les Nacions Unides

<http://www.unhchr.ch>

- UNESCO

<http://www.unesco.org>

- Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa (OSCE)

<http://www.osce.org>

- Consell d'Europa

<http://conventions.coe.int>

- Unió Europea

<http://europa.eu.int>

- Parlament Europeu

<http://europarl.eu.int>

b/ Altres llocs internet

- Centre for Multilingual Multicultural Research

<http://www-bcf.usc.edu/~cmmr/>

- Centro Internazionale sul Plurilinguismo

<http://www.uniud.it/cip/>

- Centre Internacional Escarré per a les minories ètniques i nacions (CIEMEN)

<http://www.ciemen.org>

- CIRAL

<http://www.ciral.ulaval.ca/>

- Declaració universal de drets lingüístics

<http://www.linguistic-declaration.org>

- Departament de cultura de la Generalitat de Catalunya

<http://cultura.gencat.es/llengcat/>

- *Diversité Langues*: Revue et forums interdisciplinaires sur la dynamique des langues

<http://www.tfq.ulaval.ca/axl/>

- Ethnologue. Languages of the World

<http://www.ethnologue.com/web.asp>

- Europe's Linguistic Frontier
http://www.frontstage.com/alwin/taalgrens/kop_en.htm
- European Bureau for Lesser Used Languages-EBLUL
<http://www.eblul.org>
- European minority (or minoritized!) languages
<http://www.smo.uhi.ac.uk/saoghal/mion-chanain/en/>
- Euromosaic
<http://www.uoc.es/euromosaic/>
- GeoNative
<http://www.geocities.com/Athens/9479/welcome.html>
- Grup Català de Sociolingüística.
<http://www.sociolingüística.org>
- Mercator-Education
<http://www.mercator-education.org>
- Mercator-Legislació
<http://www.ciemen.org/mercator>
- Mercator-Media
<http://www.aber.ac.uk/~merwww/>
- Most clearing house. Linguistic rights
<http://www.unesco.org/most/ln1.htm>
- Research Centre on Multilingualism
<http://www.kubrussel.ac.be/ovm/ovmeng.htm>
- Terralingua. Partnerships for Linguistic and Biological Diversity
<http://www.terralingua.org>
- The European news agency for minority languages
<http://217.136.252.147/webpub/eurolang/>
- The Linguist List
<http://www.linguist.org/>